

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

XVI. évfolyam (2023)
4. szám

NEMZET ÉS BIZTONSÁG

BIZTONSÁGPOLITIKAI SZEMLE

ISSN 2559-8651 (elektronikus)

Impresszum

Nemzet és Biztonság

Biztonságpolitikai Szemle

A Nemzeti Közszerzői Egyetem
lektorált biztonságpolitikai folyóirata

Megjelenik évente 4 alkalommal

Főszerkesztő:
Dr. Tóth Péter

Szerkesztőségi titkár:
Dr. Háda Béla

Szerkesztők:
Dr. Csiki Varga Tamás

Szerkesztőbizottság:
Dr. Balogh István, Dr. Csiki Varga Tamás,
Dr. Forgács Balázs, Prof. Dr. Gazdag
Ferenc, Dr. Háda Béla, Dr. Kaiser Ferenc,
Dr. Marsai Viktor, Dr. Németh Gergely
(elnök), Dr. Rácz András,
Prof. Dr. N. Rózsa Erzsébet,
Dr. Siklósi Péter, Prof. Dr. Szenes Zoltán,
Szöllősi Antal

Kiadó: Nemzeti Közszerzői Egyetem,
Ludovika Egyetemi Kiadó

A kiadásért felel:
Deli Gergely rektor

Tördelőszerkesztő:
Fehér Angéla

Olvasószerkesztők:
Bujdosó Hajnalka, Nagy Judit

A szerkesztőség címe:
1101 Budapest, Hungária körút 9–11.
Telefonszám: +36 (1) 432 9092
Fax: +36 (1) 432 9058
E-mail: nemzetesbiztonsag@uni-nke.hu
<https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/neb>

ISSN 2559-8651 (elektronikus)

A megrendelés nélkül közlésre
küldött kéziratokat lehetőségeink
szerint gondozzuk.

Tartalom

Kommentár

Háda Béla

Dél-ázsiai tűzérési lövedékek Ukrajnának? 2

Biztonságpolitika

Egeresi Zoltán

Törökország, kurdok és a PKK elleni harc 40 éve. . . . 4

Balogh Áron

Haiti: nemzetközi beavatkozás nélkül

nincs jövő? 39

Tóth Terézia Erika

„A világ ezután nem ugyanaz, mint azelőtt volt” –

Korszakváltás a német külpolitikában? 62

Reflektorfényben

Deák András – Szabó John – Weiner Csaba

„Baráti tűz” Közép- és Kelet-Európára – Hogyan

működik az orosz gázfegyver a nyugati szövetségi

rendszer periferiáin? 84

Kitekintő

Fercsák Balázs

Az algériai polgárháború vallási elemei 108

Olvasólámpa

Dunay Pál

Recenzió Oroszország Ukrajna elleni háborújáról

annak első esztendeje tükrében 119

Háda Béla¹

Dél-ázsiai tüzérségi lövedékek Ukrajnának?

Az ukrajnai háború egyik nagy dilemmája volt a harcoló felek részéről a folyamatos, nagy mennyiségű lőszerellátás biztosítása. Az orosz fél 2024 elejére látszólag megoldotta ezt a nehézséget, Ukrajna azonban folyamatos segítségre szorul a nyugati szövetségesei részéről, a lőszerellátásban pedig olyan egzotikus források is megjelentek 2023-ban, mint például Pakisztán.

Az indiai média élénk figyelmet szentelt azoknak a híreknek, amelyek szerint a pakisztáni állam amerikai cégek közbeiktatásával különböző hadianyagkészleteket, kiemelten 155 mm-es tüzérségi lövedékeket juttatott Ukrajna önvédelmi háborújához. Noha az erről szóló cikkek bizalmas tényfeltáró hangvétellel mutatták be a jelenséget, értelmezve azt Pakisztán Oroszországhoz való diplomáciai közeledésének kontextusában, azt nem tagadták el, hogy alapvetően üzleti természetű szállításokról volt szó. Ehhez kapcsolódóan érdemes megjegyeznünk néhány dolgot.

Egyrészt a pakisztáni állam közvetlenül az orosz–ukrán konfliktus nyílt háborús eszkalációja előtt kezdett némi eredményt remélni az oroszországi relációinak fejlesztésétől. Utóbbi azért is volt indokolt, mert az iszlám köztársaság – amely a hidegháborús évtizedektől kezdve inkább amerikai és kínai nagyhatalmi kapcsolatból profitált – és Moszkva együttműködésében valóban rejtettek kiaknázatlan lehetőségek. Ezeket pedig a koronavírus-világjárvány gazdasági utóhatásaival küzdő dél-ázsiai állam kifejezetten kereste, és orosz partnereiben is nyitottságot talált a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésére. Másrészt viszont ez a közeledés minden fél által ismert természetes korlátokba ütközött. Az orosz élelmiszerek és nyersanyagok – főleg energiahordozók – behozatala Pakisztánba bővült ugyan azóta, de ez nem kezdhetette ki az ország hagyományos külgazdasági partnereinek pozícióit. Továbbá az Egyesült Államokhoz különleges érdekek fűzik Iszlámábádot a pakisztáni fegyveres erők egyes eszközrendszereinek szinten tartása és korszerűsítése miatt. Nem véletlen, hogy az indiai hírmagyarázók gyakran az F–16-osok korszerűsítése feltételének gyanítják a formálisan amerikai cégekkel kötött értékesítési szerződéseket. Amit rendszeresen lebecsülnek, az a pakisztáni stratégiai autonómiára való törekvés, amire a régióban éppen India szolgáltatta a legismertebb példákat. Iszlámábád jelen helyzetében minden lehetőséget mérlegel, amely által bevételekhez juthat és valamennyi lehetséges irányban fenntarthatja a kapcsolatait, saját szuverén nemzeti mozgásterének biztosítása szellemében. A történet további sajátos fordulata, hogy 2024 elejétől indiai eredetű 155 mm-es lövedékek is megjelentek az ukrán hadsereg készleteiben. Persze a szóban forgó lövedékeket mindkét dél-ázsiai ország hivatalosan egy másik államnak adta el, amely aztán Ukrajnába juttatta azokat, így jóval kisebb feszültségre számíthatnak az orosz kapcsolatainkban az ügyletek nyomán.

¹ Háda Béla a Nemzeti Közszerológiai Egyetem Eötvös József Kutatóközpont John Lukacs Intézetének tudományos munkatársa. E-mail: hada.bela@uni-nke.hu

A dél-ázsiai hadianyag megjelenése az ukrajnai hadszíntéren ismét arra kell figyelmeztessen minket, hogy az ukrajnai háború India vagy Pakisztán számára nem morális viszonyulás kérdése, hanem egy szituáció, amelyből igyekeznek kihozni a számukra legtöbbet ígérő lehetőségeket.

Egeresi Zoltán¹

Törökország, kurdok és a PKK elleni harc 40 éve²

A tanulmány Törökországnak a kurd függetlenségi mozgalom, a Kurdisztáni Munkáspárt (PKK) ellen folytatott harcainak negyven évét kívánja bemutatni, különös figyelemmel az utóbbi évek fejleményeire. A tanulmány áttekintést ad a kurd függetlenségi kérdés fejlődéséről és az erre adott török állami válaszokról, egyúttal a kurd mozgalmon belüli törésvonalakra is kitér. A haditechnikai fejlődésnek és a határon túli katonai műveleteknek köszönhetően Törökország sokkal hatékonyabbá vált a felkelésellenes akciói terén, azonban a közeljövőben geopolitikai okok és a kurd nemzetépítés miatt továbbra sem várható a PKK legyőzése.

Kulcsszavak: Törökország, PKK, kurdok, Szíria, Irak

Turkey, Kurds and the 40 Years of PKK War

The paper aims at portraying Turkey's 40-year-long combat with the separatist Kurdish movement, the Kurdistan Workers Party (PKK) with special focus on recent developments. It gives an overview about the development of Kurdish separatist's movement and the subsequent reactions from the Turkish state. It also highlights the internal division within the Kurds inside and outside of Turkey. It argues that the military technology development and the cross border operations paved the way towards more efficient counter-insurgency efforts for Turkey, but geopolitical obstacles and the Kurdish nation-building hinder the military victory.

Keywords: Turkey, PKK, Kurds, Syria, Iraq

Bevezetés

A Közel-Kelet egyik legnagyobb, állam nélküli nemzete, az indoeurópai nyelvet beszélő kurdok az Oszmán Birodalom széthullását követően négy államalakulathoz kerültek:³ nagyjából minden második kurd az 1923-ban kikiáltott Török Köztársaság állampolgára lett, a kurdok megközelítőleg 15%-a Irakhoz került (ezt végül 1926-ban a Népszövetségi döntőbíráskodás rendezte, ami Moszul tartományt Bagdad fennhatósága alá juttatta), további 5%-uk Szíriához, s a kurd népesség negyede–harmada maradt Perzsiában – a mai Iránban. A határvidékre került közösség függetlenedési törekvéseit megnehezítette a széttagoltság, ráadásul a négy állam között – nézeteltéréseiket

¹ Egeresi Zoltán a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont John Lukacs Intézetének tudományos munkatársa. E-mail: egeresi.zoltan@uni-nke.hu

² A tanulmány a TKP2021-NVA-16 azonosítószámú „Alkalmazott katonai műszaki, had- és társadalomtudományi kutatások a nemzetvédelem, nemzetbiztonság területén a Hadtudományi és Honvédtisztképző Karon” című pályázat keretében készült.

³ Ferwagner Péter Ákos (2019): *A kurd autonómia kérdése az első világháború után (1918-1922)*. [online], *Mediterrán Világ*, 45–46, 39–47.

félretéve – jellemzően együttműködési kényszert szült a kurd szeparatizmus elnyomása. Ezek a nemzetiesítő államok a különböző kisebbségeik elleni fellépés keretében biztonságiasították a kisebbségi kérdést, illetve a függetlenedési mozgalmak elleni folyamatos harc garantálta az erőszakszervezetek fontosságát, amelyek így saját állampolgáraik ellenében is nagyobb mozgástérre tettek szert.⁴ Azonban ezen államok meggyengülése, a regionális instabilitás előtérbe kerülése – akár belső, akár külső tényezők miatt – megerősítette a nem állami és szubállami szereplőket⁵ – az utóbbi bő két évtized pedig kedvezett a kurd függetlenségi vagy legalábbis autonómiatörekvéseknek (a 2000-es évek Irakban, a 2010-es évek Szíriában).

A megosztottság további fokát jelenti, hogy a kurdnak tekinthető népségen belül sajátos kulturális vagy vallási csoportok is léteznek, így például jellemzően Irakban a jezídik, Törökországban belül a zazák. Ez utóbbi csoport helyzete annál is bonyolultabb, mert noha a zaza nyelv ugyanúgy iráni nyelv, mint a kurd, attól eltérő. A zazák ezzel szemben jellemzően magukat kurdként definiálják, igaz, vannak tendenciák, amelyek egy külön zaza identitás létrehozására törekednek napjainkban, s ezeket a török állam is támogatja.

Törökországban a lausanne-i határok 1923-as meghúzása után az addig meglehetősen nagy autonómiával rendelkező kurd törzsek szembesültek a nemzetiesítő török állammal, amellyel szemben időről időre fegyveres ellenállást szerveztek – ezekre azonban a kurdok megosztottsága és az egyenlőtlen erőviszonyok miatt előbb-utóbb bukás várt. Az elmúlt száz év kurd felkelései közül az utóbbi negyven évet a Kurdisztáni Munkáspárt (Partiya Karkerên Kurdistanê – PKK) elleni harc dominálja. Az 1984-ben kezdődő küzdelem kisebb-nagyobb megszakításokkal folyamatosan tart, noha jelentős változások történtek ezen időszak alatt.

A magyar szakirodalomban az utóbbi évtizedben nagy érdeklődésre számíthatnak a kurdok. Különösen a 2010-es évek derekán teret nyerő Iszlám Állam (IÁ) hódításai és ezzel szemben a szíriai kurdok hősies ellenállása emelték be a magyar köztudatba a közel-keleti népcsoportot, nemcsak a tudomány, hanem a sajtó érdeklődésébe is.

A kifejezetten kurd relációban születő művek számos aspektusból vették górcső alá a közösséget a regionális egységtörekvésektől⁶ a kudarcosnak értékelt iraki függetlenségi népszavazáson⁷ át a törökök és az iraki kurdok kapcsolatáig,⁸ de még doktori disszertáció

⁴ Bozsogi Boglárka (2020): Kurd nemzetállami törekvések: megosztottság és konfliktus Szíriában. *Külvégi Szemle*, 19(3), 19–37.

⁵ Kovács Anita Mariann (2023): Vákuum és bizonytalanság: a Közel-Kelet biztonsági struktúráinak átalakulása. *Nemzet és Biztonság*, 16(1), 4–18.

⁶ Csicsmann László (2018): A kurd államiság esélyei a Közel-Keleten a geopolitikai rivalizálás tükrében. *Regio*, 26(1), 24–51.

⁷ Pénzváltó Nikolett (2017): Álomból rémálom? Az iraki kurd függetlenségi népszavazás margójára. *SVKK Elemzések*, 2017/27, 1–13; Wagner Péter (2017): Elkapkodott függetlenség? Iraki Kurdisztán és a függetlenségi népszavazás. *KKI Elemzések*, 2017/12, 1–13.

⁸ Dudlák Tamás (2022a): A láthatatlan határokon túl: Törökország, a kurdok és az iraki határvidék. In Csicsmann László – Kemenszky Ágnes (szerk.): *A nemzetközi rendszer alakváltozásai a 21. század elején: tanulmányok Rostoványi Zsolt 70. születésnapja alkalmából*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, 75–87; Dudlák Tamás (2019): [Törökország és iraki Kurdisztán kapcsolatának átalakulásai \(1991–2014\) – 1. rész](#). *Nemzet és Biztonság*, 12(3), 37–51; Dudlák Tamás (2020): [Törökország és iraki Kurdisztán kapcsolatának átalakulásai \(1991–2014\) – 2. rész](#). *Nemzet és Biztonság*, 13(1), 88–110.

is íródott a témában.⁹ Szintén jelentek meg publikációk a szíriai kurd politikai fejlődésről¹⁰ és az erre adott török katonai válaszokról,¹¹ a kurdok és a jezidiek kapcsolatáról.¹² A regionális aspektust sem mellőzve számos tanulmányt szenteltek a török–kurd viszonyoknak, amelyben a PKK is viszonylag nagyobb szerepet kapott.¹³

Azonban kifejezetten a PKK és a török állam közötti küzdelemről viszonylag kevés tudományos cikk jelent meg, noha a magyar sajtó alapvetően élénken követte mind a 2010-es évek közepén történt törökországi terrortámadásokat, mind a kurd politikai mozgalom ellehetetlenülésére tett kísérleteket. Ezt a hazai érdeklődést belpolitikai szinten Recep Tayyip Erdoğan török államfőnek az utóbbi években tett, különösen 2018-as és 2019-es budapesti látogatásai is táplálták, főként a 2019-es, amelyre nem sokkal a nemzetközi bírálókat kiváltó észak-szíriai Béke Forrása hadművelet után került sor.

A 2010-es éveket jellemző kurdok iránti érdeklődés az utóbbi években viszont csökkenni látszik, ami egyrészt az Iszlám Állam területi vereségéből, illetve a szíriai konfliktus befagyásából következik, hiszen egy relatíve „eseménytelen” időszak következett. A koronavírus-járvány, majd pedig Oroszország 2022-es katonai hadjárata Ukrajna ellen a nemzetközi kapcsolatok és a biztonságpolitika napirendjét felülírták. Ennek ellenére a küzdelem Törökország és a PKK, illetve társszervezetei között nem állt meg, az utóbbi években folytatódta a terrorellenes műveletek az országon kívül és Észak-Irakban, miközben 2022-ben igen nagy volt az esélye annak, hogy egy újabb török katonai intervenció lesz Szíriában, ahol 2011 óta háború dúl. Ezzel együtt a törökországi kurd politikai mozgalom is folyamatos nyomás alatt maradt, a „kurd párt”, a Népek Demokratikus Pártjának (Halkların Demokratik Partisi – HDP) betiltása is napirendre került. A politikai helyzet romlása miatt a 2023-as parlamenti választás előtt a HDP képviselői más, korábban marginális kurd párt listáján indultak, majd pedig 2023 végén pártnevet is változtattak.

Ilyen előzmények után jelen tanulmány célja a PKK és az immár negyven éve ellene folyó harc részletes bemutatása. A történelmi háttér felvázolásán túlmenően arra tesz kísérletet, hogy a Kurdisztáni Munkáspárt és a török állam közötti küzdelem különböző területeit ismertesse a Törökországon belüli katonai konfrontációtól a határokon átnyúlóig, egyúttal a kurd nemzeti mozgalom fejlődését a PKK tevékenységén át a diaszpórától egészen a törökországi kurd pártok szerepéig.

⁹ Dudlák Tamás (2022b): *A közeli kelet. Törökország és iraki Kurdisztán kapcsolatának átalakulásai (1991–2017)*. [online], BCE Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi Doktori Iskola, PhD-értekezés [2024. 01. 10.].

¹⁰ Csicsmann László (2020): *Nem állami szereplők a Közel-Keleten – Az észak-szíriai kurd autonómia (a Rodzsava) példája*. *Nemzet és Biztonság*, 13(1), 4–23; Manzinger Krisztián – Wagner Péter (2020): *Syrian Kurds, Rojava and Alternative Society Building in Middle East*. *Honvédségi Szemle*, 148(1), 15–40.

¹¹ Egeresi Zoltán (2020a): *Törökország konfliktusa az észak-szíriai kurdokkal*. [online], *KKI Elemzések*, 2020/11; Lechner Zoltán (2020): *A geopolitika elméleti irányzatai: Törökország észak-szíriai kurdokkal való konfliktusán keresztül szemlélve*. *Tér és Társadalom*, 34(2), 108–128.

¹² Spät Eszter (2017): *Jezidiek, kurdok és Észak-Irak jövője*. *Keresztény-Zsidó Teológiai Évkönyv*, 18, 308–315.

¹³ Gáspár Anikó (2017): *Törökország és a kurd kérdés*. [online], *Comitatus*, 27(222), 53–59; Bozsogi 2020: 19–37; Ruff Róbert – Vati Tamás (2008): *Törökország: miért kérdés a kurdkérdés, avagy a török–kurd ellentét háttere*. *Mediterrán és Balkán Fórum*, 2(3), 2–7; Pényváltó Nikolett (2016): *Délkelet-Törökország újra lángol*. *Nemzet és Biztonság*, 9(2), 17–39; Egeresi Zoltán (2012): *A PKK: marxista terrorszervezetből nemzetépítő gerillasereg?* *Pro Minoritate*, 21(2), 93–112; Yılmaz Mehmet: *Az AKP és a törökországi kurdok közötti viszony alakulásának egyes állomásai 2002 és 2015 között*. *Külügyi Szemle*, 16(4), 106–120.

Tézise, hogy a PKK országokon átívelő szervezetként működik, és a kurd nemzetépítés egyik motorjává vált. Jelenléte hozzájárult a törökországi kurd politikai mozgalom megszületéséhez, s jelentős befolyása van a diaszpórára, egyúttal kihat számos uniós tagállam és Törökország kapcsolatára is. Az elmúlt negyven év katonailag nem hozott győzelmet a PKK számára, sőt, az utóbbi években a Török Fegyveres Erők képesek voltak a harc fő színterét Törökországból külföldre, elsősorban Irakba és Szíriába helyezni. A PKK katonai felmorzsolása a közeljövőben nem várható, azonban jelentős mértékben gyengültek a pozíciói a török állammal szemben.

Történelmi és társadalmi kontextus

A kurdok helyzete a Török Köztársaság kikiáltásától, azaz 1923-tól központi kérdés volt az ankarai döntéshozók számára. Az 1920-as években a lakosságnak a hivatalos adatok szerint még csak 7–8%-át alkotó, nagyjából egymillió fős közösséget képező, ugyanakkor az ország keleti tartományaiban többségben élő kurdok a korai köztársasági időszak asszimilációs politikájának célpontjává váltak. Ez a politikai hozzáállás lényegében a következő évtizedekben sem változott érdemben, miközben a kurdok létszáma és aránya igen: ugyan 1965 óta nem kérdeznak rá a nyelvre és az identitásra a törökországi népszámlálásokon, a keleti részekben lévő nagyobb gyerekvállalási kedvből fakadóan a kurdok arányát 15–20% közé, 12–17 millió főre lehet tenni a 85 milliós országban a 2020-as évek közepén. Azonban napjainkra a termékenységi ráta már a keleti, többségében kurdok lakta megyékben is 2,1% alá csökkent (a mindennapok realitásához hozzá tartozó szíriai menekülteket viszont nem tartja számon a hivatalos statisztika, ugyanakkor körükben továbbra is magas a termékenység). Noha pontos adatok alapján nehéz valid megállapításokat tenni, lassan a demográfiai hanyatlás miatt az asszimilációs veszteség és a kivándorlás megállítja a kurdok arányának növekedését, egyúttal felgyorsítja a jövőben várható fogyásukat, különösen az etnikailag kevert részekben, illetve a Törökországon belüli, a keleti kurd tömbön kívül élő kurd városi csoportokban (Ankara, Isztambul, Izmir stb.).

Az elmúlt száz évben a korábban kompaktabbnak tekinthető kurd tömb fellazult, a PKK elleni háború keretében felszámolt keleti falvak lakosságának egy része az ország nyugati részén vagy pedig Európában keresett menedéket. Az utóbbi évtizedekben – noha erre nincsenek pontos kimutatások – Isztambul vált a legnagyobb kurd várossá, míg keleten a felduzzadt népességű Diyarbakır büszkélkedhet ezzel a címmel. A viszonylag magas termékenységet a kivándorlás és az asszimiláció ellensúlyozta valamennyire. Ráadásul a nemzetesítő török állam oktatáspolitikája révén a keleti területek kurd népessége is megtanult törökül, s a fiatalabb generációknak sok esetben a szülők már nem is tanítják meg a nyelvet, hogy ezzel se akadályozzák a társadalmi mobilitásukat. Egyúttal a török nyelv primátusa és Ankara nemzetesítése miatt a keleti (nagy)városokban is a török nyelv vált a kommunikáció eszközévé.

Ahogy a bevezetőben szó volt róla, a központosított, szekuláris török nemzetállam megteremtése ellen a kurd csoportok körében több felkelés robbant ki még Atatürk

alatt (ebből a két jelentősebb a Şeyh Said által vezetett 1924-es és az alevi¹⁴ törzsekhez kötődő dersimi felkelés 1936 és 1938 között). Ezek katonai leverése és a helyi kurd vezetők integrálása a törökországi elitbe néhány évtizedre levette az ügyet a napirendről, azonban az 1960-as években – ekkor már egyre inkább baloldali kérdésként – újra előtérbe került. Az ekkor létrejövő szervezeteket azonban az állam felszámolta.¹⁵ A keleti területek társadalmi viszonyai ezekben az évtizedekben lassú változáson mentek keresztül, megjelent egy kurd értelmiségi réteg, amely egyre inkább szóvá tette a klánvezetők és a helyi nagybirtokosok feudális hatalmát, valamint a területek alulfejlettségét. Ez utóbbi megváltoztatásáért ráadásul a török kormányzat a korai köztársasági időktől kezdve vajmi keveset tett, ha nem éppen fenntartotta a társadalmi-politikai rendszer konzerválása érdekében Délkelet-Anatólia elmaradottságát, amelyen az 1960-as évek elejétől indított különböző öt éves tervek sem változtattak érdemben.¹⁶

A PKK megjelenésétől Öcalan elfogásáig (1999)

Az 1960-as és főleg az 1970-es évek a törökországi egyetemi életben a különböző diákszervezetek virágkora volt, ami a kurdkérdés politizálásának, egyúttal a baloldali–jobboldali fegyveres összecsapásoknak is kedvezett. Az 1970-es évek második felében a szélsőjobb–szélsőbal közötti fellángoló küzdelem idején létrejöttek különböző szélsőbalos (kommunista) radikális kurd szerveződések (pl. Rizgarî, 1976; Kawa, 1978; Tekoşin, 1979 stb.)¹⁷ és pártok is. Közülük emelkedett ki az 1978 novemberében 22 delegált jelenlétében megalakuló, majd 1979-ben nevét nyilvánosságra hozó Kurdisztáni Munkáspárt (Partiya Karkerên Kurdistanê – PKK),¹⁸ amelynek vezetője Abdullah Öcalan (Apo) lett. A szervezet magja még évekkel azelőtt Kelet-Törökországban kezdett el tevékenykedni, ahol célpontjai elsősorban nem a török hatóságok, hanem az ottani (rendszerint a török állammal együttműködő) nagybirtokosok (ağa) és klánvezetők voltak – az eredetileg Apoculárnak hívott társaság ezáltal próbált a társadalmi igazságosság nevében eljárni. A helyiek, jellemzően a falusiak és a kevésbé tehető városiak körében viszonylag hamar népszerűsége tett szert a marxista–leninista és szekuláris csoport.¹⁹

¹⁴ Az alevik az iszlám síita irányzatához tartozó felekezet, jellemzően Törökország keleti-középső megyéiben éltek, de mostanra minden jelentősebb városban vannak közösségeik. Pontos adatokkal nem rendelkezünk róluk, megközelítőleg a lakosság 15–20%--át adják. Az alevik egy része az iszlámhoz sorolja a vallást, más részük pedig kifejezetten önállóan definiálja (helyszíni interjú, Kayseri, 2023). A helyzetet bonyolítandó, az alevi vallást kurdok és törökök is követik. Napjainkban az alevik egy része a szekuláris baloldali Köztársasági Néppártra (CHP) adja a voksát, más részük pedig különböző baloldali pártokra, így a főbb kurd pártra is. Az alevik historikusan felülreprezentáltak voltak a baloldali és a munkásmozgalmakban.

¹⁵ Egeresi Zoltán (2020b): Törökország hatvannyolca: Diákmozgalmak, radikalizáció, politikai válság. In Pataki Viktor – Vass Norbert (szerk.): *Láncfal és macskakő: Közelítések hatvannyolchoz*. Budapest: Fialat Írók Szövetsége (FISZ), 65–84.

¹⁶ Yardıgı, Veli (2020): The Political Economy of Turkey's Kurdish Question. In Gürses, Mehmet et al. (szerk.): *The Kurds in the Middle East. Enduring Problems and New Dynamics*. Lexington Books, 49–78.

¹⁷ Güneş, Cengiz (2019): *The Kurds in a New Middle East. The Changing Geopolitics of a Regional Conflict*. London: Palgrave Macmillan, 45.

¹⁸ Jongerden, Joost – Akkaya, Ahmet Hamdi (2020): The Kurdistan Workers Party (PKK) and Kurdish Political Parties in the 1970s. In Gunter, Michael (szerk.): *Routledge Handbook on the Kurds*. London: Routledge, 217–227.

¹⁹ McDowall, David (1996): *A Modern History of Kurds*. London: I. B. Tauris, 420–421.

A Kemal Evren által vezetett 1980-as katonai puccs sok más szervezkedés történetéhez hasonlóan fontos cezúrát jelentett a PKK számára; csakhogy míg több vetélytársát a katonai hatalomátvétellel járó tisztogatások során felszámolták, addig a szervezet túlélte a leszámolást azáltal, hogy a vezetés elmenekült, s a Törökországgal több szempontból is konfliktusban lévő Szíriába tette át székhelyét, ahol nemcsak védelemre, de támogatásra is számíthatott.²⁰ Így ezen korai, inkubációs szakaszban a PKK formálódó egységei a Bekaa-völgyben kiképzést is kaptak, miközben Damaszkusz lehetővé tette, hogy a szíriai kurdok közül sokan csatlakozzanak hozzá. Ez utóbbit megkönnyítette, hogy a törökországi és a szíriai kurdok ugyanazt a dialektust, a kurmandzsit beszélik (az irakiak jellemzően egy másikat, a szoránit). Öcalan másik nagy sikere az iraki kurdokkal történő kiegyezés volt: 1981-ben a PDK (Kurdisztáni Demokrata Párt) engedélyt adott, hogy a török határhoz közeli észak-iraki területeken bázisokat hozzon létre,²¹ ami a későbbi évtizedekben kulcsfontosságúnak bizonyult.

Törökország területén 1984-ben indultak el a harcok, amelyek a következő másfél évtizedben háborús övezetté változtatták az ország keleti és délkeleti tartományait. A PKK ekkor a független államalakulat megteremtését tűzte ki célul. Azonban a török állam és a Török Fegyveres Erők (TSK) változatos eszközöket vetett be a gerilla-hadviselést folytató PKK ellen. Rendkívüli állapotot (OHAL) rendeltek el a keleti megyékben (1987), létrehozták az úgynevezett faluőrzők (köy kurucuları) rendszerét, amelynek megerősítéséhez több klánt is sikerült megnyerniük/kényszeríteniük, ezzel is fokozva a helyi vezetők hatalmát;²² titkos fegyveres alakulatokat vetettek be (JİTEM), és az 1990-es évek elején több ezer kisebb falu felszámolásával valóságos népvándorlást indítottak el. Ezek és a harcok eredményeképp a Nyugat-Európában menekültstátuszért folyamodó török állampolgárok száma ugrásszerű növekedésnek indult, illetve sok százezer kurd az ország nyugodtabb és gazdagabb nyugati nagyvárosaiban, Isztambulban és Izmirben talált új lakhelyre. Ezzel együtt 1983-ban betiltották a kurd nyelv használatát; arról is rendeletet fogadtak el, hogy a népdalokat ezentúl csak törökül lehessen előadni.²³

Az 1990-es évek elején végül Turgut Özal államfő hajlandónak mutatkozott tárgyalásokba bocsátkozni Öcalannal (tanácsadója és képviselőtársa, Adnan Kahveci 1992-ben jelentésében oda jutott, hogy a katonai eszközök helyett politikai jogok megadásával, a kurd identitás elismerésével kellene kezelni a helyzetet),²⁴ azonban az elnök 1993-as hirtelen halála megakadályozta az egyezés megkötését. Ezekben az években úgy tűnt, a PKK hajlandó lenne egy föderális megoldásban kiegyezni, csak induljon el a politikai párbeszéd. A török állam azonban néhány gesztustól eltekintve (1991-ben visszavonták a kurd nyelv használatának tilalmát, illetve Tansu Çiller miniszterelnök asszony 1993-ban felvetette az inkább csak szlogenként megmaradó „baszk modell” alkalmazásának

²⁰ A szír–török viszony Hatay tartomány helyzete, az Eufrátesz felső folyásánál emelt gátak és az eltérő szövetségi rendszerek (Törökország NATO-tag volt, míg Szíria Moszkva mellett kötelezte el magát a hidegháború alatt) miatt többszörösen terhelte volt. Lásd: Lechner Zoltán (2018): *Vízkonfliktus Törökország, Szíria és Irak között. Nemzet és Biztonság*, 11(3), 36–54.

²¹ McDowall 1996: 422.

²² Güneş 2019: 7.

²³ McDowall 1996: 427.

²⁴ Heper, Metin (2007): *The State and Kurds in Turkey. The Question of Assimilation*. London: Palgrave Macmillan, 138.

lehetőségét) alapvetően erőszakkal válaszolt, amelynek eszköztárába a külföldi fegyveres beavatkozás is beletartozott: 1992 őszén Észak-Irakba katonai intervenciót indított.²⁵ A PKK és a Török Fegyveres Erők (TSK) közötti küzdelemben az 1990-es évtized tekinthető a legvéresebb időszaknak: a halálos áldozatok száma az 1980-as évek közepétől az évtized végéig már elérte a 35 ezer főt. A PKK súlyos veszteségei ellenére folytatta a küzdelmet (az 1990-es évek elején taktikát váltva, már csak katonai célpontok ellen), illetve megindult a palesztin intifádához hasonló *Serhildan*, a kurdok zavargássorozata az ország délkeleti részén.²⁶

A kurd identitás elismerésétől (1991) fogva a török állam, ha vonakodva is, de elfogadta a kurdok létezését, s a keleti kérdés a terrorizmus/szeparatizmus narratívájába helyeződött át: a kurd probléma nem a szisztematikus elnyomásból, hanem a külföldi hatalmak által támogatott terrorista PKK jelenlétéből fakad.²⁷ Ezek a változások azonban érdemben nem befolyásolták a küzdelem kimenetelét. Végül a külpolitikai nyomásgyakorlás hozott áttörést: Ankara 1998-ban katonai intervencióval fenyegette meg Szíriát, amely ennek elkerülése érdekében kiutasította Abdullah Öcalant, és felszámolta a PKK-bázisokat az országban. Öcalant később, 1999. február 15-én Nairobiban fogták el, majd életfogytiglanra ítélték – büntetését jelenleg is İmralı börtönszigetén tölti. Ezzel a PKK és Törökország küzdelme fordulóponthoz érkezett.

A PKK-kérdés az AKP első ciklusai alatt (2002–2015)

Öcalan bebörtönzése és Szíria támogatásának elvesztése súlyos csapást jelentett a szervezetre, amely 1999 és 2004 között egyoldalú fegyverszünetet hirdetett. Azonban az amerikaiak iraki invázióját követő hatalmi vákuumot kihasználva újra erősödni kezdett. Szíria helyett ezekben az években a török–iraki határ hegyvidéke, a Kandil-hegység vált a PKK központjává. Öcalan helyét – ha a szimbolikusat nem is, de a katonai irányítást mindenképp – átvette Murat Karayılan. Egyúttal a követelések is változtak: a börtönben ülő vezető egyre inkább egy demokratikus államban, egyfajta helyi autonómia megteremtésében és kulturális jogok (pl. nyelvhasználat) megadásában látta a megoldást.²⁸

A PKK ezekben az években szervezte meg politikai mozgalmait a környező országokban. Még 2002-ben létrehozta a Kurdisztáni Szabadság és Demokrácia Kongresszusát (KADEK), amelyet 2003-ban átneveztek Kurdisztáni Népi Kongresszussá (Kongra-Gel). Az ezután elfogadott politikai irányvonal már nem kérdőjelezte meg a határokat, hanem egy határokon átívelő konföderációt vizionált a különböző államokban létrejövő kurd entitások között. A több országban élő kurd közösséget összekötni hivatott szervezetet, a KCK-t szintén 2005-ben hozták létre Koma Civakên Kurdistan, azaz Kurdisztáni Közösségek Uniója néven.

²⁵ McDowall 1996: 436.

²⁶ Güneş 2019: 47.

²⁷ Karakoç, Ekrem – Özen, H. Ege (2020): Kurdish Public Opinion in Turkey. Cultural and Political Demands of the „Kurdish Street”. In Gürses, Mehmet et al. (szerk.): *The Kurds in the Middle East. Enduring Problems and New Dynamics*. Lexington Books, 26.

²⁸ Cuma Çiçek (2017): *The Kurds of Turkey. National, Religious and Economic Identities*. London – New York: I. B. Tauris, 44.

Így 2003-ban megalakult Szíriában a Demokratikus Unió Pártja (PYD), Iránban a PJAK, míg Irakban a helyi viszonyok miatt komolyabb befolyásra soha szert nem tevő Kurdisztán Demokratikus Pártja, a PCDK (ennek ellenére az iraki kurd népességen belül Öcalan relatíve népszerűnek számít). Ekkorra már egy európai szervezet is megjelent. Ezek a szervezetek az egyéb, helyi kurd érdekcsoportokkal, pártokkal voltak kénytelenek részt venni a hatalmi versengésben. Vezető szerepet csupán Szíriában tudtak betölteni – ott is csak 2011 után, a polgárháborúnak köszönhetően.

Annak ellenére, hogy a PKK kurd nemzeti célokért küzd, mindmáig megtartotta baloldali jellegét. A kommunista ideológiai elköteleződés a keleti blokk összeomlása után átadta a helyét egy sajátos, erősen balos jegyeket magán viselő eszmerendszernek, amely a szocializmuson, a nők erőteljes emancipációján, a közösségi öngazgatáson alapul. A történelem úgy hozta, hogy ennek kísérleti terepe 2011 után végül Szíria lett.

Eközben fontos belpolitikai változás történt Törökországban is: 2002-ben hatalomra került az Igazság és Fejlődés Pártja (Adalet ve Kalkınma Partisi – AKP), amely kihasználva a 2000-es évek relatíve békés időszakát, megpróbált az uniós csatlakozási folyamat árnyékában egy enyhébb légkört teremteni. Recep Tayyip Erdoğan miniszterelnök 2005-ös diyarbakiri beszédében kijelentette, hogy „a kurdkérdés az én kérdésem”,²⁹ ami jelzésértékű volt a korábbi tagadó diskurzushoz képest.

Az iszlamista gyökerű, ugyanakkor magát konzervatív és jobbközép pártként definiáló AKP a 2000-es években a voksok 34%-át (2002) és 46%-át (2007) begyűjtve a legerősebb párt lett, amely ráadásul nemcsak a közép-anatóliai vidékről, de a vallásos kurdoktól, Kelet-Törökországból is képes volt szavazatokat szerezni. Ebből kifolyólag a kurdok felé tett kedvezmények, amelyeket ráadásul az uniós csatlakozási folyamat részeként is találni lehetett – mint a kurd nyelvű rádiócsatorna vagy később a kurd nyelvű televízió indítása (2006) –, ha nem is elégíthették ki a kurd nemzeti-szekuláris köröket, de példaértékűek voltak a korábbi török kormányzatok politikájához képest. Ráadásul az AKP többnyire ügyesen kooptálta a vallási mozgalmak és klánok vezetőit, amit a keleti területekre juttatott beruházásokkal, segélyprogramokkal egészített ki, így 2013-ig a kurdok jelentős tömegeinek támogatására (szavazatára) számíthatott.³⁰

Az alapvető belpolitikai szükségletek mellett a külső tényezők változása is cselekvésre sarkallta a török vezetést. A 2003-as amerikai intervenció Irakban – amelyből Washington bosszúságára Törökország kimaradt, s végül csak néhány bázis használatát engedélyezte az offenzívához – teljesen új biztonságpolitikai környezetet teremtett. A már az 1991-es második öbölháború után is jelentős mértékben függetlenedő észak-iraki kurdok hamarosan egy svájcnyi területen autonómiát kaptak (Kurd Regionális Kormányzat), amit Ankara fenyegetésként élt meg, másrészt a PKK, amely úgy tűnt, hogy a 2000-es évek elején végképp összeomlik, megerősödött, s újrakezdte offenzíváját 2004 közepétől. Részben ez is készítette arra Erdoğant, hogy politikai megoldást találjon a „kurdkérdésre”.

Komolyabb, az erősödő kurd politikai mozgalom igényeit kielégítő eredmények nem születtek, ezzel szemben 2007-től már rendszeressé váltak a PKK akciói Törökország

²⁹ 'Kürt sorunu benim sorunum' [online], 2005. 08. 12. Forrás: hurriyet.com.tr [2024. 01. 10.].

³⁰ Güneş, Cengiz (2020): Kurdish Political Representation in Turkey: The Changing Context and New Trends. In Gürses, Mehmet et al. (szerk.): *The Kurds in the Middle East*. Lexington Books, 3–20.

területén, ráadásul nem is eredménytelenül. Egy kutatás szerint 1993 és 2012 között a több mint 1700 akció közül (szabotázs, emberrablás, falusi támadás, katonai támaszpontok és előőrsök elleni támadás, bombatámadások, öngyilkos robbantások stb.) a katonai támaszpontok és előőrsök elleni támadások voltak a leghatásosabbak.³¹ A szervezet támadásai korlátozott török katonai intervenciókat eredményeztek Észak-Irakban. Mivel ezek nem voltak képesek kiszorítani a szervezetet a régióból, a kormányzat a „furkósbot és mézesmadzag” politikáját alkalmazta. Az előbbi keretében 2009 áprilisában elindult az alapvetően kurd politikusok, egyetemi tanárok, újságírók és jogászok ellen zajló KCK-művelet (KCK operasyonu), amelyben többek között a diyarbakiri polgármestert, Osman Baydemirt is letartóztatták. Ennek keretében 2012-ig több ezer embert vettek őrizetbe, illetve tartóztattak le (a számok források szerint változnak, megközelítőleg 7–9 ezer embert vettek őrizetbe), s több ezer ember ellen indult eljárás. Az akkor ezzel párhuzamosan folyó Ergenekon- és Balyoz-ügyek mellett a legmeghatározóbb, kifejezetten a kurd nemzeti mozgalom meggyengítését szolgáló művelet vette kezdetét (az eljárásokban 2013-ban némi könnyítést vezettek be, több embert szabadon engedtek, azonban 2015-től újabb letartóztatási hullám kezdődött).³²

Miközben a kurd politikai mozgalomra komoly nyomás nehezedett, megindult egy szélesebb társadalmi egyeztetéssel mediatizált enyhülés is: 2009-ben meghirdették az úgynevezett kurd nyitást (Kürt açılım), amely a PKK fegyverletételéért cserébe amnesztiát és némi kulturális jogokat ígért. Ez a folyamat viszont gyakorlatilag leállt a harburi határátkelőnél történtek miatt (az akkor parlamenti jelenléttel rendelkező kurd párt, a Demokratikus Társadalom Pártja [DTP] szinte nemzeti hősként fogadta a visszatérő 34 kurd fegyverest a tévécsatornák kamerái előtt 2009 őszén, komoly népszerűségvesztést okozva a kormánynak).³³ A nyitás gyors kudarcra után a DTP-t 2009 decemberében az alkotmánybíróság betiltotta.

Ezt követték az oslói titkos tárgyalások (2008–2011), amelyek eredménytelenül zárultak, s végül 2013 elején a HDP politikusainak közvetítésével, Abdullah Öcalan bevonásával a PKK fegyverszünetet hirdetett, amely nevroz ünnepén, a legnagyobb délkelet-törökországi kurd városban, Diyarbakırban hatalmas tömeg előtt, a börtönben ülő vezető levelének felolvasásával kezdődött meg.³⁴ A HDP-nek a PKK és a török kormány között mintegy mediátorként való megjelenése ráadásul a kurd politikai mozgalom legitimitását és elismertségét is növelte.³⁵

³¹ Cantenar, Ömer Faruk – Tümlü, Fatih (2016): PKK Terör Örgütünün Eylemlerinin Güvenlik Güçleri Zayıyatı Açısından Analizi. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 26(1), 1–22.

³² Kars Kaynar, Ayşegül (2021): Politics and Criminal Justice: Integrating Courts to Turkey's Recent Kurdish Policy. *Journal of Balkan and Near East Studies*, 23(4), 606–621.

³³ Özhan, Taha (2014): *Normalleşme Sancısı. Açılımdan Çözüm Süreci'ne Türkiye (2008–2013)*. [online]. Forrás: SETA [2024. 01. 10.].

³⁴ *Öcalan: Silahlı unsurlarımız sınır ötesine çekilsin*. [online], 2013. 03. 21. Forrás: bbc.com [2024. 01. 10.].

³⁵ Güneş 2020: 16.

A háború újra fellángol: a fordulat körülményei

A 2010-es évek derekán tehát úgy tűnt, hogy a „megoldási folyamat” (çözüm süreci) vagy „békefolyamat” (barış süreci) révén sikerült tartós békét elérni a török állam és a PKK között. Erre történtek is erőfeszítések; mindenképp történelminek tekinthető, hogy 2014 nyarán a megoldási folyamatról törvény is született (6551 tv.).³⁶ A biztató kezdetek mellett állandósult a HDP képviselőinek közvetítésével a konzultáció a börtönben ülő Öcalannal. Végül 2015. február végén az isztambuli Dolmabahçe-palotában, egy török és egy kurd csoport részvételével, így többek között Yalçın Akdoğan miniszterelnök-helyettes, Efkân Ala belügyminiszter, Mahir Ünal AKP-s frakcióvezető, illetve a HDP három képviselőjének, az Imralira rendszeresen járó Sırrı Süreyya Önder, İdris Baluken és Pervin Buldan jelenlétében mind török, mind kurd részről egy-egy beszéd hangzott el a média közvetítésével. Ezekben a demokrácia fontossága és a demokratizálódás, valamint egy új alkotmány ígérete is felmerült. Önder egy tíz pontból álló szöveget olvasott fel, általános kitételekkel a demokráciára, a közös országra, az identitás elismerésének fontosságára és egy új alkotmányra vonatkozóan.³⁷

Azonban a hangzatos bejelentés után nem sokkal a folyamat zátonyra futott (alig pár héttel később már fegyveres összecsapásokra is sor került).³⁸ Ekkorra már azonban egyre nőttek az ellentétek a kormányzat és a kurd nemzeti mozgalom között, ami miatt szakítás következett be egyrészt a felek eltérő érdekei, másrészt pedig a 2014–2015 folyamán bekövetkező szíriai változások miatt. Ahogy látni fogjuk, a folyamat leállításával a korábbi eszközökhöz, a „PKK-kérdés” fegyverrel történő rendezéséhez tért vissza az AKP-kormány.

A megbékélésnek alapvetően gátat szabott az, hogy a török vezetés nem a PKK politikai kooptációját, illetve a kisebbségi jogok további kiterjesztését kívánta elérni, hanem annak fegyveres kivonulását az országból – jobb esetben megadását, cserébe a beígért amnesztiáért. A PKK ellenben az így nyert időt arra használta fel, hogy megerősítse helyzetét a hátszágban, illetve Szíriában, ahol 2013-tól egyre nagyobb konfliktus alakult ki a különböző felkelő csoportokkal, a dzsihadistákkal, majd főleg az Iszlám Állammal. Még a békefolyamat elején, 2013 februárjában jött létre a délkelet-törökországi kurd fiatalokból verbuválódó Hazafias Forradalmi Ifjúsági Mozgalom (Yurtsever Devrimci Gençlik Hareketi – YDG-H),³⁹ amely lazán kapcsolódott a PKK-hoz, s a későbbiekben tett szert nagyobb szerepre a török állam és a PKK konfliktusában.

A békefolyamatban az egy ideig konvergáló érdekeket végül két dolog írta felül. Az egyik kül- és biztonságpolitikai természetű volt, s Szíriával függött össze: az Iszlám Állam előretörésével jelentős csata (nemcsak katonailag, de hamarosan szimbolikusan is) bontakozott ki a közvetlenül a török határ szomszédságában lévő Kobane városánál. Ebben a helyzetben Törökország nem engedte meg, hogy a PKK egységei a török határ felől szíriai területre lépve bekapcsolódjanak a harcokba, ami jelentős felháborodáshoz

³⁶ *Terörün sona erdirilmesi ve toplumsal bütünleşmenin güçlendirilmesine dair kanun* [online] 2014. 07. 16. Forrás: mevzuat.com.tr [2024. 01. 10.].

³⁷ *10 Maddelik bildiride öne çıkan madde*. [online], 2015. 02. 28. Forrás: TRThaber.com [2024. 01. 10.].

³⁸ *Dolmabahçe Mutabakatı sonrası neler yaşandı?*. [online], 2021. 02. 28. Forrás: bianet.org [2024. 01. 10.].

³⁹ Pénzváltó 2016: 24.

vezetett a kurdok nacionalistább csoportjai között, s egész Délkelet-Törökországban zavargások törtek ki, amelyeket fegyveresen kellett felszámolni. Az ostrom során mutatott török viselkedés tehát alapvetően felborította az amúgy is kényes alapokon álló békefolyamatot, azonban egy másik tényező még inkább kiélezte a viszonyt: az Egyesült Államok (és nyugati szövetségeseinek) beavatkozása, ami pár hónap alatt eldöntötte az ütközet sorsát. Az Iszlám Állam vereséget szenvedett, s a kurdok hamarosan offenzívába mentek át. A kurdok – ezen belül a PKK/PYD – pozíciói megerősödtek, önbizalmuk is megnőtt, a lehetőségeik szintén nőttek.

Azáltal, hogy az Iszlám Állam elleni harcba aktívan bekapcsolódott a legerősebb NATO-tagállam úgy, hogy a szíriai PKK helyi szervezetét és annak fegyveres erőit tette legfőbb szövetségesevé, megváltoztatta a helyi erőviszonyokat, Ankarában pedig beindította a Sèvres-szindrómaként jellemzett reflexeket – ami az ország külföldi hatalmak általi feldarabolásának képét vetíti előre. Valóban, a következő években amerikai támogatással a kurd csapatok jelentős területeket foglaltak el, 2017 közepére magát az Iszlám Állam fővárosát, Rakkát, s 2018-ra az Eufrátesztől keletre lévő egész területet megszerezték, amit Ankarában veszélyes fordulatként értékelték, hiszen a PKK hatalmas, függetlenségre törekvő háterszágot nyert így magának, ráadásul mindezt Törökország legfontosabb NATO-szövetségese, az Egyesült Államok támogatásával tudta elérni.

Noha mindezt 2014 végén, 2015 elején még nem lehetett tisztán látni, a kobanei győzelem mindenképp jelzésértékű volt a török vezetés számára. Ráadásul miközben a PKK-hoz kötődő csoportok sikereket értek el Szíriában, a HDP is növelni tudta a támogatottságát: a párt társelnöke, Selahattin Demirtaş a 2014-es államfői választáson a szavazatok 9,8%-át szerezte meg – ezzel pedig a kurd jelölt szavazataránya közel került a 10%-hoz, ami a parlamenti választáson a bejutási küszöb. Az eredmény tovább növelte a HDP szimpatizánsainak magabiztosságát – és aggasztotta a kormánypártot –, mivel a küszöb átlépésével egy kurd párt önerőből a parlamentbe juthatott.

A HDP és a PKK megerősödése, valamint a 2015. februári bejelentések után a konkrét eredmények, így a fegyverletétel elmaradása, a kölcsönös (a PKK és a török kormányzat közötti) bizalmatlanság és a valós megoldáshoz vezető út kidolgozásának hiánya (általános elvek és ígéretések hangoztatásán túlmenően nem sikerült pontos terveket felmutatni) végül a békefolyamat leállítását eredményezte, ami zárójelbe tette a Dolmabahçe-palotában történeteket.⁴⁰ A nacionalista szövegek a későbbi jobbrtolódás előszelének bizonyultak, a török államfő a későbbiekben többször is visszautasította a Dolmabahçében kötött megegyezést. A békefolyamat bukásáért mindkét fél egymást okolja.

A folyamatot a 2015. júniusi választás gyorsította fel: az AKP ugyan győzött, azonban az egyszerű többség megszerzéséhez szükséges mandátumszámot nem tudta megszerezni, így a parlamentbe jutó három ellenzéki párt egyikével kellett volna megállapodnia a kormányalakításról. E három tömörülés között volt a történelmében először a 10%-os parlamenti küszöböt átlépő párt, a HDP is. Mivel a három párt közötti jelentős ideológiai különbségek miatt – egy nemzeti radikális pártnak, egy szekuláris „szociáldemokratá”,

⁴⁰ Çiçek, Cuma – Coşkun, Vahap (2016): *The Peaceprocess From Dolmabahçe to Present-Day: Understanding Failure And Finding New Paths*. [online], 2016. 04. 01. Forrás: tr.boell.org [2024. 01. 10.].

„atatürkista” és egy baloldali kurd formációnak kellett volna összefogni – ellenzéki koalícióalkotásra nem volt valós esély, az AKP-val kellett volna tárgyalásokba bocsátkozni, amire annak akkori elnöke, Ahmet Davutoğlu hajlott is.

Azonban Selahattin Demirtaş vezetésével a HDP kinyilatkoztatta, hogy Erdoğan nem fogják támogatni a már akkor napirenden lévő elnöki rendszer bevezetésében, így az esetleges koalícióalakítás (legyen az kormányon kívüli támogatás vagy kormányrésztétel) azzal fenyegette az államfőt, hogy informális befolyása megrendül, hiszen az akkori alkotmány szerint a köztársaság elnökének inkább szimbolikus hatalma volt, az országot *de jure* a miniszterelnök irányította. Mivel mindkét párt is hasonlóan állt a közös kormányzáshoz, Erdoğan nem engedhette, hogy egyik vagy másik párttal létrejöjjön a koalíció. A politikai patthelyzet feloldását a november 1-jén tartott megismételt választások hozták, amelyeket az AKP magabiztosan nyert meg – köszönhetően annak, hogy a két voksolás közötti közel öt hónapos időszak alatt teljesen átalakult a politikai közbeszéd az ország biztonsági helyzetének romlása miatt.

Június 20-án a szír határhoz közeli Suruçban több mint 30 ember halálát okozva bomba robbant,⁴¹ amit a hatóságok az Iszlám Állammal hoztak összefüggésbe. Szintén a török hatóságok megállapítása alapján a két nappal később elkövetett, török határőrök meggyilkolásával járó ceylanpınari incidens mögött a PKK állt, amely így kívánta megbosszulni a suruçi robbantást. Ez az esemény ezután arra készítette a török kormányzatot, hogy beindítsa a háborús gépezetet, s kezdetét vette (*de facto* folytatódott) a török terrorrelenes háború, amellyel Ankara hadat üzent a PKK-nak, az IÁ-nak és más, baloldali terrorszervezeteknek is. A török légiő hamarosan iraki és szíriai célpontokra mért csapásokat, de ami ennél is fontosabb: megkezdődött a PKK fegyveres kiszorítása az országból.

Harcok Törökországon belül: délkelet-törökországi városfoglalásoktól isztambuli terrortámadásokig

Délkelet-Törökországban már a 2014. őszi zavargások idején megindult a YDG-H látványos szervezkedése: a saját lakókönyékük védelme érdekében a tagok árkokat ástak, torlaszokat emeltek.⁴² Lényegében ez ismétlődött meg jóval komolyabb mértékben 2015 nyarának végétől. A PKK és a helyi kurd erők 2015 augusztusa és októbere között autonómiát hirdettek 18 délkelet-törökországi városban, egyúttal elkezdték ezek fizikai megerősítését a már korábban említett barikádok és árkok kiépítésével.⁴³ A mintát a PKK és a hozzá kötődő csoportok, szerveződő népvédelmi egységek számára valószínűleg Kobane jelentette, ahol sikerült pár hónapos szívós ellenállással megtörni az Iszlám Állam támadását. Egyúttal a szervezet abban reménykedhetett, hogy a HDP választási győzelme azt is jelezte, hogy sokkal többen fognak majd az ügyük mellé állni, mint korábban. Ezen percepciók vezettek oda, hogy 2015 végén az eddigi küzdelem a vidékről városi környezetbe került.

⁴¹ Cakan, Seyhmus: *Suspected Islamic State Bomber Kills 30 in Turkish Town*. [online], 2015. 07. 21. Forrás: reuters.com [2024. 01. 20.].

⁴² Pénzváltó 2016: 25.

⁴³ Pénzváltó 2016: 29.

Amíg ezeket a változásokat a török állam eleinte elnézte, addig a HDP megpróbálta elejét venni a konfliktus elfajulásának. Demirtaş, a párt társelnöke szeptember folyamán kelet-törökországi utat is tett, ahol békülékenyebb hangot megütve megpróbálta jobb belátásra téríteni a háborúra készülő kurd csoportokat – eredménytelenül.

A választási kampány során, 2015. október 10-én robbantottak Ankarában a HDP egyik kampányrendezvényén – a hivatalos álláspont szerint az Iszlám Állam tagjai. A robbantásban 102 ember vesztette életét – ez Törökország történelmének legsúlyosabb terrortámadása. A délkeleten egyre jobban eszkalálódó konfliktus, a kampány kormány-pártot favorizáló kiegyensúlyozatlansága végül a HDP gyengüléséhez vezetett: ezúttal a szavazatok 10,75%-ával 59 mandátumot sikerült szereznie.

A választások után meg is kezdődött a TSK nagy erejű és szervezett válaszcsoportja az önszerveződő kurd autonómiák ellen. A régióban lévő csendőrség és rendőrség számát is megemelték, egyúttal újabb csapatokat vezényeltek oda. Az év végén elkezdődött az állami alkalmazottak visszavonása a térségben – így például a pedagógusoknak tanszünetet hirdettek –, egyúttal kijárási tilalmat hirdettek az érintett keleti megyékben. Ezt számos alkalommal meghosszabbították.

2015. december közepén a hatékonyabb koordináció érdekében a PKK bejelentette a Polgári Védelmi Egységek (Yekîneyên Parastina Sîvîl – YPS)⁴⁴ létrehozását. A következő hónapokban megindult a TSK a PKK-hoz kapcsolódó fegyveres csoportok ellen; 2016 tavaszán számos délkelet-törökországi város első negyedeiben öldöklő harcok kezdődtek, amelyek keretében egy részük földdel vált egyenlővé (Diyarbakır, Nusaybin, Sirnak stb.). A túlerőnek, a jobb felszerelésnek köszönhetően a TSK pár hónap alatt pacifikálta ezeket a városokat, s a PKK (vagy a hozzá kapcsolódó fegyveres erők) kiszorította a régió városaiból. Azonban a Délkelet-Törökországban folyó harcokban az ENSZ jelentése szerint 2015. július és 2016. december között mintegy kétezer ember vesztette életét, s egész városrészek lettek a földdel egyenlővé, több tízezren kényszerültek otthonuk elhagyására.⁴⁵ A veszteségek 2016 júliusára ötezer halottra és legalább hatezer elpusztított épületre nőttek.⁴⁶

Katonai intervenciók Szíriában

Ahogy korábban említettük, 2015 közepétől számos katonai akciót indított a török hadsereg a határ menti kurd (PYD-) állások ellen, akár légitámadások, akár tüzérségi támadások formájában.⁴⁷ A délkelet-törökországi helyzet stabilizálódásával egyre inkább Szíriára helyeződött a hangsúly. Egyúttal megindult a török határ mentén egy három méter magas,

⁴⁴ Pénzváltó 2016: 31.

⁴⁵ *Report on the Human Rights Situation on South-East Turkey, July 2015 to December 2016*. [online], 2017. 03. 10. Forrás: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights [2024. 01. 10.].

⁴⁶ Gunter, Michael M. (2018): *Historical Dictionary of the Kurds*. 3. kiadás. Lanham: Rowman & Littlefield, 9.

⁴⁷ Érdemes megemlíteni az Eufrátesz Sah hadműveletet, amely még 2015. február közepén zajlott le szír területen, a PYD-vel való kooperáció mellett: ekkor, egy rendkívül korlátozott akció keretében a terjeszkedő Iszlám Állam elől a török határ közelébe relokálták Szulejman sah (az Oszmán-dinasztia egyik őse) sírját, ami török területnek számít Szíriában.

mélységi védelemmel (őrtornyokkal, árkokkal, drónokkal) megtámogatott betonfal felépítése, amelynek kifejezett célja az volt, hogy elejét vegye a terroristák beszivárgásának szíriai területről. Mivel a határ teljes hosszában felépítették, így ez kevésbé az Iszlám Állam vagy az al-Káida szervezetek ellen, sokkal inkább a PYD-hez és a PKK-hoz kapcsolódó csoportok elleni védekezést szolgálta.

A török vezetés több alkalommal megpróbálta kierőszakolni a beavatkozást, s ehhez valamilyen nemzetközi támogatásra is szert tenni. Továbbá a kormányzat jelezte, hogy abban az esetben, ha a PYD fegyveres erői megpróbálnának átkelni az Eufráteszen, az egyértelműen megtorláshoz fog vezetni. Az év közepének viharos hónapjai – miniszterelnök-váltás, majd a július 15-i puccskísérlet – lekötötte a törökök energiáit, így lehetővé vált, hogy a kurdok és szövetségeseik elfoglalják Manbídzsot az Eufrátesz nyugati oldalán, s meginduljanak az afríni kanton felé. A kurdok sikere az Iszlám Állam ellen nemcsak nemzetközi támogatottságukat növelte volna, de jelentős észak-szíriai határszakasz fölötti kontrol megszerzését is jelentette volna. Az afríni kantonnal történő szárazföldi összeköttetés megteremtése után hipotetikusán megnőtt volna annak az esélye, hogy a kurd fegyveresek nyugat felé előrenyomulva az Idlib tartományban lévő dzsihadista szervezeteket legyőzve akár a Földközi-tengerhez is kijussanak. Ez geopolitikailag Törökországot elvágtá volna az arab szomszédságtól, erősen szűkítette volna szíriai mozgásterét, egyúttal a tengeri kijárat nagyon fontos kereskedelmi és logisztikai lehetőségekhez juttatta volna az észak-szíriai kurdokat. Noha ennek megvalósulására eleve csekély esély volt, a PYD folyamatos katonai erősödése tagadhatatlan volt.

Ennek megtörésére Ankara a katonai intervenció eszközéhez fordult. A szíriai érdekei biztosítása érdekében az elmúlt közel tíz évben négy hadjáratot hajtott végre, amelyek közül egy stratégiailag a kurdok megállítását, kettő kifejezetten a PYD által ellenőrzött területek csökkentését szolgálta, egy pedig nem a kurdok ellen, hanem az idlibi területek védelmére irányult.

Az Eufrátesz Pajza hadművelet

A szíriai helyzetben bekövetkező változások jól jelezték, hogy 2016 derekán Ankarának már Moszkvával kellett megegyeznie az intervenciót illetően. Ezt követően, 2016. augusztus 24-én⁴⁸ megindult a TSK és a vele szövetséges (jellemzően szíriai arab és turkomán) csapatok offenzívája az Iszlám Állam ellen. Noha hivatalosan az IÁ visszaszorítása volt a cél, valójában a kurd előretörés eltorlaszolását szolgálta az intervenció, s Al-Bab elhúzódó ostromának végén ezt Törökország el is érte. Hivatalosan a hadművelet 2017 márciusában állították le, miután Manbídzs elfoglalását úgy akadályozta meg a kurd vezetés, hogy a törökökkel szomszédos területeket átengedte – legalább egy időre, hivatalosan – Aszadnak.

⁴⁸ A történelmi jelentőségű, a régiót oszmán kézre juttató 1516-os Merdzs Dabik-i csata 500. évfordulójára időzítve.

Az Olajfaág hadművelet

A 2018. január 20-án indított offenzíva célja immár nem az Iszlám Állam elleni harc, hanem kifejezetten a PYD-ellenőrzés alatt álló Afrín tartomány megszerzése volt. Az Eufrátesz Pajzsához hasonlóan ezúttal is Moszkva jóindulatát kellett megnyerni az akcióhoz. A korábbi hadjárat mintájára ismét nagy számban vetették be a Szabad Szír Hadsereg katonáit,⁴⁹ ugyanakkor a dombos területeken többszintű védelmi vonalakat kiépítő kurd erők ellenállása így is okozott meglepetéseket. A mintegy két hónapos hadjárat viszont teljes sikert hozott: a kezdeti nehézségeket legyűrve Afrín városába végül harcok nélkül vonultak be a török erők. Az oroszok fellépése miatt azonban nem sikerült elfoglalni a tartománytól délre lévő Tel Rifátot és környékét, ahova a kurd erők visszavonulhattak, így a manbídzi kiszögellésen kívül az Eufrátesztől nyugatra a PYD ellenőrzése alatt maradt egy kisebb terület.

Ennek elfoglalására az utóbbi három évben többször is kísérletet tett a török haderő, azonban ezek az akciók Oroszország közbelépése miatt pár napnál tovább sohasem tartottak, s eddig csak néhány falu visszafoglalására szorítkoztak. Azonban az újabb és újabb próbálkozások bizonyítják, hogy Ankara eltökélt a kurdok ellenőrzésének teljes felszámolásában.

A Béke Forrása hadművelet

Az összes szíriai török hadművelet közül a legnagyobb magyarországi visszhangot kapó Béke Forrása hadműveletre 2019 őszén került sor. Ennek célja a török–szír határ mentén egy megközelítőleg 30 km mély biztonsági zóna létrehozása volt. A zóna kialakításában a PYD nyilvánvaló ellenállása mellett az Eufrátesztől keletre állomásozó amerikai csapatok jelenléte okozta a legnagyobb gondot – azok kivonásához viszont csak a Washingtonnal történő megegyezés révén lehetett eljutni. A Recep Tayyip Erdoğan török és Donald Trump amerikai elnök közötti relatíve jó kapcsolatnak köszönhetően már 2018 végén felmerült az amerikai csapatok távozása, azonban ez az amerikai külpolitikai és védelmi apparátus ellenállása miatt végül nem valósult meg. A nagyjából egy évvel későbbi próbálkozás azonban már sikerrel járt: Trump elrendelte az amerikai csapatok relokációját, ezzel szabad utat adva a török intervenciónak. A mintegy nyolc napig tartó offenzíva október 9-én kezdődött meg a TSK csapatainak, illetve a vele szövetséges szíriai egységeknek a bevetésével, drónok kiterjedt alkalmazása mellett.

A harcok nemzetközi nyomásra, de főképp Moszkva beavatkozásának – az amerikaiak kivonulása jelentette hatalmi vákuumot Oroszország töltötte ki –, illetve a szír kormányerők PYD általi, manbídzi behívásának köszönhetően leálltak. Az októberben Mike Pence amerikai alelnökkel Ankarában és Vlagyimir Putyin orosz elnökkel Szocsiban folytatott tárgyalások eredményeként ideiglenes fegyverszünetet értek el, illetve a szíriai határ mentén 30 km-es mélységből a PKK csapatainak kivonásról, valamint közös orosz–török

---

⁴⁹ Engin, Yüksel: (2019): *Strategies of Turkish Proxy Warfare in Northern Syria*. [online], 2019. 11. Forrás: Clingendael, Netherlands Institute of International Relations [2024. 01. 10.].

járőrözésről állapotok meg,⁵⁰ hogy megvalósuljon a török biztonsági zóna. Az intervenció nagy nemzetközi kritikát váltott ki, számos elítélő nyilatkozat született – az Európai Unióét éppen Magyarország vétója késleltette.⁵¹ Azonban a török csapatok Tel Abjad és Rasz al-Ajn között az M4-es autópályáig egy nagyjából 30 km mély területet vontak ellenőrzés alá, pár ezer km²-t.

Az észak-szíriai intervenciók jelentős népmozgásokat váltottak ki: Afrínból az Olajfaág hadművelet következtében több mint 150 ezer ember menekült el, jellemzően Tel Rifátban, Nubulban, Zahrában és Fafinban találtak menedéket.⁵² A megüresedett házakba ezután arab menekültek költöztek be.

Szintén jelentős tömegeket kényszerített lakhelyük elhagyására a Béke Forrása offenzíva. Az így keletkezett űrt a török kormányzat szíriai menekültek odatelepítésével kívánta betölteni – Erdoğan részben ezzel igyekezett igazolni Európa felé az intervenciót: ha Törökországra kisebb migrációs nyomás nehezedik, akkor az az EU biztonságát is szolgálja.

A problémák azonban a területek elfoglalásával nem értek véget. A helyben maradó kurdok megszervezték magukat, számos csoportot létrehoztak, amelyek rendszeres terrortámadásokat hajtanak végre az ott állomásozó török és velük szövetséges arab csapatok ellen.⁵³ Azért, hogy pacifikálhassák és újjáépíthessék az Észak-Szíriában elfoglalt területeket, a kormányzat effektíve integrálta Törökországba. A közigazgatásért a szomszédos megyék kormányzói felelősek, az energiaellátás is Törökországból történik, miközben török cégek jelentős mértékben vesznek részt a területek újjáépítésében.

A Tavasz Pajzsa hadművelet

Az utolsó nagyobb szíriai beavatkozásra a Tavasz Pajzsa hadművelet keretében 2020. február végén és március elején került sor, ekkor azonban nem a kurd ellenőrzés alatt álló területek, hanem a jobbára dzsihadista ellenőrzésű Idlíb tartományt elfoglalni akaró szíriai erők ellen avatkozott be a török hadsereg. A konfliktusnak a március 5-én megkötött fegyverszünet vetett véget, azonban a fegyveres összecsapások azóta is – igaz, jóval kisebb intenzitással – folynak.

Az amerikaiak kelet-szíriai jelenlétének csökkenése nyomán kialakult hatalmi vákuumot Oroszország igyekezett betölteni. A török biztonsági követelések kielégítésére – ha már a 30 km mély pufferezóna kialakítására nem kerülhetett sor – a keleti területeken is bevezették a közös járőrözést az orosz csapatokkal. Ennek lényege, hogy török és orosz katonai egységek, drónokkal megtámogatva, az adott területet bejárják – de ez messze nem megfelelő garancia a török félnek.⁵⁴

⁵⁰ *Ateşkesin bitimine saatler kala Rusya ile Türkiye anlaştı: Esad'dan Putin'e teşekkür.* [online], 2019. 10. 22. Forrás: tr.euro-news.com [2024. 01. 10.].

⁵¹ D. Kovács Ildikó: *Az EU figyelmeztetni akarta Erdogant a szíriai hadműveletek miatt, de Magyarország megvétózta.* [online], 2019. 10. 09. Forrás: 24.hu [2024. 01. 10.].

⁵² *UNHCR – Syria Factsheet (January – November 2018).* [online], 2019. 01. 09. Forrás: reliefweb.int [2024. 01. 10.].

⁵³ Engin, Yüksel: *Strategies of Turkish Proxy Warfare in Northern Syria.* [online], 2019. november. Forrás: Clingendael Institute [2024. 01. 10.].

⁵⁴ Interjú, Ankara, 2023. május.

Az ellenségeskedés a szíriai kurd entitással megmaradt a következő években is. 2022 tavaszán Recep Tayyip Erdoğan bejelentette, hogy az észak-szíriai kurd milícia ellen offenzívára készül.⁵⁵ A korábbiakban már felvázolt szíriai helyzetnek köszönhetően erre mind az Egyesült Államoktól, mind Oroszországtól szüksége van engedélyre. Ezt az engedélyt egyelőre nem kapta meg, az év nyarán Teheránban zajló orosz–iráni–török tárgyalások során, illetve az augusztusi bilaterális találkozón Putyin nem támogatta a korlátozott török beavatkozást.⁵⁶ Amerikai oldalról Joe Biden elnök már 2021 végén kijelentette, hogy nem járulna hozzá egy támadáshoz.⁵⁷

Mindenesetre a 2022. november 13-án, 6 halottal járó, Isztambul forgalmas sétálóutcáján elkövetett robbantást a PKK/PYD-vel kötötték össze a hatóságok,⁵⁸ ami közelebb hozta egy lehetséges újabb terrorhullám, illetve egy török beavatkozás lehetőségét. Oroszország és az Egyesült Államok azonban továbbra sem adott engedélyt a katonai intervencióra; Moszkva még külön csapatokat is küldött Tel Rifát térségébe november folyamán, ezzel is nyomatékosítva, hogy noha erőinek döntő része Ukrajnában van lekötve, valójában nem engedi, hogy felboruljon a 2020 tavasza óta kialakult szíriai *status quo*. A török katonai intervenció veszélye – legalábbis ideiglenesen – elhárult 2023 elejére; a 2023. február 6-i kahramanmaraşi földrengések, amelyek mintegy 10 törökországi megyét és Észak-Szíriát is érintették, több mint 50 ezer áldozatot követelve, a török vezetés fókuszpontját is elterelték, illetve a rend biztosítására még Szíriából is vontak vissza egységeket.

Fenyegetés és partnerség között: Észak-Irak

Ugyan a PKK Délkelet-Törökországban építette ki bázisát, észak-iraki megjelenése már az 1980-as években beemelte a szomszédos országot a konfliktusba. Ráadásul Irak és Törökország határterülete sajátos helyet képviselt a török külpolitikában, illetve a török–kurd kapcsolatokban. A terület (Moszul tartomány) első világháború utáni elcsatolását követően is búvópatakként a török érdeklődés fókuszában maradt. Ebben nemcsak az olajban gazdag terület közelsége, de etnikai diverzitása is közrejátszott: a kurdok és az arabok mellett török nyelvet beszélő turkomán népesség is él a régióban.⁵⁹

A kurdok helyzete, függetlenségi mozgalmak hatottak a törökországi kurdokra is, ezért a fegyveres konfliktusokat Ankara mindig élénk figyelemmel kísérte. Annál is inkább, mert az iraki–iráni háború alatt a kurdok ellen elkövetett atrocitások miatt sokan menekültek az országba, majd ugyanez megismétlődött a második öbölháború után is (igaz, a kurdok többsége viszonylag rövid időn belül visszatért Irakba).

⁵⁵ Emögött a hagyományos biztonsági megfontolások mellett az is szerepet játszhatott, hogy a 2023. nyári választásra készülő kormányzatnak kellett egy olyan agenda, amely hónapokra tematizálja a médiát, és amely megerősítheti szavazótáborát, egyúttal mozgósíthatja a nacionalista szavazókat – mindezt egy rekordokat döntő inflációs környezetben, amikor a kormánypárt és az államfő népszerűsége is mélyrepülésben volt.

⁵⁶ Szalai Máté – Wágner Péter (2022b): *Törökország szíriai terveit az ukrainai háború árnyékában 2. A nemzetközi és belpolitikai kontextus*. [online], *KKI Elemzések*, 2020/49. Forrás: kki.hu [2024. 01. 10.].

⁵⁷ Szalai Máté – Wágner Péter (2022a): *Törökország szíriai terveit az ukrainai háború árnyékában 1. Egy lehetséges beavatkozás szíriai és iraki kontextusa*. [online], *KKI Elemzések*, 2020/48. Forrás: kki.hu [2024. 01. 10.].

⁵⁸ Yazar, Başak Akbulut: *Beyoğlu'ndaki terör saldırısının üzerinden 1 yıl geçti*. [online], 2023. 11. 13. Forrás: aa.com.tr [2024. 01. 10.].

⁵⁹ Török nacionalista oldalon mind a mai napig felmerülő sérelem Moszul elvesztése.

Ankarára nézve még aggasztóbb módon már az 1980-as évek elején megjelentek a területen a PKK egységei, amelyeket mind a mai napig nem sikerült felszámolnia Törökországnak, pedig már 1983-ban megállapodást kötött Irakkal a határ menti területeken történő beavatkozásról (később Bagdad ezt felmondta).

Az 1991 után beálló hatalmi változás – a kurd területek *de facto* függetlenedése Bagdadtól, köszönhetően a repüléstilalmi zónának és az arab adminisztráció kivonulásának – történelmi lehetőséget adott az észak-iraki kurdoknak saját maguk megszervezésére. Ennek a folyamatnak az élharcosai a Kurdisztáni Hazafias Unió (PUK) és a Kurdisztáni Demokrata Párt (PDK) lett. A két formáció közt azonban 1994-től 1998-ig tartó háború tört ki, amelyben Törökország inkább a PDK-t támogatta (már csak azért is, mert a párt ellenőrzése álló terület volt határos Törökországgal, s a kereskedelem a török határátkelőhelyeken zajlott, komoly bevételt generálva), miközben a szintén a régióban tevékenykedő PKK ellen több katonai intervenciót végrehajtott.

Lényegében ezekben az években kialakult az a geopolitikai szövetségi (vagy inkább együttműködésen alapuló) hatalmi viszonyrendszer, amely napjainkban is meghatározza Észak-Irak és a környező országok viszonyát. Törökország továbbra is a PKK-t tekinti a legnagyobb veszélyforrásnak, s több offenzívát indított ellene (már az 1990-es évek közepén egy nagyobb, több tízezer ember felvonultatásával zajló offenzívával például sikerült is egy időre kiszorítani a határvidékről),⁶⁰ amelyben a területi közelség miatt számíthat a PDK-ra. A PDK és a PKK közötti ellentétes érdekek miatt már az 1990-es évek közepén komoly fegyveres összecsapások történtek a két szervezet között (2003 óta béke van, noha kisebb incidensek történtek azóta is). Ezzel szemben az Észak-Irak keleti, Iránnal határos részeit uralma alatt tartó PUK Irán támogatását élvezzi, s több alkalommal is hajlandó volt kooperálni a PKK-val, amely például az 1990-es évek közepén a PDK uralma alatt álló területeken lett egy időre menedékre.

Ahogy már említettük, 2003 jelentős fordulatot hozott az iraki kurdok életében: az amerikai intervenció utat nyitott az autonómiájuk bebetonozása felé, amit a 2005-ös alkotmány legalizált. Ankara eleinte komoly veszélyforrást látott ebben, rosszallását jelezte Washingtonnak is, illetve többször nyomatékosította, hogy a kurd függetlenedés átfogó katonai intervenciót fog eredményezni. Ezek végül elmaradtak (illetve korlátozottan, a PKK elleni hadjáratokra szorítkoztak), s 2008–2009-től kezdve egy külpolitikai nyitás valósult meg, amely tökéletesen illeszkedett Ahmet Davutoğlu akkori külügyminiszter „zéró probléma a szomszédokkal” (komşularla sifir sorun) szlogenjéhez.⁶¹

A török államfő, Abdullah Gül 2009-es utazása Észak-Irakba történelmi jelentőségű volt, ahogy az is, hogy ezen a látogatáson elhangzott a „Kurdisztán” kifejezés. Lényegében ettől kezdve a török politikai elit elfogadta retorikailag Kurdisztán létezését – igaz, ez kifejezetten az észak-iraki kurdokra vonatkozott. A magas rangú találkozik és a barátságos hangnem visszhangra talált. Hamarosan több gazdasági megállapodás született a két fél között, s a török cégek megjelentek az észak-iraki piacon. Törökország a legfontosabb

⁶⁰ Dudlák 2019.

⁶¹ Dudlák 2020.

gazdasági partnerre vált, a befektetések jelentős része napjainkban is onnan érkezik, s később, az olajvezeték megépítésével Törökország nemcsak fontos felvevőpiac lett, de kijárat is a tenger felé.

A kurd területek gazdasági felívelése mellett Erbilnek Bagdaddal szemben is szüksége volt egy fontos szövetségesre. Paradox módon Törökország közeledése iraki Kurdisztánhoz biztosította annak privilegizált helyzetét Irakon belül, pontosan a központi kormányzat (lehetséges) centralizációs törekvései ellenében. A török szövetségnek további dimenzióját jelentette, hogy a PDK vezetése, a Barzani család Erdoğan támogatójává vált a kurdkérdésben.

A két fél közötti kooperáció az Iszlám Állam 2014-es iraki megjelenése után is megmaradt. Mint láttuk, Ankara igyekezett a PDK-hoz kötődő észak-szíriai szervezeteket helyzetbe hozni (kevés sikerrel), miközben a pesmergákat területén átengedve lehetővé tette, hogy a PDK-hoz kapcsolódó kurd fegyveres erők Törökországon keresztül eljussanak Kobanéba.

A Barzani-vezetés és Ankara is rossz szemmel nézte a PKK megerősödését és előretörését a szindzsári térségben, amely stratégiai helyen található Szíria és a kurd régió között, Irak északi részén. A jellemzően a vallási kisebbség, a jezidik által lakott terület hatalmas vereséget szenvedett el az Iszlám Állam megjelenésével (a bálványimádónak tekintett kisebbség között vérfürdőt rendeztek), de annak kiszorítása már a PKK és az Irán által támogatott Népi Mobilizációs Egységek (PMU) révén történt. Noha a KRG csapatai is részt vettek a felszabadításban, a 2017-es népszavazást követően ki kellett vonulniuk a régióból, így a PKK helyzete relatíve megerősödött – annál is inkább, mert komoly pozíciókat szerzett a jezidi fegyveres csoportok között.⁶² Ezt Törökország hangosan elítélte, s már 2017-ben katonai intervenciót helyezett kilátásba, ha nem történik változás.

Az Erdoğan–Barzani-szövetségben a 2017-es kurd népszavazás jelentett komoly szakítópróbát. Ugyan a referendum mögött inkább álltak Barzani hatalmpolitikai tervei, mint egy valós függetlenedési kísérlet, az akció megmutatta, hogy az iraki kurdok nem számíthatnak az amerikaiak támogatására, miközben Törökország és Irán együttesen ítélte el a népszavazást.⁶³ A heves török retorika mellett inkább csak szimbolikus gesztusokra futotta (közös iraki–török hadgyakorlat, a török és az iráni vezérkari főnök kölcsönös látogatása), a kurd esetleges függetlenségi törekvésre a központi kormányzat adott valós választ: fegyveres összecsapásokat nem mellőzve számos, az iraki kurdok által elfoglalt (vitatott) területet szerzett vissza, így az IÁ elleni harc során elfoglalt „szerzeményeket” fel kellett adniuk Barzaniéknak.

A függetlenségi népszavazás után a Barzani-vezetés tekintélyének megtépázódása, illetve ambícióit és lehetőségeit tekintve meggyengült KRG ismét csak Törökországra számíthat Bagdad ellenében. A központi kormányzat és a KRG közötti viszony a 2020. májusi iraki választások után javulni látszott, nemcsak azért, mert az új kormányfő, a hírszerzési vezetőből miniszterelnökké avanszáló Musztafa al-Kázimi megértőbbnek

⁶² Younis, Nussiaihab: *Why Turkey Should Stay out of Sinjar*. [online], 2021. 02. 24. Forrás: ecfre.eu [2024. 01. 10.].

⁶³ Pénzváltó Nikolett (2018): *Álomból rémálom? Az iraki kurd függetlenségi népszavazás margójára. Nemzet és Biztonság*, 12(1), 27–43.

mutatkozott a kurdok irányába, hanem mert a különböző „idegen” katonai milíciák kiszorítása vagy a központi kormányzat alá terelése is a programjának része lett.⁶⁴

Ez az érdekegyezés vezetett nemzetközi támogatással 2020 októberében az iraki központi kormányzat és a KRG között aláírt és Törökország támogatását élvező szindzsári egyezmény megkötéséhez,⁶⁵ amely a területen lévő idegen egységek távozását jelölte ki célként. Azonban az egyezmény eddig nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.⁶⁶

A PKK iraki jelenlétének felszámolása érdekében Törökország lényegében ugyanazt a stratégiát választotta, mint Szíriában: a hadműveleteket Észak-Irakba áthelyezve területfoglalásba kezdett, s a hegyvidéki területről megindult a kurd szervezet lassú, de biztos kiszorítása. A 2019 májusa óta egymást követő, közel egy tucat „Karom”⁶⁷ elnevezésű katonai intervenció jelentős sikereket ért el a határ menti területeken. Ráadásul a speciális egységek, a légielő, köztük drónok alkalmazásával véghezvitt akciók mellett gondosan előkészített merényletekkel igyekeznek a PKK vezetését is kiiktatni. A török hadsereg előrenyomulásának köszönhetően Hakurk, Haftanin, Záb, Avaszin és Metina térségében értek el területi nyereségeket. Az így török ellenőrzés alá került területeken bázisokat hoznak létre. Az Irakban állomásozó török haderő létszámáról nincsenek pontos adatok, több száztól több ezer főig szólnak a becslések. Egyes híradások szerint 40, az iraki vezérkari főnök több száz katonai posztról és öt nagyobb bázisról tett említést beszámolójában.⁶⁸

Az utóbbi évek összehangolt – titkosszolgálati és katonai – akcióinak következtében jelentős veszteségeket szenvedett el a PKK, magas rangú vezetők között is. Török források szerint a Törökországon belüli PKK-harcosok száma a 2016-os 2800-ról 2017-ben 995-re, 2018-ban 200-ra, 2019-ben 875-re, 2020-ban 320-ra, 2021-ben 180 alá csökkent.⁶⁹ A háború eredményeképp 2015 és 2023 vége között a Crisis Group nyílt forrásokból merített adatai szerint mintegy 6875 fő veszítette életét, közülük 4573 PKK-tag, 1454 fő a TSK részéről, valamint több száz civil.⁷⁰ A TSK vagy a PKK által közölt adatok ennél jóval nagyobbak.

Az iraki és szíriai katonai műveletek között jelentős különbségek vannak, ami a két ország belső helyzetéből és a nagyhatalmak jelenlétéből fakad. Irakot illetően Törökországnak sokkal nagyobb a mozgástere, mivel alapvetően a regionális kurd entitással kell egyeztetnie a beavatkozásokról – ennek vezetésével a már tárgyalt okok miatt alapvetően szoros a viszony. A katonai akciókat rendszeresen elítélő központi kormányzatnak viszont kisebb a mozgástere a törökök korlátozására; a nagyhatalmak viszont megint kevésbé jelen a konfliktusban – ellentétben Szíriával. Ebből kifolyólag

⁶⁴ Éva Ádám (2020): *Irak bel- és külpolitikai viszonyai Mustafa al-Kázimi miniszterelnöki beiktatása után*. [online]. Forrás: AJRC-elemzések [2024. 01. 10.].

⁶⁵ *Text of Sinjar Agreement*. [online], 2020. 10. 10. Forrás: shafaq.com [2024. 01. 10.].

⁶⁶ Duman, Bilgay: *PKK'nın Irak'taki Yeni Stratejisi*. [online], 2021. 05. 01. Forrás: ORSAM [2024. 01. 10.].

⁶⁷ Aygün, Feyzullah Tuna – Çalıřkan, Sercan (2022): *Pençe Operasyonlarının Son Halkası: Pençe Kilit*. [online], 2022. 04. 30. Forrás: ORSAM [2022. 10. 22.].

⁶⁸ Szalai-Wágner 2022a.

⁶⁹ Gökçe, Gökhan (2022): *Türkiye'nin Artan İstihbarat Kapasitesi ve Terör Örgütü PKK ile Mücadele*. [online], *Kriter*, 6(64). [2024. 01. 10.].

⁷⁰ *Grafik ve haritalarda Türkiye'deki PKK Catışması*. [online]. Forrás: crisisgroup.org [2024. 01. 10.].

előreláthatóan a török hadműveletek folytatódni fognak Észak-Irakban a következő években is, hogy a PKK-bázisokat felszámolják. Ebben a helyzetben a határoktól viszonylag messze lévő Kandil-hegység esetleges semlegesítése lesz a legnagyobb kihívás.

Az európai hadszíntér: a terrortámadásoktól a médiaháborúig

A kurdkérdés a népes európai diaszpóra létrejöttével az elmúlt évtizedekben kilépett a közel-keleti keretből.⁷¹ A törökországihoz képest szabadabb légkör lehetővé tette különböző kurd szervezetek létrejöttét, amelyek sokat tettek a kisebbségben lévő népcsoport helyzetének és sérelmeinek propagálása terén.

A kivándorló kurdok más helyzetbe kerültek a befogadó országokban, azonban ez nem jelentette, hogy megszűntek volna a problémáik. Így például a legnagyobb közösségnek helyet adó Németországban, ahol becslések szerint mintegy 2,5 millió muszlim származású él,⁷² ugyanúgy török állampolgárként kezelték a betelepülőket, s problémáik esetén a török konzulátus felé orientálták őket. Így tehát dupla diszkrimináció érvényesült: nemcsak a bevándorló létből fakadó hátrányokat éltek meg, hanem a hatóságok szemében a török közösség részei is voltak, amelyen belül szintén kisebbségi helyzetbe kerültek.⁷³

Az önszerveződés folyamata az 1970-es és 1980-as években kezdődött. Már 1979-ben létrejött Németországban a KOMKAR, amely az NSZK-ba vándorolt kurd munkásokat igyekezett összefogni és érdekeiket képviselni.⁷⁴

A PKK már igen korán, 1978-ban megjelent Európában. A kontinensen történő szerveződés politikailag és anyagilag is jelentős szerepet játszott a szervezet felemelkedése szempontjából. Egyúttal a törökországi események – főleg az 1990-es évek véres harcái Kelet-Anatóliában – segítettek a kurd közösség mobilizálásában. A kurdok és a törökök között számos összecsapás történt Nyugat-Európában, 1993-ban a berni török nagykövetséget is támadás érte. Részben ennek, részben Ankara nyomásának tudható be, hogy számos nyugat-európai állam terrorszervezetnek nyilvánította a PKK-t (Németország még 1993-ban). A PKK által Nyugaton elkövetett merényletek (összekötvve a Törökországban nyaraló turisták elleniekkel) a „kurd ügy” egyre negatívabb megítélését hívták elő, így az hosszabb távon kontraproduktívnak bizonyult. A PKK emiatt az 1990-es

⁷¹ A valamivel több mint egymillió európai kurd diaszpóra – habár a közösség nagyságát illetően is nagy a becslések szórása – döntő többsége, nagyjából 85%-a törökországi kurd. Többségük Németországban él. Azonban ez a közösség sem homogén: különböző csoportjaik eltérő migrációs tapasztalattal rendelkeznek – az 1960-as és 1970-es években érkezők kevésbé képzettek, vidéki háttérrel rendelkeznek, az 1980-as puccs után pedig már inkább politikai okokból, sokszor menekültként érkezettek találunk. Az anatóliai állapotokhoz hasonlóan a többség szunnita, de jelentős alevi közösségek is élnek Nyugat-Európában. Ráadásul a 2015–2016-os menekültválság idején becslések szerint kb. 150 ezer kurd érkezett Észak-Szíriából is. Az utóbbi években zajló török belpolitikai folyamatok miatt szintén megnőtt a Törökországból érkező menekültkérelmek száma, amelyeknek mintegy 80%-a kurd volt 2016-ban. Eccarius-Kelly, Vera (2018): Kurds in Germany. In Gunter, Michael (szerk.): *Routledge Handbook on the Kurds*. London: Routledge, 440.

⁷² Kemény János (2021): *Iszlamista és dzsihadista csoportok tevékenysége német nyelvtérületen*. [online], *SVKI Elemzések*, 2021/18. [2024. 01. 10.].

⁷³ Ezzel szemben például a svéd szabályozás külön etnikumként tartotta őket nyilván, megkönnyítve kulturális szerveződéüket.

⁷⁴ Baser, Bahar (2013): *The Kurdish Diaspora in Europe: Identity Formation and Political Activism*. [online], *Bogazici University – TÜSIAD Foreign Policy Forum, Research Report* [2024. 01. 10.].

évek második felétől taktikát váltott, a nyugati célpontok lekerültek a napirendről, s megpróbált (baloldali) politikai szövetségeket találni.

Ez már az 1990-es évek vége felé sikerekhez vezetett (részben ez idézte elő Ankara ultimátumát a szíriai rezsim felé 1998-ban). Öcalan elfogása ugyan az európai szervezetnek is gondot okozott, több helyen zavargások voltak, törökök és kurdok csaptak össze, de sikerült normalizálni a helyzetet, s folytatni a tevékenységet. A World Trade Center elleni támadás után, 2002-ben az EU-ban is terrorista szervezetté nyilvánították a PKK-t, így a fegyveres, erőszakos akcióknak véget kellett vetni, amennyiben az uniós tagországok közvéleményét maguk mellé akarták állítani.

PKK-hoz kötődő személyek 1995-ben megalakították a száműzetésben lévő kurd parlamentet – amely ugyan 1999-ben feloszlatta magát, de addigra számos európai párthoz épített ki kapcsolatokat, és sikeresen propagálta a kurd ügyet is a kontinensen.⁷⁵ Jelenleg Nyugat-Európa számos államában tevékenykednek nagyobb, PKK-hoz kapcsolódó szervezetek. Az Europol által kiadott 2022-es *Terrorism Situation and Trend Report* szerint az 1993-ban alapított, belgiumi székhelyű Európai Kurd Szervezetek Konföderációja (KON-KURD), amelyet 2014-ben átneveztek Európai Kurd Demokratikus Társaságok Kongresszusává (KCDK-E), koordinálja Európában a PKK-hoz kapcsolódó szervezeteket ernyőszervezetként.⁷⁶

Ankara célja a mindenkori diaszpórapolitikán túlmenően,⁷⁷ a kurdok helyzetét illetően a nemzeti mozgalom térnyerésének és ezzel együtt a PKK-nak az akadályozása volt.

1. Diplomácia: a nyugati kormányoknak a PKK jelentette veszélyről való állandó informálása, egyúttal a szervezethez kötődő (kulturális) szervezetek bezárásának követelése, de minimum aktivitásuk visszafogása.
2. Kommunikáció/propaganda: a szélesebb közvélemény meggyőzése a PKK jelentette veszélyről, egyúttal a török kormány imázsának javítása.

A fentebb vázolt politika csak részben hozott sikereket. Egyrészt – Irakhhoz hasonlóan – Törökországnak korlátozott ráhatása van a kormányokra, ahol a bilaterális kapcsolatok mindenkori számos kérdésében vagy problémájában a kurdok/PKK csak egyet jelentettek a sok közül. Így a kétoldalú kapcsolatok harmonikus vagy éppen konfliktusos jellegében is visszatükröződött a befogadó államok viselkedése.

Az elmúlt évtizedeket tekintve Törökországnak hosszas diplomáciai küzdelem után a kurd tévécsatornákat sikerült egymás után bezáratnia a különböző európai államokban. PKK-hoz kapcsolódó televíziócsatornák története az 1995-ben brüsszeli stúdiókkal és londoni központtal létrehozott MED TV-vel kezdődött, amelynek sugárzását technikailag próbálta zavarni a török állam, azonban ennek sikertelensége miatt diplomáciai eszközökhöz folyamodott. Az Egyesült Királyságban 1999-ben sikerült elvetetni a licencüket. Erre a csatorna Medya TV néven Franciaországban kapott engedélyt, amit 2004-ben vontak vissza. A következő központ Dánia lett, ezúttal már Roj TV néven.

⁷⁵ Baser 2013.

⁷⁶ *EU Terrorism Situation & Trend Report (TE-SAT)*. [online]. Forrás: europol.europa.eu, 74. [2024. 01. 10.].

⁷⁷ Ennek fejlődéséről lásd részletesebben Egeresi Zoltán (2015): A vendégmunkások hazautalásaitól a nemzetközi lobbijig: Törökország és a török diaszpóra kapcsolata. *Kisebbségkutatás*, 24(2), 73–97.

A török diplomáciai nyomásnak köszönhetően – egyes hírek szerint többek között a csatorna bezárásához kötötték Rasmussen volt dán miniszterelnök NATO-főtitkári kinevezésének támogatását – 2013-ban a dán bíróságok 1,4 millió eurónyi pénzbírsággal és engedélyének bevonásával sújtották a Roj TV-t, amely be is fejezte működését.⁷⁸ A dán eljárás árnyékában már 2012-től kezdve rendszeres adással jelentkezett a Stêrk TV (norvég licenccel),⁷⁹ illetve a Newroz TV és a MED Nûçe TV, igaz, ez utóbbiakat 2016-ban az Eutelsat műhold-üzemeltető cég levette a programjáról, s jelenleg már nem működnek. Az előbbi viszont továbbra is sugároz különböző, a PKK-hoz kapcsolódó tartalmakat. Szintén 2012-ben elindult a Mesopotamia Music Channel (MMC TV), ugyanebben az évben Észak-Szíriában létrejött Kamisli központtal a Ronahi TV, amely jelenleg is működik.⁸⁰

A kurd diaszpóra miatti diplomáciai konfliktusok azonban a közelmúltban érték el az új csúcst. Törökország 2022-ben Svédország és Finnország esetében alkalmazta a „PKK-kártyát.” A kettő közül különösen Svédország esetében volt konfliktusos a kurdok helyzete miatt a kétoldalú kapcsolat. Egyrészt az északi állam mintegy 100 ezer kurdnak ad otthont, s Európában is kifejezetten liberális légkörben is nagyon aktív civil közösségi hálózat jött létre. Másrészt számos kurd származású képviselő is bejutott a svéd parlamentbe, egyikük, Amineh Kakabaveh 2021–22-ben függetlenként egymaga a mérleg nyelvét játszotta a törvényhozásban. Kemény kritikái miatt a török nagykövet már korábban követelte a kiadatását. A PYD 2016-ban irodát nyitott az országban, ahol egyúttal vezető PKK-tagok is látogatást tettek, velük magas rangú svéd politikusok is találkoztak – borzolván az ankarai kedélyeket.⁸¹

A két északi állam az ukrajnai orosz agresszió miatt úgy döntött, hogy szakít hagyományos semlegességi politikájával, csatlakozik a NATO-hoz, és 2022 tavaszán be is nyújtotta csatlakozási kérelmét. A biztonsági szövetség alapvetően pozitívan fogadta a két ország szándékát, azonban az év májusában Recep Tayyip Erdoğan államfő jelezte, hogy csak abban az esetben hajlandó támogatni a tagságukat, amennyiben teljesítik Törökország kéréseit. A 2022. nyári madridi NATO-csúcson végül az államfő nem vétózott, a három ország memorandumot⁸² is aláírt, amelyben a két skandináv ország vállalta, hogy a kisázsiai állam kéréseinek megfelelően jár el vagy módosítja a jogalkotását, ezzel persze további tág teret engedve a vitának.

Ankara azt kérte, hogy adjanak ki terroristákat – ezek döntő részét a PKK-val hozták összefüggésbe –, továbbá korlátozzák a PKK jelenlétét az országokban, illetve állítsák le a szíriai PYD-nek a fegyverszállításokat, egyúttal a 2019-es Béke Forrása hadművelet miatt leállított török fegyverexportot (amely az exportengedélyek visszavonását, *de facto* embargót jelentett) indítsák újra. Mindennek érdekében a török fél egy együttműködési mechanizmus létrehozását kérte: ezzel Ankara a mindenkorai PKK-hoz kötődő finn

⁷⁸ Serinci, Deniz: *Historic Danish Court Decision Against Roj TV Not Backed by All MPs*. [online], 2014. 02. 28. Forrás: rudaw.net [2024. 01. 10.].

⁷⁹ *Roj TV'nin uydu yayını kesilince Stêrk TV devreye giridi* [online], 2012. 02. 06. Forrás: berlinturk.com [2024. 01. 10.].

⁸⁰ *Roj TV kapatıldı, yerine 5 kanal geldi*. [online], 2012. 07. 31. Forrás: tv24.com.tr [2024. 01. 10.].

⁸¹ Péncsváltó Nikolett (2022): *Török akadály a svéd és finn NATO-csatlakozás előtt*. [online]. Forrás: SVKI *Elemzések*, 2022/10. [2024. 01. 10.].

⁸² *Trilateral Memorandum*. [online], 2022. 06. 28. Forrás: nato.int [2024. 01. 10.].

és svéd helyzetet szeretne volna monitorozni, illetve rákényszeríteni ezeket az államokat, hogy kevésbé adjanak teret a szervezetnek és a hozzá kapcsolódó egyesületeknek, személyeknek.

Mivel Finnország 2023 januárjában megadta az engedélyt a törökországi hadiipari exportra (s komparatív jóval kevesebb a problémája Ankarának Helsinkivel Stockholmhoz képest), a török fél jelezte, hogy hamarabb ratifikálhatja a finn csatlakozást, ami végül 2023 márciusában meg is történt.⁸³ Svédországgal a tárgyalások folytatódtak, számos törvénymódosítás ellenére sem tudták meggyőzni Törökországot. Ráadásul a NATO-csatlakozás kérdést Ankara ezután sajtóértesülések szerint összekötötte az F-16-os repülőgépflojtájának modernizációjával, illetve új repülőgépek beszerzésével, amivel kapcsolatban Washingtonnal kellett egyezkednie (ahol pedig a Kongresszusnak kellene rábólintania az ügyre, ott azonban a törököktől várnák a ratifikációt).⁸⁴ A 2023. júliusi vilniusi NATO-csúcs előtt, az együttműködést megerősítő nyilatkozat révén,⁸⁵ a török államfő az év októberében a ratifikáció ügyét a parlament elé terjesztette, amelynek külügyi bizottsága decemberben jóváhagyta azt. Végezetül a svéd erőfeszítések, valamint az amerikai vezetés részéről az F-16-os gépek és modernizációs csomagok jóváhagyására tett ígérek meghozták az eredményt, s 2024. január végén a török parlament megszavazta az északi állam tagságát.

A kurdkérdés intézményesülése azonban megállíthatatlan volt. A törökországi szekuláris kurd politikai mozgalom az európai államok baloldala felé talált kapcsolódási pontokat. Francia értelmiségi támogatással így jöhetett létre például 1983-ban Párizsban a Kurd Intézet.⁸⁶ A későbbiekben számos kurd származású politikus futott be karriert az európai politikában.⁸⁷

Egyúttal a török kormányzati törekvések ellenére működnek a kurd kulturális szervezetek, 2014-től kezdve számos esetben szimpátiatüntetéseket szerveztek (PKK-s, őcalanos zászlóval felvonulva). Erdoğan megítélésének romlásával, a diaszpóra helyzetének átpolitizálásával (lásd a 2017-es népszavazási kampányt német, holland és osztrák viszonylatban) a kurdok megítélése javult. Az „önállósodási” törekvések is némi eredményt hoztak: így például Németországban 2017-ben az aleviket (noha esetükben törökökről és kurdokról is beszélhetünk) önálló felekezettként ismerték el.

Az utóbbi évek választásai adnak némi fogódzót a törökországi diaszpórában a kurd politikai mozgalom súlyának megállapításához. A választásokon ugyan csak a szavazati joggal rendelkezők vehetnek részt (így a többedik generációs, már török állampolgársággal nem rendelkező, de valamilyen szinten török vagy törökországi kurd identitással

⁸³ *Finlandiya'nın NATO'ya katılım protokolüne ilişkin teklif TBMM Genel Kurulunda kabul edildi.* [online], 2023. 03. 30. Forrás: aa.com.tr [2024. 01. 10.].

⁸⁴ Pénzváltó Nikolett (2023): *Török ügyek – svéd NATO-csatlakozás, Korán-égetések és amerikai F-16-osok.* [online], SVKI Elemzések, 2023/11. Forrás: svkk.uni-nke.hu [2024.01.10.].

⁸⁵ *Press Statement Following the Meeting between Türkiye, Sweden, and the NATO Secretary General.* [online], 2023. 07. 10. Forrás: nato.int [2024. 01. 10.].

⁸⁶ *Qui sommes-nous?* [online], 2024. 01. 10. Forrás: institutkurde.org [2024. 01. 10.].

⁸⁷ Ahogy törökök is. A kurdokhoz hasonlóan a törökök is jellemzően baloldali pártokban politizálnak, s ebből kifolyólag Erdoğan nagy kritikusának számítanak. Szemléletes, hogy 2017-ben a Bundestag elé az örmény népirtás elismeréséről szóló javaslatot pontosan egy török származású politikus, Cem Özdemir terjesztette be.

személyek számának pontos megadása komoly nehézségekbe ütközik), de a választási részvétel tükrében jó képet kaphatunk a politikailag aktív tömegek preferenciáiról.

Az adatok azt mutatják, hogy az országos választási eredményekhez képest a HDP támogatottsága a diaszpórában jelentősen magasabb. Ahogy Törökországban, úgy a diaszpórában sem minden HDP-szavazó kurd: sok esetben a kurd alevik közösségszervező tevékenysége áll a sikerek mögött, miközben több, magát inkább liberálisnak tartó, külhonban élő török is a HDP-re adta voksát. A HDP választási sikere annak tekintetében még figyelemreméltóbb, hogy a kormánypárthoz képest jóval kisebb anyagi lehetőségekkel rendelkezik.

A kurd közösségek – ahogy egyre többen felveszik a befogadó ország állampolgárságát – az ottani, jellemzően baloldali pártoknak jelentenek szavazóbázist. Németországban 2017 márciusában – amikor az akkor folyó török népszavazási kampány miatt megromlottak a német kapcsolatok, s már készültek a pártok a szeptemberi németországi választásokra – newroz ünnepén egy CDU-s képviselő, Julia Klöckner is üdvözlőt küldött a kurdoknak, ami nagy visszhangra lelt a diaszpóra közösségeiben.⁸⁸

A kurdok és a PKK

A PKK és a különböző, nagyobb támogatásnak örvendő szekuláris-baloldali kurd mozgalmak azonban a kurd közösségen belül csak az egyik csoportot képviselik; rajtuk kívül politikailag fontos csoportot alkotnak a vallásos, konzervatív rétegek, illetve a gazdasági csoport.⁸⁹ Összességében a kurd közösségen belül a nyelvi/vallási/kulturális törésvonalak (lásd alevik és zazák, szunnita muszlimok, vallásosak és szekulárisok) eleve egy heterogén politikai közösséget jelentenek. A törökországi 12–15 milliós kurd népességnek csak egy része támogatja a PKK-t (a faluőrzők rendszerén keresztül vagy a TSK-ban összességében többen is harcolnak ellene), illetve magát a szekuláris nemzeti kurd politikai mozgalmat. Azonban kétségtelen, hogy a kurdok nemzetiesedése a PKK harcainak – és az erre adott állami válaszoknak – köszönhetően jelentős léptékben haladt előre az 1980-as és főleg az 1990-es években. Egyúttal a kurdok (kényszerű) városiasodásának, illetve a 2000-es évek folyamán meginduló középosztályosodás révén egy politikailag jobban szervezett és aktívabb közösség jött létre.

Mindez kedvezett annak, mintegy belesimulva a török belpolitikai folyamatokba, hogy az 1990-es évektől megjelenjen az önálló kurd politikai mozgalom, amely nem fegyveres eszközökkel, hanem politikai úton szállt síkra a kurdok kulturális és kisebbségi jogainak védelméért. Ekkor jöttek létre az első baloldali, de jellemzően kurdokból álló pártszervezetek.

A kurd pártok fejlődési íve mind a mai napig ugyanazt az ívet írja le: egy kis párt alakul, amely képes megszervezni magát elsősorban a keleti területeken, számos önkormányzati helyet megszerezve, illetve indul a parlamenti választásokon. Egy idő után azonban eljárás indul tagjai ellen az állam területi integritásának megsértése vagy terrorista propaganda

⁸⁸ Eccarius-Kelly 2018: 441.

⁸⁹ Çiçek 2017.

terjesztésének vádjával, ami a politikai szervezetre jelent komoly csapást, majd pedig az Alkotmánybíróság pár év aktív politikai részvétel után betiltja a pártot. A betiltáskor azonban a tagok jelentős része (parlamentari és önkormányzati képviselők) egyszerűen átül egy másik, korábban marginális kurd pártba, s folytatja a politikálást, már amennyiben valamilyen váddal nem tartóztatják le a hatóságok.

Az 1990-es évek fejleményei jelezték, hogy a korábbi évtizedekben érdemi képviselő nélkül maradó kurd ügy parlamenti vagy legalábbis külön pártpolitikai manifesztációt nyert. Az első kurd párt, a Népi Munkáspárt (Halkın Emek Partisi – HEP) 1990-ben alakult meg a baloldali Szociáldemokrata Népi Pártból (SHP) kizárt kurd képviselők csoportjából,⁹⁰ azonban a párt 18 képviselője az SHP listáján jutott be a parlamentbe.

Az SHP megjelenése a török törvényhozásban már az alakuló ülésen botrányba fulladt, amikor egyik tagja, Hatip Dicle kijelentette, hogy képviselői esküjét alkotmányos nyomásra kell letenni, Leyla Zana pedig – kurd nemzeti jelképként sárga-piros-zöld kendőt lobogtatva – kurdul tette le az esküjét. Nem sokkal később, 1992-ben a PKK jelképeinek használata miatt eljárás indult a párt ellen. A szervezetet végül az Alkotmánybíróság 1993-ban betiltotta, hogy aztán tagjai csatlakozzanak a nem sokkal a döntés előtt alapított Demokrácia Pártjához (Demokrasi Partisi – DEP) – korábban egy másik pártot, a Szabadság és Demokrácia Pártját (Özgürlük ve Demokrasi Partisi – ÖZDEP) is betiltotta, de az ellen is eljárás indult, hogy 1993-ban feloszlassák.

A PKK-val folyó háború miatt a pártok állandó nyomás alatt voltak, a fegyveres szervezettel való összejátszással vádolták őket, s több tucat tagjukat meggyilkolták, jellemzően a terrorizmus elleni küzdelemben részt vevő titkos JİTEM (Terrorelhárítási és Hírszerzési Ügynökség) egységei. A DEP sorsa is a feloszlítás lett 1994-ben, illetve több tagját, Hatip Diclét, Selim Sadakot, Orhan Dođant és Leyla Zanát,⁹¹ börtönbüntetésre ítélték. A párt 13 parlamenti képviselőjének mentelmi jogát felfüggesztették. Ezzel a deklaráltan kurd politikai mozgalmi parlamenti jelenlét bő évtizedre megszűnt Törökországban, noha más baloldali vagy jobboldali pártok soraiban természetesen helyet kaptak kurd képviselők (klán- és vallási vezetők, értelmiségiek, üzletemberek stb.).

A szekuláris-nacionalista csoportok a letartóztatások és ellehetlenítések ellenére folytatták pártalapítási és politikai tevékenységüket. A következő kurd formáció a Nép Demokratikus Pártja (Halkın Demokrasi Partisi – HADEP) lett Murat Bozlak vezetésével, amely a többszöri letartóztatások és politikai nyomás ellenére 2003-ig képes volt fennmaradni. A keleti, délkeleti megyékben a helyhatósági választásokon jól szereplő formáció az 1999-es parlamenti választáson közel másfél millió szavazatot (5%) szerzett, amivel 34 képviselőt küldhetett volna a törvényhozásba – amennyiben át tudta volna lépni a 10%-os választási küszöböt. Mivel Bozlak mellett több vezetőt a török bíróságok eltiltottak a politikálástól, az új vezető Ahmet Turan Demir lett.

⁹⁰ Az indokot az szolgáltatta, hogy a képviselők a párizsi Kurd Intézet meghívásának engedve részt vettek egy konferencián.

⁹¹ Leyla Zana a kurd politikai mozgalom nőalakjaként vált híressé. Az eskütetele hatalmas felháborodást keltett az egész országban. Végül 15 évre ítélték el 1994-ben. Kiállásáért a kurdok jogai mellett 1995-ben Szaharov-díjat kapott. A török demokratizálódás jegyében 2004-ben kiengedték a börtönből, majd a további években különböző kurd pártok színeiben lett parlamenti képviselő. A kurd konfliktus kiújulása miatt 2016-ban újra letartóztatták.

Feloszlatása után a korábban, még 1997-ben alapított Demokratikus Néppárt (Demokratik Halk Partisi – DEHAP) vette át a szerepét, ahova egyszerűen átültek a HADEP-es politikusok,⁹² a tömörülés 2005-ben Leyla Zana frissen alapított pártjával összeolvadva létrehozta a Demokratikus Társadalom Pártját (Demokratik Toplum Partisi – DTP). A ráadásul egy új vezetői modellt valósított meg, ami azóta is jellemzi a kurd pártokat: élükön két társelnök, egy férfi és egy nő áll. A DTP első vezetői Ahmet Türk és Aysel Tuğluk lettek.⁹³ A párt a 2007-es választáson függetlenként indítva jelöltjeit képes volt 22 tagját a parlamentbe juttatni, majd pedig a 2009-es helyhatósági választáson is jó eredményeket elérni.⁹⁴ A 2007-es választási győzelem után pár hónappal azonban a főügyész eljárást indított a párt ellen. A törvényhozási jelenlét a korábbiakhoz képest nagyobb láthatóságot és politikai manőverezési lehetőséget adott a csoportnak, azonban, ahogy már említettük, 2009-ben az Alkotmánybíróság a DTP-t is feloszlatta. A régi recept szerint a parlamenti mandátumukat megőrző képviselők csatlakoztak a még 2008 májusában alapított Béke és Demokrácia Pártjához (Barış ve Demokrasi Partisi – BDP), amely 2014-ig adott parlamenti képviseletet a kurdoknak. A BDP a 2011-es választáson – összefogva számos baloldali szervezettel, párttal – összesen 35 független képviselőt küldött a TBMM-be, s 29 fővel saját frakciót hozott létre.

Ekkor a BDP jelentős változáson ment keresztül: a parlamenti helyeit átadta a 2012. október 15-én megalakított Népek Demokratikus Pártjának (Halkların Demokratik Partisi – HDP), míg a megyei, önkormányzati szintű szervezeteket megtartva, magát a Demokratikus Régiók Pártjára (Demokratik Bölgeler Partisi – DBP) nevezte át. Ezzel a stratégiai döntéssel egyszerre sikerült nyitni az országos politikában a baloldali és liberális szavazók felé – a HDP kényesen ügyelt arra, hogy a kurd képviselők mellett baloldali, liberális törökök is helyet kapjanak a frakcióban vagy a párt vezetésében –, míg a DBP egyértelműen a helyi, kurdok lakta keleti területekre tudott koncentrálni.⁹⁵ A pártalapítást ráadásul maga Öcalan is támogatta, így a PKK is jóindulattal állt hozzá a szervezethez.⁹⁶

A 2015-ös választáson a HDP egy demokrácia iránt elkötelezett, ösztörökországi, baloldali, a különböző etnikai, vallási kisebbségek, gendercsoportok felvállalt szószólójaként jelenhetett meg, miközben támogatókat tudott találni minden törökországi megyében; a szavazói bázis kibővítése a 2015-ös választási sikerekben manifesztálódott: így lett a HDP az első kurd párt, amely 13,1%-os eredményével képes volt átlépni a 10%-os választási küszöböt.⁹⁷

⁹² *1990'dan Bugüne, HEP'ten DTP'ye Kürtlerin Zorlu Siyaset Mücadelesi.* [online], 2009. 12. 09. Forrás: bianet.org [2024. 01. 10.].

⁹³ Bozarslan, Mahmut: *HEP'ten HDP'ye Kapatılan Kürt Partileri.* [online], 2021. 03. 20. Forrás: voaturkce.com [2024. 01. 10.].

⁹⁴ Bozarslan 2021.

⁹⁵ Çiçek 2017: 265.

⁹⁶ Güneş 2020: 11.

⁹⁷ A korábbi kurdpárti szavazatokkal nehéz az eredmények összehasonlítása, mivel a párt mindenhol ki tudott állítani jelölteket, míg a korábbiak jóval korlátozottabban, jóval kevesebb megyében próbálkozhattak függetlenként indított jelöltekkel. Ezáltal Izmir, Bursa, Ankara stb. több százezer szavazatot hozó kurd közösségei is mobilizálhatóvá váltak.

1. táblázat: A kurd pártok választási eredményei

A párt neve	A választás éve	Arány (%)	A szavazatok száma (millió)	A mandátumok száma
HADEP	1995	4,17	1,17	0
HADEP	1999	4,75	1,48	0
DEHAP	2002	6,22	1,96	0
Függetlenek (DTP)	2007	5,24	1,84	26 (ebből DTP 22)
Függetlenek (BDP)	2011	6,57	2,82	35 (ebből BDP 29)
HDP	2015. június	13,12	6,06	80
HDP	2015. november	10,76	5,15	59
HDP	2018	11,76	5,87	67
YSGP	2023	8,82	4,8	61

Forrás: Török Választási Bizottság, saját gyűjtés

A 2015 őszen meginduló terrorellenes háború, ahogy említettük, megváltoztatta a belpolitikai helyzetet, ami már a 2015 őszi választáson érezte hatását a HDP szavazatszámának visszaesésében. A következő évben a parlamenti képviselők mentelmi jogát eltörölték, a párt két társelnökét, Selahattin Demirtaşt és Figen Yükekdağot több más képviselővel együtt letartóztatták. Selahattin Demirtaş Edirnébe vitték, azonban a börtönből is folytatta politikai szerepvállalását a Twitteren keresztül. A 2018-as államfőválasztáson a HDP jelöltje volt, akkor a szavazatok 8,4%-át szerezte meg.

A párt parlamenti és önkormányzati képviselői ellen folyamatossá vált a fellépés. A HDP-s polgármesterek helyére állami kinevezett került (kayyum), ezzel a párt hátszágára is súlyos csapást mért az állam. A 2019-es helyhatósági választáson, amikor a HDP jól teljesített a keleti megyékben és 65 polgármesteri helyet szerzett meg, hamarosan újra elkezdődtek a cserék; 2022 nyarán 65 városból 40 élére – köztük Diyarbakırera is – központi kinevezett került.⁹⁸ A párt ellen 2021-ben eljárás indult, illetve folytatódtak a letartóztatások és a képviselők mentelmi jogának elvétele. A betiltás és a tagok politikától való eltiltása lehetőségének árnyékában nem sokkal a 2023-as parlamenti választás előtt a párt vezetése úgy döntött, hogy egy korábban alapított, viszont jelentéktelen párt színeiben indulnak a jelöltek a megmérettetésen. A választás a Zöld Baloldali Pártra (Yeşil Sol Partisi – YSP) esett.⁹⁹ Ezzel együtt több baloldali párttal összeállva Munka és Szabadság Szövetsége néven koalíciót hoztak létre: a szétforgácsolódás az eredményekben is látszott, 9% alá csökkent a párt támogatottsága, a vele egy koalícióban induló Török Munkáspárt viszont öt mandátumot és közel egymillió szavazatot kapott (ezúttal a rosszabb eredmény nem okozott gondot, mert 2022-ben 7,5%-ra vitték le a parlamenti bejutás küszöbét). A párt ekkor nem indított önálló államfőjelöltet, hanem a hatpárti ellenzéki koalíció aspiránsát, Kemal Kılıçdaroğluta támogatta.

A párt 2023 végén új nevet vett fel. A Zöld Baloldali Párt 2023. október közepén nevét Népek Egyenlőségi és Demokrácia Pártjára (HEDEP – Halkların Eşitlik ve Demokrasi

⁹⁸ Kamer, Hatice: *Kayyumların yıldönümü: HDP'nin kazandığı belediyelerde son durum ne?* [online], 2022. 08. 19. Forrás: bbc.com [2024. 01. 10.].

⁹⁹ *We Launched Our Election Campaign Under the Banner of The Green Left Party.* [online], 2023. 04. 03. Forrás: hdp.org.tr [2024. 01. 10.].

Partisi) változtatta, társelnökei Tülay Hatimoğulları Oruç és Tuncer Bakırhan lettek,¹⁰⁰ nem sokkal később akronímját DEM Partira változtatta.

Azonban a magát inkább vallási alapon megfogalmazó népesség is rendkívül heterogén, noha többségükben összeköti őket a konzervatív szemlélet, a vallás hangsúlyozása az identitásban és a kommunistaellenesség, amely egyes csoportok esetében véres összecsapásokhoz vezetett a baloldali-szekuláris PKK-val. Közéjük sorolhatók a különböző, az oszmán időkben is meghatározó társadalomszervezési erővel rendelkező vallási rendek napjainkban szektákként azonosítható csoportjai (lásd naksibendik vagy a Fethullah Gülen mozgalmához csatlakozó kurdok), a vallásos, konzervatív „tömegek”, akik az utóbbi két évtizedben jellemzően az AKP-ben találták meg érdekképviselőiket. Végezetül külön csoportot képeznek a saját, kurd vallási alapú politikai mozgalmak, amelyek nem voltak képesek komoly bázist építeni maguknak. Ezek között megemlítendő a Zehra közösség, amely az 1990-es évek elején a tiltások ellenére saját, kurd nyelvű folyóiratot indított. A Zehránál lényegesen nagyobb nyilvánosságot ért el a vallási radikális mozgalom, a Kurd Hezbollah (nincs köze a libanoni Hezbollahhoz), amely az 1990-es években fegyveres harcot hirdetett a PKK ellen, s a két szervezet összecsapásaiban több száz ember vesztette életét. A szervezet nem a kurd függetlenségért szállt síkra, hanem az iráni forradalom és a különböző iszlamista mozgalmak által inspirálva a marxista úton járó kurd baloldal ellen.¹⁰¹

A szervezetet a 2000-es évek elején országos letartóztatási hullám (6000 tagját fogták el) és a vezetőjének, Hüseyin Velioglundak a halála törte meg. Pár évvel később újjáéledt, először a Mustazaflar (Elnyomottak) nevű mozgalomban, majd 2012-ben HÜDA PAR néven pártként. A formáció az 1990-es évektől eltérően már a kurd nyelvi és kulturális jogokat is felvette programjába, noha mindezt továbbra is iszlamista programba ágyazva teszi. A HÜDA PAR nagy történelmi pillanata a 2023-as parlamenti és államfőválasztáson jött el, amikor Recep Tayyip Erdoğan támogatásáért cserébe választási koalícióra lépett a kormánypárttal, s az AKP listájáról négy mandátumot szerzett.¹⁰²

Ahogy láttuk, a kurd közösség egyáltalán nem egységes; politikailag is fragmentált Törökországon belül. A parlamenti jelenlét tekintetében az AKP sikeresen kooptálja a kurdok egy jelentős részét (a 2023-as választási együttműködés miatt a konzervatívabb HÜDA PAR is rendelkezik mandátumokkal), a szekuláris CHP – főleg az alevi kurdok részéről – szintén számíthat szavazatokra, végezetül a baloldali szekuláris kurd párt, a HDP, illetve a helyét 2023-ban átvevő HEDEP igyekszik képviselni a kurdok érdekeit. Rajtuk kívül számos egyéb csoport és mozgalom is létezik, ezzel még heterogénebbé téve a politikai követeléseket.

Érthető okokból a parlamenti jelenléttel rendelkező pártok elfogadják a török területi integritást s alapvetően a decentralizációt, a helyi szintek megerősítését (AKP és CHP), illetve a kurd nyelv opcionális kurzusként való tanítását támogatják, vagy legalábbis

¹⁰⁰ *Yeşil Sol Parti, HEDEP oldu: Yeni eşgenel başkanlar Tülay Hatimoğulları Oruç ve Tuncer Bakırhan.* [online], 2023. 10. 15. Forrás: indyturk.com.tr [2024. 01. 10.].

¹⁰¹ Çiçek 2017.

¹⁰² *HÜDA PAR'ın AKP listelerinden Meclis'e giren dört milletvekili yemin etti.* [online], 2023. 05. 13. Forrás: bbc.com [2024. 01. 20.].

tartották elképzelhetőnek a 2010-es évek kedvezőbb légkörében. Ezzel szemben a HDP anyanyelvi oktatást és területi autonómiát akar. Egyes, kisebb súlyú kurd szervezetek pedig az állam föderális átalakítását képzik el járható útként – amire az unitárius török felfogásban semmi tér nincs.

A PKK és a hozzá szorosan kapcsolódó szervezetek Abdullah Öcalanra hivatkozva széles nyelvi jogokkal rendelkező autonómiában és ezzel egybekötött föderalizációban hisznek, hangsúlyozva az önszerveződő közösségek szerepét. A 2008-ban demokratikus autonómia projekt néven zászlót bontó elképzelés a szekuláris kurd oldalon Törökország egy radikálisabb átalakítását vázolta fel, amelyet többen többféleképp interpretálnak regionális autonómiák létrehozásától kezdve egy kurd területeket összefogó föderatív megoldásig. Voltaképp Észak-Szíria esetében az öcalani („apoista”) elvek megvalósítására látunk kísérletet, ahol kis közösségektől felfelé próbálják, egyfajta radikális demokráciaként megszervezni az entitást, teret engedve a nőknek és a kisebbségeknek a politikában, egyfajta „tanácsi demokráciát” létrehozva.¹⁰³

Konklúzió

A tanulmány Törökország és a kurd kisebbség, illetve a Kurdisztáni Munkáspárt igen komplex kapcsolatát kísérte meg bemutatni, különös tekintettel a 2015-től 2024 elejéig történetekre. Ezt nemcsak a felkelésellenes hadviselés,¹⁰⁴ a Török Fegyveres Erők és a PKK között zajló aszimmetrikus háború különböző állomásainak jellemzésével ismertette, hanem a tágabb kurd közösséget érintő, annak politikai mozgalmával szemben folytatott jogi-politikai lépéseket is áttekintette.

A törökországi kurdok egy része által támogatott, 1984 óta hosszabb-rövidebb megszakításokat leszámítva folyamatosnak mondható harcok 2015-től kezdve minőségüket tekintve új szintet értek el. A 2000-es évek második és a 2010-es évek első felének viszonylag békésnek mondható időszakának a konfliktus újabb fellángolása vetett véget, amely intenzitásában az 1990-es évek elejét idézi. Ugyanakkor a PKK korábban alkalmazott vidéki környezetre szabott hadviselését felváltotta a szíriai tapasztalatokra épülő városi hadviselés, amely azonban számos körülménynek, így az adott települések körülzárásának, a fejlettebb török haditechnikának és túlerőnek köszönhetően pár hónap alatt teljes vereséget szenvedett. A drónok alkalmazásával ráadásul a TSK olyan előnyre tett szert, amit akár városok ostromakor, akár vidéki terepen nagy sikerrel tudott alkalmazni a szervezet ellen. Az elmúlt években a konfliktus súlypontja jellemzően Észak-Szíriára és Észak-Irakra tevődött át, és ismét a rurális vagy egyáltalán nem lakott területeken folynak inkább a harcok.

Az utóbbi évek konfliktusának másik jelentős fejleménye, hogy messze túlnőtt az ország határain. A szíriai polgárháború révén a török határ közelében megerősödött a PKK-hoz kapcsolódó PYD, amely az Iszlám Állam ellen folytatott harcában az Egyesült

¹⁰³ Knapp, Michael (2020): The Roots of Democratic Autonomy in Northern Syria – Rojava. In Gunter, Michael (szerk): *Routledge Handbook on the Kurds*. London: Routledge, 382–395.

¹⁰⁴ Ennek elméletéről lásd bővebben Kemény János (2014): *A felkelésellenes hadviselés lakosságközpontú elméletének fejlődése a XX–XXI. században*. [online], PhD-értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem [2021. 04. 15.].

Államok támogatását is elnyerte. Az így kialakult helyzetre Törökország részéről – a szíriai helyzet változása révén orosz jóváhagyással – három nagyobb katonai offenzívára is sor került. Ezek közül az utolsó kettő már kifejezetten a PYD ellenőrzése alatt álló területek elfoglalásával járt, ami jelentős népmozgást eredményezett, ugyanakkor a harcokat kiterjesztette erre a több ezer km²-es területre, ahol állandósultak az ott állomásozó török katonák és szíriai zsoldosaik elleni akciók. Szintén a PKK elleni harc keretében korábban sosem látott módon megszorodtak a támadások Irak ellen, amelyek ráadásul nemcsak az évtizedek óta PKK-kézen lévő Kandil-hegységre és vidékére korlátozódtak, de jóval nagyobb területre, így például a stratégiaileg rendkívül fontos, részben PKK-ellenőrzés alatt álló Szindzsár térségére is.

A harmadik jelentős változás a korábbi évtizedekhez képest, hogy a kurd politikai mozgalom a 2010-es évek közepére korábban sosem látott módon megerősödött. Már Selahattin Demirtaş 2014-es elnökválasztáson szerzett eredménye jelezte, hogy rekord-nagyságú támogatottságra számíthat a pártja, azonban 2015 júniusában az optimista becsléseket messze túlszárnyalva, a szavazatok 13%-át megszerezve önálló pártként bejutott a parlamentbe. A győzelem mögött számos tényező húzódott meg, így a kurdok közötti növekvő népszerűség mellett a liberális, baloldali törökök egy részének átszavazása is kulcsfontosságú volt. Az így megerősödött párt azonban nem volt hajlandó szövetségre lépni Erdoğannal, ami részben elvezetett a fegyveres konfliktus kirobbanásához, illetve a párt vezetőinek, emblematis politikusainak letartóztatásához – röviden a pártszervezetre mért komoly csapásokhoz.

Az elmúlt évek fegyveres és politikai küzdelmei vegyes eredményekkel jártak. Törökország jelentős veszteségeket okozott a PKK-nak, azonban mind a mai napig nem tudta felszámolni azt. Ugyan az amerikaiak szíriai (részleges) kivonulása miatt a szíriai kurdok helyzete megrendült, de mivel Oroszország töltötte ki az így keletkezett hatalmi vákuumot, történt érdemi előrelépés, s továbbra is a szíriai széttagoltság fennmaradása valószínű. Ez kiegészült a 2017-es iraki kurdisztáni függetlenségi népszavazás következményeivel, ami az Iszlám Állam elleni harcokban megszerzett területek feladását jelentette a kurdok számára – egyúttal egy török–iráni–iraki szövetséget is létrehozott.

A PKK által kezdett harc negyven éve alatt jelentős változások történtek Törökországgal és a helyi kurdokkal is. A szervezetnek köszönhetően felgyorsult a kurd nemzetépítés, majd pedig az 1990-es években megjelent a parlamentben is egy kifejezetten kurd politikai mozgalom. Ennek egymás után betiltott pártjai ugyan tagadják a kapcsolataikat a PKK-val, azonban az általuk képviselt közösség politikai céljait tekintve mindenképp összefüggésben vannak. A többszöri békekísérletek ellenére 2015-től kiújult háború a PKK folyamatos vereségét hozta. Az immár negyven éve tartó harc több mint 40 ezer emberéletet követelt, s bár jelen pillanatban a szervezet kiszorulóban van Törökországból, a közeljövőben egyáltalán nem várható, hogy vereséget szenvedjen, és a küzdelem abba maradjon.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 10 Maddelik bildiride öne çıkan madde.* [online], 2015. 02. 28. Forrás: TRThaber.com [2024. 01. 10.].
- 1990'dan Bugüne, HEP'ten DTP'ye Kürtlerin Zorlu Siyaset Mücadelesi.* [online], 2009. 12. 09. Forrás: bianet.org [2024. 01. 10.].
- Aygün, Feyzullah Tuna – Çalışkan Sercan (2022): *Pençe Operasyonlarının Son Halkası: Pençe Kilit.* [online], 2022. 04. 30. Forrás: ORSAM [2022. 10. 22.].
- Ateşkesin bitimine saatler kala Rusya ile Türkiye anlaştı: Esad'dan Putin'e teşekkür.* [online], 2019. 10. 22. Forrás: tr.euronews.com [2024. 01. 10.].
- Baser, Bahar (2013): *The Kurdish Diaspora in Europe: Identity Formation and Political Activism.* [online], *Bogazici University – TÜSIAD Foreign Policy Forum, Research Report* [2024. 01. 10.].
- Bozarslan, Mahmut: *HEP'ten HDP'ye Kapatılan Kürt Partileri.* [online], 2021. 03. 20. Forrás: voaturkce.com [2024. 01. 10.].
- Bozsogi Boglárka (2020): Kurd nemzetállami törekvések: megosztottság és konfliktus Szíriában. *Küliügyi Szemle*, 19(3), 19–37. Online: https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2020.3.02
- Cakan, Seyhmus: *Suspected Islamic State Bomber Kills 30 in Turkish Town.* [online], 2015. 07. 21. Forrás: reuters.com [2024. 01. 20.].
- Cantenar, Ömer Faruk – Tümlü, Fatih (2016): PKK Terör Örgütünün Eylemlerinin Güvenlik Güçleri Zayıyatı Açısından Analizi. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 26(1), 1–22.
- Çiçek, Cuma (2017): *The Kurds of Turkey. National, Religious and Economic Identities.* London – New York: I. B. Tauris. Online: <https://doi.org/10.5040/9781350988859>
- Çiçek, Cuma – Coşkun, Vahap (2016): *The Peace Process From Dolmabahçe to Present-Day: Understanding Failure And Finding New Paths.* [online], 2016. 04. 01. Forrás: tr.boell.org [2024. 01. 10.].
- Csicsmann László (2018): A kurd államiság esélyei a Közel-Keleten a geopolitikai rivalizálás tükrében. *Regio*, 26(1), 24–51. Online: <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v26i1.201>
- Csicsmann László (2020): *Nem állami szereplők a Közel-Keleten–Az észak-szíriai kurd autonómia (a Rodzsava) példája.* *Nemzet és Biztonság*, 13(1), 4–23. Online: <https://doi.org/10.32576/nb.2020.1.2>
- D. Kovács Ildikó: *Az EU figyelmeztetni akarta Erdogant a szíriai hadműveletek miatt, de Magyarország megvétózta.* [online], 2019. 10. 09. Forrás: 24.hu [2024. 01. 10.].
- Dolmabahçe Mutabakati sonrası neler yaşandı?* [online], 2021. 02. 28. Forrás: bianet.org [2024. 01. 10.].
- Dudlák Tamás (2019): *Törökország és iraki Kurdisztán kapcsolatának átalakulásai (1991–2014) – 1. rész.* *Nemzet és Biztonság*, 12(3), 37–51. Online: <https://doi.org/10.32576/nb.2019.3.4>
- Dudlák Tamás (2020): *Törökország és iraki Kurdisztán kapcsolatának átalakulásai (1991–2014) – 2. rész.* *Nemzet és Biztonság*, 13(1), 88–110. Online: <https://doi.org/10.32576/nb.2020.1.6>
- Dudlák Tamás (2022a): A láthatatlan határokon túl: Törökország, a kurdok és az iraki határvidék. In Csicsmann László – Kemenszky Ágnes (szerk.): *A nemzetközi rendszer alakváltozásai a 21. század elején: tanulmányok Rostoványi Zsolt 70. születésnapja alkalmából.* Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, 75–87. Online: <https://doi.org/10.14267/978-963-503-907-4>
- Dudlák Tamás (2022b): *A közeli kelet. Törökország és iraki Kurdisztán kapcsolatának átalakulásai (1991–2017).* [online], BCE Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi Doktori Iskola, PhD-értekezés [2024. 01. 10.].
- Duman, Bilgay: *PKK'nın Irak'taki Yeni Stratejisi.* [online], 2021. 05. 01. Forrás: ORSAM [2024. 01. 10.].
- Eccarius-Kelly, Vera (2018): Kurds in Germany. In Gunter, Michael (szerk.): *Routledge Handbook on the Kurds.* London: Routledge, 439–450. Online: <https://doi.org/10.4324/9781315627427-33>
- Egeresi Zoltán (2012): A PKK: marxista terrorszervezetből nemzetépítő gerillasereg? *Pro Minoritate*, 21(2), 93–112.
- Egeresi Zoltán (2015): A vendégmunkások hazautalásaitól a nemzetközi lobbiiig: Törökország és a török diaszpóra kapcsolata. *Kisebbségkutatás*, 24(2), 73–97.
- Egeresi Zoltán (2020a): *Törökország konfliktusa az észak-szíriai kurdokkal.* [online], *KKI Elemzések*, 2020/11.

- Egeresi Zoltán (2020b): Törökország hatvannyolca: Diákmozgalmak, radikalizáció, politikai válság. In Pataki Viktor – Vass Norbert (szerk.): *Lánctalp és macskakő: Közéletések hatvannyolchoz*. Budapest: Fialat Írók Szövetsége (FISZ), 65–84.
- EU Terrorism Situation & Trend Report (TE-SAT). [online]. Forrás: europol.europa.eu [2024. 01. 10.]. Online: <https://doi.org/10.2813/302117>
- Éva Ádám (2020): *Irak bel- és külpolitikai viszonyai Mustafa al-Kázimi miniszterelnöki beiktatása után*. [online]. Forrás: AJRC-elemzések [2024. 01. 10.].
- Ferwagner Péter Ákos (2019): *A kurd autonómia kérdése az első világháború után (1918–1922)*. [online], *Mediterrán Világ*, 45–46, 39–47.
- Finlandiya'nın NATO'ya katılım protokolüne ilişkin teklif TBMM Genel Kurulunda kabul edildi. [online], 2023. 03. 30. Forrás: aa.com.tr [2024. 01. 10.].
- Gáspár Anikó (2017): *Törökország és a kurd kérdés*. [online], *Comitatus*, 27(222), 53–59.
- Gökçe, Gökhan (2022): *Türkiye'nin Artan İstihbarat Kapasitesi ve Terör Örgütü PKK ile Mücadele*. [online], *Kriter*, 6(64). [2024. 01. 10.].
- Grafik ve haritalarda Türkiye'deki PKK Çatışması*. [online]. Forrás: crisisgroup.org [2024. 01. 10.].
- Gunter, Michael M. (2018): *Historical Dictionary of the Kurds*. 3. kiadás. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Güneş, Cengiz (2019): *The Kurds in a New Middle East. The Changing Geopolitics of a Regional Conflict*. London: Palgrave Macmillan. Online: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-00539-9>
- Güneş, Cengiz (2020): Kurdish Political Representation in Turkey. The Changing Context and New Trends. In Gürses, Mehmet et al. (szerk.): *The Kurds in the Middle East. Enduring Problems and New Dynamics*. New York: Lexington Books, 3–20.
- Heper, Metin (2007): *The State and Kurds in Turkey. The Question of Assimilation*. London: Palgrave Macmillan. Online: <https://doi.org/10.1057/9780230593602>
- HÜDA PAR'ın AKP listelerinden Meclis'e giren dört milletvekili yemin etti. [online], 2023. 05. 13. Forrás: bbc.com [2024. 01. 20.].
- Jongerden, Joost – Akkaya, Ahmet Hamdi (2020): The Kurdistan Workers Party (PKK) and Kurdish Political Parties in the 1970s. In Gunter, Michael (szerk.): *Routledge Handbook on the Kurds*. London: Routledge, 217–227.
- Kamer, Hatice: *Kayyumların yıldönümü: HDP'nin kazandığı belediyelerde son durum ne?* [online], 2022. 08. 19. Forrás: bbc.com [2024. 01. 10.].
- Karakoç, Ekrem – Özen, H. Ege (2020): Kurdish Public Opinion in Turkey. Cultural and Political Demands of the „Kurdish Street“. In Gürses, Mehmet et al. (szerk.): *The Kurds in the Middle East. Enduring Problems and New Dynamics*. New York: Lexington Books, 21–48. Online: <https://doi.org/10.5040/9780755601226.ch-009>
- Kars Kaynar, Ayşegül (2021): Politics and Criminal Justice: Integrating Courts to Turkey's Recent Kurdish Policy. *Journal of Balkan and Near East Studies*, 23(4), 606–621. Online: <https://doi.org/10.1080/19448953.2021.1888597>
- Kemény János (2014): *A felkelésselnes hadviselés lakosságközpontú elméletének fejlődése a XX–XXI. században*. [online] PhD-értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola [2021. 04. 15.]. Online: <https://doi.org/10.14267/phd.2014033>
- Kemény János (2021): *Iszlamista és dzsihádisták csoportok tevékenysége német nyelvterületen* [online]. SVKI *Elemzések*, 2021/18. [2024. 01. 10.].
- Knapp, Michael (2020): The Roots of Democratic Autonomy in Northern Syria – Rojava. In Gunter, Michael (szerk.): *Routledge Handbook on the Kurds*. London: Routledge, 382–395. Online: <https://doi.org/10.4324/9781315627427-29>
- Kovács Anita Mariann (2023): Vákuum és bizonytalanság: a Közel-Kelet biztonsági struktúrájának átalakulása. *Nemzet és Biztonság*, 16(1), 4–18. Online: <https://doi.org/10.32576/nb.2023.1.1>
- 'Kürt sorunu benim sorunum'. [online], 2005. 08. 12. Forrás: hurriyet.com.tr [2024. 01. 10.]
- Lechner Zoltán (2018): *Vizkonfliktus Törökország, Szíria és Irak között*. *Nemzet és Biztonság*, 11(3), 36–54.
- Lechner Zoltán (2020): A geopolitika elméleti irányzatai: Törökország észak-szíriai kurdokkal való konfliktusán keresztül szemlélve. *Tér és Társadalom*, 34(2), 108–128. Online: <https://doi.org/10.17649/TET.34.2.3241>

- Manzinger Krisztián – Wagner Péter (2020): Syrian Kurds, Rojava and Alternative Society Building in Middle East. *Honvédségi Szemle*, 148(1), 15–40. Online: <https://doi.org/10.35926/HDR.2020.1.2>
- McDowall, David (1996): *A Modern History of Kurds*. London: I. B. Tauris.
- Öcalan: *Silahlı unsurlarımız sınır ötesine çekilsin*. [online], 2013. 03. 21. Forrás: bbc.com [2024. 01. 10.]
- Özhan, Taha (2014): *Normalleşme Sancısı. Açılımdan Çözüm Süreci'ne Türkiye (2008–2013)*. [online]. Forrás: SETA [2024. 01. 10.].
- Pénzváltó Nikolett (2016): Délkelet-Törökország újra lángol. *Nemzet és Biztonság*, 9(2), 17–39.
- Pénzváltó Nikolett (2017): Álomból rémálom? Az iraki kurd függetlenségi népszavazás margójára. *SVKK Elemzések*, 2017/27, 1–13.
- Pénzváltó Nikolett (2018): Álomból rémálom? Az iraki kurd függetlenségi népszavazás margójára. *Nemzet és Biztonság*, 12(1), 27–43.
- Pénzváltó Nikolett (2022): Török akadály a svéd és finn NATO-csatlakozás előtt. [online]. Forrás: SVKK *Elemzések*, 2022/10. [2024. 01. 10.].
- Pénzváltó Nikolett (2023): Török ügyek – svéd NATO-csatlakozás, Korán-égetések és amerikai F–16-osok. [online], SVKK *Elemzések*, 2023/11. Forrás: svkk.uni-nke.hu [2024. 01. 10.].
- Press Statement Following the Meeting between Türkiye, Sweden, and the NATO Secretary General*. [online], 2023. 07. 10. Forrás: nato.int [2024. 01. 10.].
- Qui sommes-nous?* [online], 2024. 01. 10. Forrás: institutkurde.org [2024. 01. 10.].
- Report on the Human Rights Situation on South–East Turkey. July 2015 to December 2016*. [online], 2017. 03. 10. Forrás: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights [2024. 01. 10.].
- Roj TV kapatıldı, yerine 5 kanal geldi*. [online], 2012. 07. 31. Forrás: tv24.com.tr [2024. 01. 10.].
- Roj TV'nin uydur yayını kesilince Sterk TV devreye girdi*. [online], 2012. 02. 06. Forrás: berlintur.com [2024. 01. 10.].
- Ruff Róbert – Vati Tamás (2008): Törökország: miért kérdés a kurdkérdés, avagy a török–kurd ellentét háttere. *Mediterrán és Balkán Fórum*, 2(3), 2–7.
- Serinci, Deniz: *Historic Danish Court Decision Against Roj TV Not Backed by All MPs*. [online], 2014. 02. 28. Forrás: rudaw.net [2024. 01. 10.].
- Spät Eszter (2017): Jezidik, kurdok és Észak-Irak jövője. *Keresztény-Zsidó Teológiai Évkönyv*, 18, 308–315.
- Szalai Máté – Wágner Péter (2022a): Törökország szíriai tervei az ukrajnai háború árnyékában 1. Egy lehetséges beavatkozás szíriai és iraki kontextusa. [online], *KKI Elemzések*, 2020/48. Forrás: kki.hu [2024. 01. 10.]. Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzések.KE-2022.48>
- Szalai Máté – Wágner Péter (2022b): Törökország szíriai tervei az ukrajnai háború árnyékában 2. A nemzetközi és belpolitikai kontextus. [online], *KKI Elemzések*, 2020/49. Forrás: kki.hu [2024. 01. 10.]. Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzések.KE-2022.49>
- Terörün sona erdirilmesi ve toplumsal bütünleşmenin güçlendirilmesine dair kanun*. [online], 2014. 07. 16. Forrás: mevzuat.com.tr [2024. 01. 10.].
- Text of Sinjar agreement*. [online] 2020. 10. 10. Forrás: shafaq.com [2024. 01. 10.].
- Trilateral Memorandum*. [online], 2022. 06. 28. Forrás: nato.int [2024. 01. 10.].
- UNHCR – Syria Factsheet (January – November 2018)*. [online], 2019. 01. 09. Forrás: reliefweb.int [2024. 01. 10.].
- Wagner Péter (2017): Elkapkodott függetlenség? Iraki Kurdisztán és a függetlenségi népszavazás. *KKI Elemzések*, 2017/12, 1–13.
- We Launched Our Election Campaign Under the Banner of the Green Left Party*. [online], 2023. 04. 03. Forrás: hdp.org.tr [2024. 01. 10.].
- Yardıgı, Veli (2020): The Political Economy of Turkey's Kurdish Question. In Gürses, Mehmet et al. (szerk.): *The Kurds in the Middle East. Enduring Problems and New Dynamics*. New York: Lexington Books, 49–78.
- Yazar, Başak Akbulut: *Beyoğlu'ndaki terör saldırısının üzerinden 1 yıl geçti*. [online], 2023. 11. 13. Forrás: aa.com.tr [2024. 01. 10.].
- Yeşil Sol Parti, HEDEP oldu: Yeni eşgenel başkanlar Tülay Hatimoğulları Oruç ve Tuncer Bakırhan*. [online], 2023. 10. 15. Forrás: indyturk.com.tr [2024. 01. 10.].

Yilmaz Mehmet: Az AKP és a törökországi kurdok közötti viszony alakulásának egyes állomásai 2002 és 2015 között. *Külügyi Szemle*, 16(4), 106–120.

Younis, Nussiahab: *Why Turkey should stay out of Sinjar*. [online], 2021. 02. 24. Forrás: ecf.eu [2024. 01. 10.].

Yüksel, Engin (2019): *Strategies of Turkish Proxy Warfare in Northern Syria*. [online], 2019. 11. Forrás: Clingendael, Netherlands Institute of International Relations [2024. 01. 10.].

Balogh Áron¹

Haiti: nemzetközi beavatkozás nélkül nincs jövő?

Haiti kétszáz éves történelmében számos nemzetközi fegyveres intervencióra került már sor, ciklikusan követik egymást a békésebb és az anarchiához közeli időszakok. A 2020-as évek elejére ismét utóbbi látszik felülkerekedni. Ugyan a lakosságnak erős ellenérzései vannak a külföldi segítség kapcsán, úgy tűnik, elkerülhetetlen egy újabb beavatkozás az ország belügyeibe. A fő kérdés ennek mikéntje, legfőképp az, hogy rövid vagy hosszabb távú célokat szolgál-e a nemzetközi közösség fejjánlása. Haiti esetének vizsgálata lehetőséget nyújt az ENSZ válságkezelésének értékelésére is, amely az 1990-es évek óta akaratlanul is egybeforrt a karibi ország történelmével. Érdemi előrelépés nem várható a múlt és a meghozott döntések alapos ismerete nélkül, amihez alapul szolgálhat e tanulmány a történelmi tapasztalatok bemutatásától kezdve a jövő irányait feszegető kérdések megvizsgálásáig.

Kulcsszavak: Haiti, válságkezelés, Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ), törékeny állam, MINUSTAH

Haiti: No Future Without Foreign Intervention?

In Haiti's two-hundred-year history, there have been numerous international armed interventions, with cycles of peace and near-anarchy. By the early 2020s, the latter again seems likely to prevail. Although there is a strong public opposition to foreign aid, another intervention in the country's internal affairs seems inevitable. The main question is how, and whether the international community's largesse will serve short- or longer-term goals. The case of Haiti also provides an opportunity to assess the UN's crisis management, which has been inextricably linked to the history of the Caribbean country since the 1990s. No meaningful progress can be expected without a thorough understanding of the past and the decisions that have gone wrong, and this study can provide a basis for doing so, from the historical facts to an examination of the questions that need to be asked about the way forward.

Keywords: Haiti, peacekeeping, United Nations (UN), fragile state, MINUSTAH

Bevezetés

Az elemzés célja

Lehet-e ott érdemi fejlődést elérni, ahol az ország lakossága a saját mindennapjait egy szóval jellemzi: *mizè*.² Többek között ezt a kérdést is mérlegelnie kell a nemzetközi közösségnek Haitivel kapcsolatban. A felmerülő akadályok sora majdnem végtelen. Ezen összetett

¹ Balogh Áron Latin-Amerikával és a Karib-térséggel foglalkozó független biztonság- és védelempolitikai szakértő. E-mail: balogharon2000@gmail.com

² *Mizè* (haiti kreol) = nyomor, nyomorúság.

helyzet körülményeinek és az erre adandó lehetséges válaszoknak járok utána ebben az elemzésben, két fő kérdéskört ismertetve. Elsőként a jelenleg alkalmazott válságkezelési és békefenntartási keretek kialakulására és azok elavultságára térek ki a MINUSTAH³ példáján keresztül. Másrészt a Haiti előtt álló lehetőségeket mutatom be. Ehhez kapcsolódóan három fő irányvonalat azonosítottam: a) önálló megoldás, b) létező válságkezelési formulák alkalmazása, c) összetett, jelenlegi gyakorlatot meghaladó válságkezelés. Utóbbiból is jól látható módon, a jelenleg bevettnek tekinthető kereteket, módszereket – főként az Egyesült Nemzetek gyakorlatát alapul véve – elavultnak értékelem a Haitin tapasztalható komplex kihíváshalmazzal szemben. A karibi ország példáján keresztül igazolható egy újfajta megközelítés, a műveletek új generációjának megszületése. A téma különösen aktuális a *New Agenda for Peace* elnevezésű, az ENSZ válságkezeléshez való hozzáállását vizsgáló dokumentum megjelenése kapcsán.

A felvetett kérdések megfelelő körbejárása érdekében a kutatásom a következőképpen épül fel. Először a téma megértéséhez elengedhetetlen fogalmakat mutatom be, majd a korábbi intervenciók történetét és következményeit – kiemelten a 2000-es évek ENSZ-műveleteire –, ezt követően rátérek a mostani problémakör kezelésének szükségességére, körülményeire és lehetőségeire. Mindezt a fent említett három irányvonalra fókuszálva. Kitérek továbbá az ENSZ néhány morális és részben technikai dilemmájára a válságkezelést és annak jövőjét illetően. A tanulmány célja a főbb irányok felvázolása. Az esettanulmány részletes elemzése érdekében elsősorban angol, francia és haiti kreol nyelvű tanulmányokra, elemzésekre támaszkodtam, hogy a 2020-as évek Haiti előtt álló kihívásait átfogóan mutassam be. Elengedhetetlen volt a jelenlegi helyzetet történelmi kontextusba helyező írások megismerése mellett a mindennapokat hitelesen bemutató riportok feldolgozása, továbbá a helyi aktorok által kötött szerződések, dokumentumok használata.

Miért fontos Haiti?

Latin-Amerika elsőként függetlenedett gyarmata, az észak-amerikai kontinens második független állama és az egyetlen a világon, amelyet volt rabszolgák alapítottak. Az önállósodás kezdeti eredményei mára jelentéktelenné váltak, nem kis részben – de nem kizárólag – a nagyhatalmak kizsákmányolása okán. Manapság ugyanezen államok szorgalmazzák a helyzet mielőbbi rendezését – a vezetői szerepet elutasítva –, amelyek közül kiemelkedik a szomszédos Amerikai Egyesült Államok. A térségben stabilitásra törekvő washingtoni kormányzatnak stratégiai szintű kérdés a Karib-térség viszonylagos nyugalma, ami a nyugati szövetségi rendszer, így Európa biztonsága tekintetében is megkerülhetetlen. A stabilitás azonban Haitiról nehezen mondható el, tekintve, hogy a *The Fund for Peace* által évente kiadott, az államok működőképességét vizsgáló FSI (*fragile state index*⁴) 2023-as értékelése szerint a karibi ország a magas riasztású (*high alert*) kategóriába esik (10. hely, 102.9/120 pont).⁵

³ *Mission des Nations Unies pour la Stabilisation en Haïti.*

⁴ Fragile state index (angol) = törékeny állam index.

⁵ The Fund for Peace: *Fragile States Index Annual Report 2023*. [online], 2023. Forrás: The Fund for Peace [2024. 04. 06.].

Regionális viszonylatban a bűnbandák megerősödésével anarchiába süllyedő Haiti magában hordozza annak a veszélyét, hogy az instabilitás a környező szigetekre is továbbterjedjen.⁶ A leginkább érintett a Hispaniola szigetén Haitivel közösen osztozó Dominikai Köztársaság vagy az amúgy is belső kihívásokkal küszködő többi sziget, mint Jamaica. Kiváló példa, hogy a drokkereskedelemmel foglalkozó szervezetek számára a volt francia gyarmat helyzetének kihasználása ideálisnak tűnhet – főként az állami kontroll alól kikerült régiók kapcsán –, a jelenlegi viszonyok már ezen csoportok számára is bizonytalanok, a vonatkozó tranzitútvonalak pedig a környező országokban értékelődnek fel. Egy másik látványos kihívást jelent a Haitit elhagyók kérdése, akiknek az úti célja elsősorban az Amerikai Egyesült Államok és Kanada, de elvándorlásuk Latin-Amerika egészét tekintve is kihívást jelent.⁷ A helyi politikai elit bizalmatlan a történelmi múlt miatt ezen érdekszféra országaival, ami lehetőséget adhat a kiéleződő amerikai–kínai kapcsolatok vonatkozásában egy újabb összeütközési pont létrejöttére is. A dél-amerikai országok többségének ugyanis Kína a legfőbb kereskedelmi partnere.⁸ Jó példa a Nicaragua-csatorna terve, amely az 1900-as évek elején Washington által finanszírozott Panama-csatorna kínai „alternatívája” lenne. Megemlíthető Peking azon törekvése is, hogy a Tajvant nemzetközileg elismerő közép-amerikai országoknál erőteljesen lobbizva a diplomáciai kapcsolatok megszüntetéséért különböző kedvezményeket ígér. A tendenciát alátámasztandó, 2023 márciusában egy újabb ország, Honduras változtatta meg az álláspontját a Kína-elv alapján.⁹ A Haiti előtt álló kihívások – politikai, gazdasági, élelmezési, egészségügyi, társadalmi és ellátási láncokat érintő válság – miatti helyzet kihasználása és Peking mellé állítása Washington számára egy újabb Kubával lenne egyenértékű. Jelenleg Haiti azon kevés országok közé tartozik, amelyek hivatalosan nem ismerik el a Kínai Népköztársaságot, diplomáciai kapcsolatokat a Kínai Köztársasággal, azaz Tajvannal tart fenn. A volt francia gyarmat összetett kihívásainak mértéke és azok kezelése olyan volumenű feladat, hogy az ország támogatása rendkívül kényes témává vált az Amerikai Egyesült Államok biztonságpercepciójában.

Az ENSZ válságkezeléséről röviden

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének egyik alappillére a válságkezelés intézménye, amely a szervezet alapításakor még nem tartozott a feladatai közé. Az első, még fegyveres erő nélküli misszió 1948-ban jött létre Kasmír és Palesztina vitatott státusza miatt. Az 1956-os szuezi válság már a klasszikus kéksisakos műveletek alapjait fektette le. A kezdeti, majd

⁶ Haiti elmúlt két évének történéseit egy korábbi publikációban foglaltam össze, lásd Balogh Áron (2023): Haiti – A jövőjétől megfosztott ország biztonsági helyzete. *Pólusok*, 4(1), 56–70.

⁷ Lásd a Chilében növekvő xenofóbiát a színes bőrű, főként haiti bevándorlókkal szemben, vagy a kolumbiai Tapón del Dariénben (Darién régió) kialakult migrációs válsághelyzetet, amely az egész közép-amerikai térségre hatást gyakorol. Thomázy Gabriella (2021): A diszkriminációtól a rendkívüli intézkedésekig – A haitiak bevándorlása Chilébe. *Nemzet és Biztonság*, 14(1), 84–100; International Crisis Group (ICG): *Bottleneck of the Americas: Crime and Migration in the Darién Gap*. [online], 2023. 11. 03. Forrás: International Crisis Group [2023. 11. 27.].

⁸ Schwirtz, Michael: *Wagner's Influence Extends Far Beyond Ukraine, Leaked Documents Show*. [online], 2023. 04. 08. Forrás: The New York Times [2023. 08. 17.].

⁹ Cheung, Eric: *Honduras Establishes Diplomatic Ties with China, Severs Them With Taiwan*. [online], 2023. 03. 25. Forrás: CNN [2023. 04. 22.].

a hidegháborús időszak 13 misszióját szokás *első generációs vagy klasszikus békefenntartásnak* nevezni. Jellemző, hogy mandátumuk csak korlátozott fegyverhasználatot biztosított a főként hadviselő felek között kialakított ütközőzónák felügyeletét ellátó katonai kontingensnek. Alapvető rendeltetésük szerint békés missziók voltak az ENSZ Biztonsági Tanácsának felügyelete alatt.¹⁰ Fontos megjegyezni a tipologizálás tekintetében, hogy az első generációs műveletek lehatárolása nem szokott vitát generálni, a további korszakok tekintetében azonban már nincs teljes konszenzus. Ennek oka, hogy nem minden esetben figyelhető meg a korábbi gyakorlathoz képest markáns eltérés, mégis a műveletek jellege miatt célszerű ezeket valamilyen módon elkülöníteni egymástól. Egyes értelmezések szerint jelenleg három, más érvelések alapján akár öt generációt is megkülönböztetnek a szakértők.¹¹ Emiatt döntöttem úgy, hogy ebben a tanulmányban saját korszakolást alkalmazok (lásd 1. ábra), főként Liv Sävström munkája nyomán.¹² Az első generációs műveletek végének 1988 tekinthető, amely megágyazott a nagyjából 2004-ig tartó *második korszaknak*. Ezt célszerű *poszthidegháborús generációként* értelmezni, mivel jelentős hatást gyakorolt a válságkezelő műveletek fejlődésére a bipolaritás megszűnése a világban. Az időszak meghatározó kordokumentuma az 1992-ben Butrosz Butrosz-Gáli ENSZ-főtitkár által kiadott *Békeprogram (Agenda for Peace)*, amely elkülönítette a klasszikus békefenntartás mellett a preventív diplomáciát, a béketeremtést, a békekikényszerítést és a békeépítést.¹³ Ebben az időszakban jelenik meg a rendőri és a civil személyzet is, hogy a komplex helyzetekre széles körű megoldást kínáljon. Csak az 1988–1994 közötti időszakban 20 új műveletet telepítettek, amelyek mandátumai már tágabb lehetőségeket biztosítottak a fegyverhasználatra. A komplex békemegállapodások betartásától és a biztonsági helyzet visszaállításától kezdve a helyi rendőrség és katonaság kiképzéséig, új választások megtartásáig, demokratikus intézmények kiépítéséig terjedtek. A gyors növekedésnek az 1990-es évek közepén bekövetkezett jugoszláviai és ruandai kudarcok szabtak gátat, ami újabb reformfolyamatot indított el.¹⁴ A *harmadik generációs* – és általam *stabilizációs*nak hívott – *válságkezelés* előszeleként értelmezhető a 2000-ben kiadott Brahimi-jelentés,¹⁵ az ENSZ Közgyűlés és a Biztonsági Tanács közös

¹⁰ Szenes Zoltán – Apáti Zoltán – Drót László (2021): Jubileumi évfordulók: ENSZ-békefenntartás és a Magyar Honvédség. *Honvédségi Szemle*, 147(1), 13–15; United Nations Peacekeeping (UNP): Our History. [online], 2023. Forrás: United Nations Peacekeeping [2023. 12. 15.].

¹¹ Négy jól elkülöníthető generációról beszél például írásában Szenes Zoltán, Apáti Zoltán és Drót László. Az első három generáció lehatárolásában nagyjából egyező a véleményünk, azonban a Maliba telepített MINUSMA és a Közép-Afrikai Köztársaságban működő MINUSCA esetében már negyedik számú békefenntartásról beszélnek. Véleményük szerint e korszakot megkülönbözteti a korábbiaktól a magasabb technikai színvonal és a műveletek „militarizáltsága”. Ellenben 5 válságkezelési generációt különít el Kai Michael Kenkel, aki tanulmányában a kezdeti hagyományostól napjaink hibrid békefenntartásáig vázolja fel a fejlődést. Szenes et al. 2021: 15–16; Kenkel, Kai Michael (2013): Five Generations of Peace Operations: From the „Thin Blue Line” to „Painting a Country Blue”. *Revista Brasileira de Política Internacional*, 56(1), 122–143.

¹² Sävström, Liv (2010): The Development of UN Peacekeeping. Szakdolgozat. Malmö University – Department of Global Political Studies, 11–23.

¹³ Szenes et al. 2021: 16; United Nations Security Council (UNSC): *Report of the Secretary-General on the Work of the Organization*. UN Doc S/GEN/A/47/277. [online], 1992. 06. 17. Forrás: UN Official Document System [2023. 12. 02.].

¹⁴ Szenes et al. 2021: 16–17; UNP 2023.

¹⁵ Lahdar Brahimi (1934–), az ENSZ által a dokumentum elkészültének felügyeletével megbízott algériai politikus, korábbi algériai külügyminiszter.

dokumentuma, amely számos megoldandó kihívásra hívta fel a figyelmet. A fő végkövetkeztetések a következők voltak:

- preventív lépések szükségessége;
- célzottabb, világosabb és elérhetőbb mandátumok, célok kitűzése és hosszabb távú stratégiák szükségessége;
- komplex műveletek szükségleteinek kielégítő biztosítása: nagyobb politikai és pénzügyi elköteleződés;
- gyors döntéshozatal és telepítés;
- a műveleti kontingens létszámának – katonai, rendőri vagy civil – bővítése.¹⁶

Az általam első harmadik generációs műveletként értelmezett – és a cikk témája miatt külön fejezetben is elemzett – 2004-es MINUSTAH ezen szempontok szerint igyekezett komplex választ adni a hasonlóan összetett biztonsági kihívásokra.¹⁷ Érdeemes megjegyezni, ahogy egyes szakértők is felhívták rá a figyelmet, hogy ezek nem szervesen az ENSZ békefenntartásának rendszerén belül fejlődtek ki. Nagy hatást gyakorolt rájuk a nyugati, elsősorban egyesült államokbeli doktrínairás.¹⁸ A kételyek ellenére az ilyen jellegű műveletek elterjedését segítette, hogy a válságkezelés fő feladatává az évezred elején az úgynevezett *failed or fragile states*-ek¹⁹ stabilitásának helyreállítása vált.²⁰ Mára már megállapítható – az elmúlt 20 év tapasztalatait vizsgálva –, hogy a nem elégséges háttér és egyéb félremenedzselések miatt szükségessé vált egy újabb generációváltás és reform. Ennek mikéntje a 2023-ban kiadott, António Guterres ENSZ-főtitkár-féle *New Agenda for Peace*²¹ ellenére is számos kérdést vet fel.²² Ezekre egy későbbi fejezetben, Haiti vonatkozásában részletesebben is kitérek.

1. ábra: Az ENSZ-válságkezelés generációi

Forrás: saját szerkesztés

¹⁶ United Nations General Assembly (UNGA) – UNSC: *Comprehensive Review of the Whole Question of Peacekeeping Operations in All Their Aspects. UN Doc A/55/305 – S/2000/809*. [online], 2000. 08. 21. Forrás: UN Official Document System [2023. 12. 10.].

¹⁷ Müller, Markus-Michael – Steinke, Andrea (2020): The Geopolitics of Brazilian Peacekeeping and the United Nations' Turn Towards Stabilisation in Haiti. *Peacebuilding*, 8(1), 54–77.

¹⁸ Mac Ginty, Roger (2012): Against Stabilization. *Stability: International Journal of Security & Development*, 1(1), 23–28.

¹⁹ *Failed or fragile states* (angol) = bukott vagy törékeny államok.

²⁰ Müller–Steinke 2020: 59–60.

²¹ A dokumentum előszeként értelmezhető a szintén António Guterres ENSZ-főtitkár által 2017-ben kiadott „*Cselekvés a békefenntartásért*” (A4P, *Action for Peacekeeping*) program, amely a békeműveletekkel kapcsolatos politikai elkötelezettség növelését célozta. Szenes et al. 2021: 19–23.

²² United Nations (UN): *Our Common Agenda Policy Brief 9 – A New Agenda for Peace*. [online], 2023. Forrás: United Nations [2023. 12. 14.].

Haiti és a külföldi beavatkozások története

A függetlenségtől a ENSZ megjelenéséig

Haiti földrajzilag Észak-Amerikában, a Karib-térségben helyezkedik el, azon belül Hispaniola szigetén. Ennek nyugati, hegyekkel borított oldalán található, míg keletről az egyetlen szárazföldi szomszédja, a Dominikai Köztársaság határolja. Európából nézve mindig is kiemelkedő jelentősége volt, ugyanis a területén partra szállt Kolumbusz Kristóf itáliai születésű felfedező is. A 15. századtól kezdve az ország számos európai uralkodó alá tartozott, végül francia gyarmatként vált ismertté. A függetlenséget a rabszolgák felkeléséből kibontakozó szabadságharc vívta ki, 1804-ben a tágabb értelemben vett Latin-Amerika első önálló állama lett.²³ Az elszakadás azonban jelentős következményekkel járt, ugyanis Párizs nem kívánta elengedni egykori „koronaékszerét”. Az első intervenció kísérletre a függetlenedés 20. évében került sor, amikor francia hadihajók érkeztek a főváros, Port-au-Prince kikötőjébe. Végül nem került sor fegyveres összecsapásokra, ennek elkerülése érdekében a fiatal állam jóvátételi díj fizetését vállalta Párizs felé, eladósítva magát. A *The New York Times* elemzésében a 150 millió frankos összegre – amely többszöröse volt az ország éves bevételeinek – váltságdíjként hivatkoznak, amely ellehetlenítette Haiti fejlődését. Ugyan 1888-ban az utolsó részletet is visszafizették a francia bankoktól felvett hitelek formájában, dupla adóssággá tovább törlesztettek. Az ország pénzügyeibe való beavatkozás legkiemelkedőbb példája az időközben létrejött Haiti Nemzeti Bank párizsi tőkés kezébe kerülése.²⁴ Az országgal a függetlensége óta bizalmatlan, a belügyekbe beavatkozó nagyhatalmak közül a 19. század végére fokozatosan az Egyesült Államok vált az első számú szereplővé, hátrább szorítva Franciaországot.²⁵

A váltás kezdetben csak gazdasági aspektusokban mutatkozott meg, végül 1915-ben Haiti történelmének legsúlyosabb külföldi megszállásában teljesedett ki. Az ország instabilitása már a 19. század közepe óta napirenden volt Washingtonban, amely tartott egy másik hatalom, főként Németország és a szigetet pénzügyileg ellenőrző Franciaország további térnyerésétől Hispaniola szigetén. Emellett az Egyesült Államok számára Haiti potenciális haditengerészeti támaszpontként is felmerült, de az erre irányuló diplomáciai kísérletek nem voltak sikeresek. 1915-ben végül az ország elnökének meggyilkolása megfelelő *casus belli* jelentett Woodrow Wilson elnöknek, aki a helyzet rendezése és a biztonság fenntartása végett elrendelte az amerikai tengerészgyalogság bevetését. A félgymati státuszba került Haitin 1934-ig fennmaradt a katonai jelenlét, majd kivonásukat követően a második világháború végéig a pénzügyi kontrollt továbbra is

²³ J. Nagy László (2012): *Forrádalom az Antillákon – Haiti 1789-1804*. Szeged: Universitas Szeged, 111–117; Roy, Diana – Labrador, Rocio Cara: *Haiti's Troubled Path to Development*. [online], 2024. 03. 04. Forrás: Council on Foreign Relations [2024. 03. 23.].

²⁴ Gamio, Lazaro et al.: *Haiti's Lost Billions*. [online], 2022. 05. 20. Forrás: The New York Times [2024. 03. 28.]; J. Nagy László (2019): Haiti, a pária állam. In Horváth Emőke – Lehoczky Bernadett (szerk.): *Diplomácia és nemzetközi kapcsolatok. Amerika a XIX–XXI. században*. Budapest: L'Harmattan, 111–112.

²⁵ Balogh 2023: 58; J. Nagy 2019: 112.

Washingtonból látták el.²⁶ A hidegháború évtizedeiben nem került sor újabb külföldi beavatkozásra, a Fehér Ház támogatását élvező Duvalier-rendszer – előbb François „Papa Doc” Duvalier, majd a fia, Jean-Claude „Baby Doc” Duvalier – véres diktatúrája több évtizedig tartott. A rendszer 1987-es felszámolása és egy átmeneti periódus után az ország a demokratizálódás útjára lépett.²⁷

Az 1990-ben demokratikusan megválasztott Jean-Bertrand Aristide elnök ellen a hadsereg 1991-ben katonai puccsot hajtott végre. Az elüldözött vezetés térségbeli szövetségeseiként az USA 1994-ben végül előbb egy, a volt amerikai elnök, Jimmy Carter vezette diplomáciai tárgyalódelegáció küldésével igyekezett megoldani a helyzetet. Ennek sikertelenségét követően Bill Clinton a fegyveres erők bevetésével – *Operation Restore Democracy* (ORD) – érte el a katonai vezetés lemondását, Aristide visszahelyezését a hatalomba. A fegyveres beavatkozást, habár voltak helyi áldozatok, a lakosság nagy része támogatta. A végül átkeresztelt *Operation Uphold Democracy* (OUD) nagyjából három hónap után, 1994 decemberében, a 23 000 fős amerikai kontingens kivonásával sikeresen zárult.²⁸ Philippe R. Girard, a humanitárius intervenciók szakértője már az 1990-es évek fejleményei kapcsán kiemelte azokat a stratégiai tévedéseket, amelyek Haiti mai instabilitására is hatással vannak. Girard a részsikerek mellett jelentős hibának minősítette a művelet vonatkozásában a rövid távú politikai célok előtérbe helyezését és a hosszú távú elköteleződés hiányát.²⁹ Hozzájárult a hosszabb távon érzékelhető problémákhoz, hogy visszatérését követően Aristide feloszlatta a hadsereget. A fegyveres erők tagjainak egy jelentős része a privát biztonsági vállalatok sorába került, gyengítve az állam kizárólagos jogát az erőszak alkalmazásához. Port-au-Prince tulajdonképpen soha nem is volt a legitim erőszak monopóliumának egyetlen birtokosa, ugyanis a duvalieri időkre visszamenően tapasztalható a különböző paramilitáris alakulatok, mint a *Tonton Macoutes*³⁰ jelenléte. Ez a folyamat az 1990-es években felgyorsult, a fegyveres állami kontroll tovább erodálódott, megerősödtek a különböző utcai bandák (*gang nan lari*),³¹ nem függetlenül a hadsereg felszámolásától, ahonnan az elbocsátott katonák jelentős részét ezek a bűnszervezetek

²⁶ Dubois, Laurent et al. szerk. (2020): *The Haiti Reader*. Durham: Duke University Press, 177–245; J. Nagy 2019: 112; Office of the Historian (OOTH): *U.S. Invasion and Occupation of Haiti, 1915–34*. [online], 2023. Forrás: Office of the Historian [2023. 11. 17.]; Roy–Labrador 2024.

²⁷ Britannica: *Haiti*. [online], 2023. 08. 07. Forrás: Britannica [2023. 08. 27.]; Cabrera Figueroa, Mariana: *Peacekeeping in Haiti: Successes and Failures*. [online], 2021. 10. 15. Forrás: The Pardee Atlas Journal of Global Affairs [2023. 12. 05.].

²⁸ Dowd Maureen: *Mission To Haiti: The Diplomat; Despite Role as Negotiator, Carter Feels Unappreciated*. [online], 1994. 09. 21. The New York Times [2023. 11. 22.]; Girard, Philippe R. (2004): Peacekeeping, Politics, and the 1994 US Intervention in Haiti. *Journal of Conflict Studies*, 24(1), 20–27.

²⁹ Girard 2004: 27–34.

³⁰ Az elnevezést a haiti kreol mitológiában fellelhető mumusszerű lény ihlette, aki a történetek szerint elrabolja és bűntetéként elfogyasztja az engedetlen gyerekeket.

³¹ Utcái bandák alatt az angolszász, kimondottan az amerikai egyesült államokbeli terminológiában használatos *street gang* (haiti kreol: *gang nan lari*) kifejezést értem. Az 1990-es években az USA keleti és nyugati partján egymással és a hatóságokkal is konfliktusban álló bűnszervezetek megnevezése (pl. Bloods, Crips stb.). Az elnevezés azóta szélesebb körben is használtá vált, így hivatkoznak például az El Salvador-i gyökerű, de az Amerikai Egyesült Államok városaiban is jelen lévő MS13-ra (Mara Salvatrucha) vagy a Barrio 18-ra. Többek között az ENSZ és különböző *think tank*ek jelentéseiben, elemzéseiben is ezt a megnevezést használják a Haitin aktív bűnszervezetekre, ezért a szövegben én is következetesen ezt alkalmazom. Miller, Walter B. (1992): *Crime by Youth Gangs and Groups in the United States*. Washington D.C.: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.

befogadták.³² Az OUD utáni időszakban a szerepét az 1993 és 2003 között működő, az ENSZ égisze alatti első misszió, a Haitire telepített, többször átnevezett³³ és átalakított UNMIH³⁴ vette át, nagyrészt amerikai békefenntartók részvételével.³⁵ Aristide 2000-es visszatérése után már az elnök köreihez kötődő félkatonai csoportok, az úgynevezett *chimères*³⁶ elnevezésű bandák is feltűntek. Ezek hozzájárultak a politikai rendszer meggyengüléséhez, a korrupcióhoz és a szigeten zajló drogkereskedelem megerősödéséhez. Egyes politikai szereplők kormányból való kikerülése pedig a 2003–2004-re kiéleződő, bizonyos aktorokhoz kötődő *chimères*-ek közötti fegyveres összecsapásokhoz vezetett.³⁷ A missziók sikertelenségét jól jelzi, hogy a 2000-es kivonás után 2004-ben újabb művelet-ről döntött az ENSZ Biztonsági Tanácsa.

Az ENSZ 2000-es évekbeli tevékenysége Haitin: a MINUSTAH-tól a BINUH-ig

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Biztonsági Tanácsa által, az 1542. számú határozatban jóváhagyott MINUSTAH 2004 júniusában kezdte meg működését port-au-prince-i székhellyel. A 2000-ben újraválasztott Aristide elnök körüli botrányok, a politikai bizonytalanság, a bűnbandák megerősödése és a tömeges utcai erőszak miatt polgárháborúként jellemzett helyzet hatására döntöttek a misszió felállításáról. Mandátuma a biztonság fenntartására, a politikai rendszer és az átmeneti kormány stabilizálására, illetve az emberi jogok felügyeletére és betartatására terjedt ki. A nagyjából 10 000 fős személyi állományának – fegyveres erők és civil személyzet – nagy részét és a katonai erők vezetését Brazília adta, de számos más, főként latin-amerikai ország is szerepet vállalt a Karib-térségbeli állam stabilitásának helyreállításában. Ez volt az első alkalom, hogy egy ENSZ-misszió személyi állománya főleg újlatin nyelvű (spanyol és portugál), közép- és dél-amerikai országok katonai és civil alkalmazottjaiból álljon. A MINUSTAH mint stabilizációs válságkezelési művelet a „*citizen-driven*” és a „*bottom-up*”³⁸ hívószavakkal igyekezett prezentálni az ENSZ-békefenntartás új korszakának kezdetét. A résztvevők a korábbinál katonailag megerősítettebb és robusztusabb misszióval a törékeny országokra jellemző nem konvencionális kihívások felszámolása terén is igyekeztek újfajta megközelítést teremteni és alkalmazni.³⁹ Egyes vélemények szerint azonban túlzott volt a fellépés, Lou Pingeot tanulmányában rámutat, hogy egy ekkora méretű katonai művelethez képest

³² Cockayne, James (2009): Winning Haiti's Protection Competition: Organized Crime and Peace Operations Past, Present and Future. *International Peacekeeping*, 16(1), 79–83.

³³ A Haitire telepített ENSZ-művelet 1993–1996 között UNMIH, 1996–1997 között UNSMIH (*United Nations Support Mission in Haiti*), 1997-ben átmeneti jelleggel UNTMIH (*United Nations Transition Mission in Haiti*), majd 1997–2000 között MIPONUH (*United Nations Civilian Police Mission in Haiti*) néven volt jelen.

³⁴ *United Nations Mission in Haiti*.

³⁵ United Nations Peacekeeping (UNP): *UNMIH*. [online], 2003. Forrás: United Nations Peacekeeping [2023. 10. 10.].

³⁶ *Chimères* (francia) = kimerák.

³⁷ Cockayne 2009: 81.

³⁸ „*Citizen-driven*”, „*bottom-up*” (angol) = civil központú; alulról építkező.

³⁹ Cabrera Figueroa 2021; Hárs András (2022): Causes and Effects of Uruguay's Contribution to the United Nations' Peace Operations. *AARMS*, 21(3), 72–73; Müller–Steinke 2020: 64–65.

a telepítést megelőzően nem megfelelően és körütekintően mérték fel a helyzetet. Ugyanis a MINUSTAH tervezésekor főként az 1990-es évek ENSZ-válságkezelésének kudarcából, a ruandai és a boszniai népiertásokból indultak ki. Haitin azonban nem különböző fegyveres csoportok területi, etnikai vagy vallási konfliktusáról beszélhetünk, hanem egyfajta állami stabilitást közvetlenül fenyegető „utcai puccsról” (*coup d’streets*).⁴⁰ Ahogy Eduardo Aldunate, a misszió egykori parancsnokhelyettese fogalmazott, a nemzetközi közösség, élén az ENSZ Biztonsági Tanácsával, elhitte, hogy Haiti mélyről gyökerező kihívásait katonai eszközökkel meg lehet oldani, az oktatási, egészségügyi és egyéb átfogó fellépést biztosító eszközök háttérbe szorításával.⁴¹

A kitűzött célok ellenére ezért nagyon hamar negatív visszajelzések kezdtek érkezni a művelettel kapcsolatban. Számos esetben merült fel az erőszak túlzott alkalmazása. 2005-ben a MINUSTAH akkori parancsnoka, Augusto Heleno Ribeiro Pereira elmondása szerint a nemzetközi közösség – főképp Kanada, Franciaország és az Egyesült Államok –, továbbá az átmeneti haiti kormány részéről nagy nyomás nehezedett rá és az alárendeltjeire, hogy erőteljesebben lépjenek fel a tüntetők ellen.⁴² Köztük, valamint a békefenntartók és az általuk kiképzett rendőrség tagjai között rendszeresek voltak az atrocitások. A tiltakozók jellemzően a korábbi elnök, Aristide támogatói közül kerültek ki, általánosságban a társadalom alacsonyabb rétegeiből. Egyes helyi szervezetek, pártok, az ENSZ szervei és a rendfenntartó erők sok esetben összemosták a tüntetőket a különböző utcai bandákkal, amelyek hozzájárultak az erőszak fokozódásához a demonstrációk során.⁴³

Siker volt azonban, hogy az országban megtartották az átmeneti kormányzást lezáró választásokat – ugyan ezt emberrablások, erőszak és egyéb tényezők miatt 2005-ről 2006-ra kellett halasztani –, amelyeket a szegényebb néprétegek elsöprő támogatásával az aristidei vonalat továbbvivő René Prével nyert meg. Fontos újítás volt továbbá a korábbi évek ENSZ-válságkezelési gyakorlatához képest, hogy az 1990-es években bevezetett DDR-programok (*Disarmament, Demobilization and Reintegration*; lefegyverzés, leszerelés és reintegráció) helyett Haitin újfajta megközelítéssel CVR- (*Community Violence Reduction*; „közösségi erőszakcsökkentés”) kezdeményezéseket hoztak létre. Ugyanis míg az előbbi a fegyveres konfliktusokban részt vevő, jellemzően nem állami aktorok fegyvereseinek a társadalomba történő visszaillesztését célozza, addig Haitin az utcai bandák tagjaihoz kellett ezeket a projekteket igazítani. A MINUSTAH ezt felismerve a rövidítésből a DD-t elhagyva és az R-t kiszélesítve CVR néven helyi, rugalmas és átfogó jellegű reintegrációs kezdeményezéseket hozott létre relatíve sikeresen. Fontos aspektusa

⁴⁰ Manwaring, Max G. (2006): Gangs and Coups D’Streets in the New World Disorder: Protean Insurgents in Post-Modern War. *Global Crime*, 7(3–4), 505–543; Pingeot, Lou (2018): United Nations Peace Operations as International Practices: Revisiting the UN Mission’s Armed Raids Against Gangs in Haiti. *European Journal of International Security*, 3(3), 374.

⁴¹ Aldunate, Eduardo (2010): *Backpacks Full of Hope: The UN Mission in Haiti (Studies of International Governance)*. Waterloo: WLU Press, 22; Pingeot 2018: 375.

⁴² Pingeot 2018: 376.

⁴³ Britannica 2023.

volt a CVR-eknek, hogy a veszélyeknek és a radikalizálódásnak kitett fiatalok számára is igyekezett alternatívát nyújtani.⁴⁴

A CVR sikerei azonban a békefenntartók által elkövetett szexuális jellegű bűncselekmények, a növekvő megélhetési költségek miatt nem éreztették hatásukat, a társadalmi fejlődés megrekedt, 2008-ban újabb erőszakos tüntetések kezdődtek, illetve kormányzati válsággal is meg kellett küzdeni.⁴⁵ Az egyik leglátványosabb kudarca a műveletnek, hogy az utcai erőszak „fellegvárának” tartott főváros melletti nyomornegyedbe, Cité Soleilbe a rendfenntartók tartósan csak a misszió megkezdését követő harmadik évben hatoltak be.⁴⁶ Érdekeség egyébként, hogy Pingeot a kezdeti hatásköröket érintő átfedéseket követően a közösen végrehajtott katonai-rendőri akciókat tartja a MINUSTAH egyik sikeres újításának.⁴⁷

Az ország biztonsági helyzetét azonban tovább rontotta a következő két és fél évben bekövetkező természeti katasztrófák sorozata és azok utóhatásai. 2008 augusztusában és szeptemberében számos nagy erejű hurrikán érte el a szigetet. A megkezdett újjáépítést a kormányzat és a misszió nem megfelelő válaszlépései hátráltatták, majd a 2010. január 12-i, Port-au-Prince-hez közeli földrengés évtizedekkel vetette vissza az ország fejlettségi szintjét. A természeti csapás hivatalos becslések szerint 316 000 emberéletet követelt – köztük volt a MINUSTAH politikai vezetője, a tunéziai Hédi Annabi is –, további másfél millió ember pedig hajléktalanná vált.⁴⁸ A földrengés változást idézett elő az ENSZ-művelet feladatrendszerében is, számos más nemzetközi és civil szervezet is megjelent az ország stabilizálása érdekében. A lakosság köreiből ekkor már többen követelték a fegyveres erők kivonását. Az átmeneti parancsnoknak kinevezett Edmond Mulet a hangsúlyt a rendőrség kiképzésére, a belső stabilitás fenntartására helyezte, míg amerikai és kanadai katonák bevonásával a humanitárius segítségnyújtást és annak biztosítását is megszervezte. A természeti csapások után, 2011-ben került elnöki pozícióba az újonnan megválasztott Michel Martelly is.⁴⁹ Regnálásának éveit belpolitikai tekintetben az anarchia és a bizonytalanság jellemezte, volt olyan periódus, amikor az ország nem rendelkezett megválasztott törvényhozással, valamint felelős kormányzattal sem. A 2016-ban végül megtartott választásokat is többször kellett elhalasztani. Martellyt egy rövid átmeneti időszak után Jovenel Moïse követte az elnöki székben.⁵⁰ A misszió jövője is ebben az időszakban vált lényegében fenntarthatatlanná, amikor egy, a *The New York Times*-hoz kiszivárgott ENSZ-jelentés szerint a békefenntartóknak is nagy szerepük volt

⁴⁴ King, Carla et al. (2021): 'MINUSTAH Is Doing Positive Things Just as They Do Negative Things': Nuanced Perceptions of a UN Peacekeeping Operation Amidst Peacekeeper-Perpetrated Sexual Exploitation and Abuse in Haiti. *Conflict, Security & Peacebuilding*, 21(6), 749–750; Müller–Steinke 2020: 64–68.

⁴⁵ Britannica 2023; King et al. 2021: 750–751.

⁴⁶ Becker, David (2011): Gangs, Netwar and 'Community Counterinsurgency' in Haiti. *Prism Journal*, 2(3), 138–139; Guidi, Ruxandra: *MINUSTAH Focuses on Security in Haiti's Cité Soleil Slum*. [online], 2009. 08. 20. Forrás: Americas Quarterly [2023. 08. 17.]; Müller–Steinke 2020: 71–73.

⁴⁷ Pingeot 2018: 380.

⁴⁸ Britannica 2023; Thomázy 2021: 87.

⁴⁹ Britannica 2023.

⁵⁰ Britannica 2023.

a földrengés után kitört kolerajárványban. Végül Pan Gimun főtitkár is elismerte a hibákat, megemelték a pénzügyi támogatás keretét – a kitűzött 400 millió dolláros felső plafonú keretet végül csak 9 millió dollárral tudták feltölteni –, de a tüneti kezeléssel nem lehetett a kihívások fő okait felszámolni. A nemzetközi közösség csökkenő figyelme nagyjából egyet jelentett a MINUSTAH sikertelenségének beismerésével.⁵¹ Ezt a 13 éves időszakot érdemes két fő szakaszra osztani, ugyanis míg a 2010 előtti években számos mérsékelt sikert tudott felmutatni az ENSZ, addig a földrengés utáni 7 évet hibák, botrányok és eródlódó támogatottság jellemezte. Müller és Steinke tanulmányukban fontos elemnek nevezik az eredménytelenség kapcsán, hogy mire a kezdeti sikerek elkezdtek éreztetni a hatásukat, addigra a lakosság egy jelentős részének támogatását már elvesztették a békefenntartók. A szerzőpáros kiemeli az egyik interjúalany véleményét – *nou pa pwob chef tèt nou* –, amely azt támasztja alá, hogy nem a helyiek akarata érvényesült. A fejezetben jelzett hibák végül elhozták az ENSZ első stabilizációs műveletének kudarcát.⁵²

A helyzet fenntarthatatlansága miatt végül 2017 októberében hivatalosan is megszűnt a misszió, helyét egy másfajta megközelítést ígérő, de kisebb beavatkozás, a MINUJUSTH⁵³ vette át a BT 2350. számú határozatával.⁵⁴ A rendőri és civil erőkből álló művelet mindössze két évig tartott. Három fő pillére a rendőrség professzionalizmusának növelése, a jogállamiság megerősítése és az emberi jogok védelme volt, azonban mára már világossá vált ezek kudarca.⁵⁵ 2019. október 15-én a nemzetközi szervezet kivonta az ott állomásozó nagyjából 1200 főt, lezárva egy 15 éven keresztül húzódó kísérletet arra, hogy kezelje Haiti instabil államiségét. A további támogatásért és a fennmaradó politikai misszióért a Biztonsági Tanács 2476. számú határozata által felállított ENSZ Haiti Integrált Irodája (BINUH)⁵⁶ felel.⁵⁷

Egy újabb beavatkozás előtt?

A 2020-as évek történései talán minden korábbinál nagyobb bizonytalanságba taszították a szigetország lakóit. Az ENSZ effektív jelenlétének megszűnésével a korábbi társadalmi feszültségek, a korrupció és egyéb tényezők által generált problémák felerősödtek, és szimbolikusan a Moïse elnök elleni sikeresen kivitelezett 2021. júliusi merényletben kulminálódtak. Az azóta eltelt bő két évben az országot a terjeszkedő utcai bandák és felkelési kísérleteik, emberrablások, ellátási nehézségek, újonnan kitörő kolerajárvány,

⁵¹ Cabrera Figueroa 2021; Katz, Jonathan M.: *U.N. Admits Role in Cholera Epidemic in Haiti*. [online], 2016. 08. 18. Forrás: The New York Times [2023. 04. 10.].

⁵² Müller–Steinke 2020: 75.

⁵³ *Mission des Nations Unies pour l'appui à la Justice en Haïti*.

⁵⁴ UNP: *MINUSTAH Fact Sheet*. [online], 2023. Forrás: United Nations Peacekeeping [2023. 08. 15.].

⁵⁵ UNP: *MINUJUSTH Completes Its Mandate, Putting An End To 15 Consecutive Years Of Peacekeeping In Haiti*. [online], 2019. Forrás: United Nations Peacekeeping [2023. 08. 11.].

⁵⁶ *Bureau Intégré des Nations Unies en Haïti*.

⁵⁷ UN News: *Security Council Approves 'Historic' Political Haiti Mission, Ending Peacekeeping Role in the Country*. [online], 2019. 06. 25. Forrás: UN News [2023. 04. 12.]; UNSC: Resolution 2476. UN Doc S/RES/2476/(2019). [online], 2019. 06. 25. Forrás: UN Official Document System [2023. 04. 11.].

százazreket érintő éhínségek jellemzik.⁵⁸ Az anarchiaközeli állapot mégsem vonta maga után a nemzetközi közösség azonnali figyelmét a régióbeli hatalmi pólusok kivételével. Az Egyesült Államok közvetlen szomszédságának potenciális destabilizálódása valós kihívás. 2023-ra nyilvánvalóvá vált, hogy Haiti a törekeny államok közé került, ahol a tüneti kezelés már nem elegendő a megnyugtató rendezéshez. A Brookings Institute munkatársa, Charles T. Call is erre hívja fel a figyelmet, sürgeti a nemzetközi közösséget, hogy egy alaposan átgondolt, megerősített műveletet telepítsenek újra Hispaniola szigetének nyugati felére. Call a tapasztalatokra és a jelenlegi helyzetre hivatkozva egy olyan ENSZ-missziót javasolt, amely rendelkezik jelentős katonai komponenssel, illetve nem épít be olyan korlátokat a mandátumába, amelyek a korábbi 15 évben nehezítették a missziók tevékenységét.⁵⁹ A szakértők felhívásainak, javaslatainak figyelmen kívül hagyása azonban egyértelmű, ugyanis az elmúlt időszak ilyen téren történt lépései nem egy komplex kezelés irányába mutatnak.

Már a kezdeti válaszlépések is a hosszú távú stratégia hiányát támasztották alá. Az USA és Kanada 2022 őszére minden eddiginél szélesebb körű intézkedéseket hozott a rend destabilizálóinak korlátozására, azonban mérsékelt eredményekkel. A szomszédos Dominikai Köztársaság az egyik legaktívabb szereplő, kitiltotta területéről a G9 és a G-PEP „bandakoalíciók” vezetőit.⁶⁰ Októberben az ENSZ Biztonsági Tanácsa is szankciótervvel állt elő, amely elsősorban Jimmy Chérizier (G9) és más bandavezérek ellen irányult.⁶¹ A kiterjesztett szankciók sikere azonban erősen megkérdőjelezhető. „Barbecue” Chérizier például 2020 óta szerepel az USA szankciós listáján, ez mégsem korlátozza érdemben a Haitin folytatott tevékenységét.⁶² A bűnbandák vezetőin túl több magas rangú haiti politikus, köztük Michel Martelly volt elnök, Claude Joseph volt megbízott kormányfő és Joseph Lambert szenátusi elnök is érintett a korlátozásokban.⁶³

A romló biztonsági helyzet miatt az ENSZ BT 2653-as határozatában kijelentette, hogy a megoldáshoz fegyveres erők bevonását szorgalmazzák. Ezt a lépést csak a BINUH és a helyi politikai entitások iránymutatásainak megfelelően lehet végrehajtani, tekintettel a lakosság nagy részének negatív tapasztalataira a korábbi intervenciók kapcsán. A kedvezőtlen tendenciák miatt a nemzetközi közösségen belül már 2022-ben felvetették, hogy a közeljövőben nem lesz más megoldás, szükségessé válhat egy újabb katonai beavatkozás. Végül nem katonai és nem ENSZ kereteken belüli, hanem multilaterális úton, Kenya által

⁵⁸ Sanon, Reyneld: *Lè Jounal Ayiti Libète Vle Fè Gang Kriminèl G9 an Fanmi PHTK Yo Pase Pou Revolisyonè*. [online], 2021. 09. 08. Forrás: *Haiti Liberté* [2023. 08. 19.]; Newton, Christopher: *The Many Violences Afflicting Haitians*. [online], 2023. 10. 25. Forrás: *InSight Crime* [2023. 11. 26.].

⁵⁹ Call, Charles T.: *Haiti Needs a New, Improved UN Mission*. [online], 2021. 12. 02. Forrás: *Brookings* [2023. 08. 23.].

⁶⁰ Ford, Alessandro: *Why Haiti's Gang War Keeps on Getting Worse*. [online], 2022. 05. 20. Forrás: *InSight Crime* [2023. 04. 11.].

⁶¹ UNSC: *Resolution 2653. UN Doc S/RES/2653(2022)*. [online], 2022. 10. 21. Forrás: UN Official Document System [2023. 03. 28.].

⁶² Shuldiner, Henry: *From Negotiations to Sanctions, a Busy Time for Crime in Haiti*. [online], 2022. 11. 11. Forrás: *InSight Crime* [2023. 03. 27.].

⁶³ Dalby, Chris: *International Sanctions Seek to Weaken Haiti's Patronage System Between Politicians, Gangs*. [online], 2022. 11. 24. Forrás: *InSight Crime* [2023. 03. 17.]; Kitroeff, Natalie – Isai, Vjosa: *Canada Imposes Sanctions on Haiti's Former Leader and Other Officials*. [online], 2022. 11. 20. Forrás: *The New York Times* [2023. 03. 28.].

vezetett, rendőri erőkből álló missziót (MSSM⁶⁴) telepítenek Haitire a Biztonsági Tanács 2023. október eleji döntése alapján.⁶⁵ Az MSSM tiszteletben tartja többek között a BT 2692. számú határozatát, amely hangsúlyozza a Haiti által vezetett és irányított, elsősorban politikai alapokon nyugvó megoldás fontosságát. A telepítendő rendőri erők kiemelt szerepet kapnak a Haiti Nemzeti Rendőrség (HNP) jelenlétének megerősítése és a biztonság szintjének növelése terén.⁶⁶ Noha egyes haiti politikai szereplők vonakodtak attól, hogy újabb külföldi beavatkozást hagyjanak jóvá, Ariel Henry miniszterelnök (2021–2024) és a nemzetközi közösség kitartott, kitart azon álláspontja mellett, hogy ez az egyetlen lehetséges megoldás.

A haiti válság rendezésének lehetőségei

Ahogy a bevezetőben is jeleztem, a Haitin tapasztalható jelenlegi válságra biztonságpolitikai szempontból három főbb irányt azonosítottam, amelyek a saját politikai megoldástól egy minden korábbinál kiterjedtebb válságkezelésig terjednek.

Mint *első lehetőség*, nem kizárható, hogy Haiti és annak politikai vezetése kitart egy kizárólagos *saját megoldás* mellett, elvetve mindenfajta külső beavatkozás lehetőségét. Bizonyos erre vonatkozó lépések megtétele már megtörtént, azonban jelenlegi formájukban elégtelenek a kihívások kezeléséhez. Az MSSM jóváhagyásával látható, hogy a belső folyamat önmagában nem bizonyult elégségesnek. Fontos mérföldkő volt ugyan 2022. december 21., amikor az érdekelt felek – az Ariel Henry vezette ideiglenes kormány, számos ellenzéki párt, civil szervezetek, egyházi csoportok és a magánszektor képviselői – aláírtak egy közös megállapodást,⁶⁷ amely *December 21.* néven vált ismertté. Ez rendelkezett az átmeneti politikai időszak részleteiről és arról, hogy a következő demokratikusan megválasztott⁶⁸ államfőnek 2024. február 7-éig kell hatalomba lépnie. Ezáltal a korábbi, a politikai pártok és más érintett szereplők által 2021. augusztus 30-tól Montana-megállapodásként (*Akò Montana*)⁶⁹ emlegetett tervből hivatalos dokumentum lett. Érdemes megjegyezni, hogy a *December 21.* megállapodás mögül a Montana-csoport vezetői azonnal, míg a pártok az elmúlt egy évben növekvő számban lépnek ki.⁷⁰

⁶⁴ *Multinational Security Support Mission.*

⁶⁵ A 4. fejezetben bemutatott fejlemények hatására a művellet státusza továbbra is bizonytalan, a telepítés 2024 első félévében nem várható. Al Jazeera: *Dominican Republic Denies Canada Consulted on Haitian Aid Office.* [online], 2023. 06. 17. Forrás: Al Jazeera [2023. 12. 04.]; Bottollier-Depois, Amélie: *Multinational Security Support Mission (MSSM) Set for Deployment in Haiti.* [online], 2023. 10. 02. Forrás: Le Nouvelliste [2023. 12. 07.].

⁶⁶ UNSC: *Resolution 2692. UN Doc S/RES/2692/(2023).* [online], 2023. 07. 16. Forrás: UN Official Document System [2023. 12. 03.].

⁶⁷ A dokumentum *Nemzeti konszenzus a politikai átmenetről és az átlátható választásokról (Antant Nasyonal pou yon Tranzisyon ak patisipasyon tout sektè e pou eleksyon Transparan)* néven vált ismertté haiti kreol nyelven.

⁶⁸ Mind ez ideig az utolsó választásokat 2016-ban tartották, 2021 óta pedig nem egy lakosság által felhatalmazott kormány állt az ország élén.

⁶⁹ Teljes nevén a *Civil kezdeményezés egy haiti megoldásért a krízis feloldására (Konferans Sitwayen pou yon Solisyon Ayisyon pou Kriz la)* politikai megoldástervezet.

⁷⁰ A. Fauriol, Georges: *Haiti: Betting on the Montana Accord.* [online], 2022. 02. 18. Forrás: Center of Strategic & International Studies [2023. 08. 23.]; United Nations Security Council (UNSC), United Nations Integrated Office in Haiti (BINUH): *Report of the Secretary-General. UN Doc S/2023/41.* [online], 2023. 01. 17. Forrás: United Nations Integrated Office in Haiti (BINUH) [2023. 04. 28.].

A *December 21.* megállapodás mára az Ariel Henry kormányfőt támogató csoportok megnevezésévé alakult át. António Guterres ENSZ-főtitkár negyedéves jelentései alapján látható, hogy a dokumentumban foglaltak több mint egy év alatt nem eredményeztek érdemi változásokat. A megállapodást kiindulópontként tekintve a saját utas megoldás főbb mérföldköveinek a következők tekinthetők:

- 2023. január 17. – a 3 tagú átmeneti legfelsőbb bizottság (*High Transitional Council, HTC*) létrehozása, valamint új választói nyilvántartási rendszer bevezetése;
- 2023. február 15. – a HTC-titkárság létrehozása;⁷¹
- 2023. június 11–13. – a CARICOM (Karibi Közösség) és Haiti közötti találkozó Jamaicán, Kingstonban a demokratikus választásokat célzó folyamat további lépéseivel kapcsolatban (fő érdekellentét a haiti pártok képviselő között: az átmeneti végrehajtó hatalom formája);
- 2023. július 12. és december 13. között – a CARICOM „eminens személyeinek”⁷² négy sikertelen közvetítő tárgyalása Haitin;⁷³
- 2024. február 7. – a *December 21.* megállapodásban megszabott határideje az átmeneti kormányzást váltó, demokratikusan megválasztott új elnök hatalomba lépésének;⁷⁴
- 2024. február 29. – Jimmy „Barbecue” Chérizier⁷⁵ bandavezér bejelenti a két rivális bűnbanda-koalíció, a G9 és a G-PEP szövetségét, a *Viv Ansanm*-ot⁷⁶ az átmeneti kormány lemondása érdekében, miközben Ariel Henry külföldön tartózkodik;⁷⁷
- 2024. március 11. – Ariel Henry miniszterelnök Puerto Ricóban bejelenti lemondását, amely egy 9 tagú átmeneti elnöki tanács (*Konsèy Prezidansyèl Tranzisyon*)⁷⁸ felállítása után lép érvénybe.⁷⁹

Míg a *December 21.* megállapodás mérföldköveit szinte az összes szereplő elfogadta, 2023 nyarára az átmeneti kormányzat és a főbb ellenzéki erők között legalább egy jelentős pontban nézeteltérés alakult ki. Az átmeneti vezetés mikéntje kapcsán a kormány bukásáig sem egyeztek meg a felek. Ariel Henry miniszterelnök – a nemzetközi közösség

⁷¹ BINUH: *Report of the Secretary-General. UN Doc S/2023/274.* [online], 2023. 04. 14. Forrás: United Nations Integrated Office in Haiti (BINUH) [2023. 04. 28.].

⁷² A Karibi Közösség által kijelölt delegáció, amelynek feladta, hogy közvetítsen a különböző haiti aktorok között.

⁷³ BINUH: *Report of the Secretary-General. UN Doc S/2023/492.* [online], 2023. 07. 03. Forrás: United Nations Integrated Office in Haiti (BINUH) [2023. 08. 15.]; Loop: *CARICOM Eminent Persons Group Says Haiti 'Continues to Hurt'*. [online], 2023. 11. 21. Forrás: Loop News [2023. 12. 12.]; Geffrard, Robinson: *Caricom's Latest Attempt at Political Talks in Haiti Ends Unsuccessfully.* [online], 2023. 12. 13. Forrás: Le Nouvelliste [2023. 12. 19.].

⁷⁴ Geffrard, Robinson: *Dialogue Process at Standstill between Government and Opposition.* [online], 2024. 02. 01. Forrás: Le Nouvelliste [2024. 03. 27.].

⁷⁵ Jimmy Chérizier, ismertebb néven Barbecue, egykori rendőr, jelenleg a *G9 en fanmi* (G9 és a család) nevű bűnbanda-koalíció vezetője, a szervezett bűnözés legismertebb szereplője a szigeten. InSight Crime [online], 2023. 11. 10. Forrás: InSight Crime [2024. 04. 03.].

⁷⁶ *Viv Ansanm* (haiti kreol) = „együttélés”.

⁷⁷ Robles, Frances: *Who Are the Gangs That Have Overrun Haiti's Capital?* [online], 2024. 03. 07. Forrás: The New York Times [2024. 03. 22.].

⁷⁸ A 7 szavazati joggal rendelkező és 2 megfigyelő státuszú taggal rendelkező átmeneti elnök tanácsa a CARICOM közvetítését követően a következő választásokig segíti az általa kinevezett ügyvivő miniszterelnök és kormánya munkáját.

⁷⁹ Espérance, Pierre: *How to Take on Haiti's Gangs.* [online], 2024. 04. 02. Forrás: Foreign Affairs [2024. 04. 03.].

támogatásával – és a vele szemben álló számos ellenzéki párt – köztük a volt elnök, Claude Joseph vezette EDE,⁸⁰ valamint a meggyilkolt elnök, Moïse pártja, a PHTK – nem értett egyet az átmeneti kormányzás technikai kérdéseiben. Előbbi a pártok közti megegyezést helyezte előtérbe, míg utóbbiak elsőként Henry lemondását kívánták elérni a további egyeztetésekhez. Álláspontjukat 2023 júliusában a Kingstoni Deklaráció aláírásával erősítették meg.⁸¹ Mivel a felek álláspontjai a Karibi Közösség közvetítő tárgyalásai ellenére sem közeledtek, 2024. február 7-én lejárt az új kormány hatalomba lépésére kitűzött határidő is. Henry bukását végül a külföldi útját követően kitört, az utcai bandákat szövetségesként egyesítő *Viv Ansanm* port-au-prince-i lázadása hozta el. A kormányfő Kenyából tért volna haza, azonban a bandák megakadályozták repülőgépeének leszállását, így március 11-én Puerto Ricóban tartózkodva bejelentette lemondását, átadva az ügyvivői feladatokat egy 9 tagú átmeneti elnöki tanácsnak.⁸² Ha nem is kizárólagos megoldásként, de a nemzetközi közösség jelenlegi vonakodó hozzáállását látva szükség lenne egy konszenzusos, alaposan kidolgozott és Haiti által megalkotott terv végrehajtására a belső instabilitás felszámolása érdekében. Enélkül minden külföldi segítség csak tüneti kezelést jelenthet az ország problémáira.

Számos helyi és nemzetközi politikai aktor szorgalmazza a saját út követésének fontosságát, mindenfajta külföldi beavatkozást kizárva, ezért a helyzet kezelését átfogóan felvázoló stratégia megalkotása csak a kezdeti lépés. Évek óta felmerül a politikai diskurzusban és a lakosság követeléseiben a rendőrség katonai támogatással való megerősítése a bűnbandák területi kontrolljának felszámolása érdekében. A kormányzat ellenben ellenezte a katonaság (FAd'H)⁸³ bevetését, feltételezhető, hogy az 1990-es évek katonai puccsa miatt, de arra világos magyarázatot nem adott.⁸⁴ 2023-ban úgy tűnt, enyhült az ellenállás, hiszen előbb az ügyvivő miniszterelnök, Ariel Henry fejezte ki a szándékát a rendőrség katonai megerősítésére, majd a védelmi minisztérium a haderő költségvetési és létszámbeli növelést jelentette be.⁸⁵ A rendőrség katonai megerősítése elősegítené, hogy az ország maga rendezze instabil helyzetét egy széles támogatást élvező politikai vezetés alatt. Jelenleg azonban ez nem tekinthető reális lehetőségnek, ugyanis mind ez idáig nem került sor a haderő mozgósítására, illetve a politikai változások is háttérbe szorították az erről szóló diskurzust.

⁸⁰ *Les Engagés pour le Développement*.

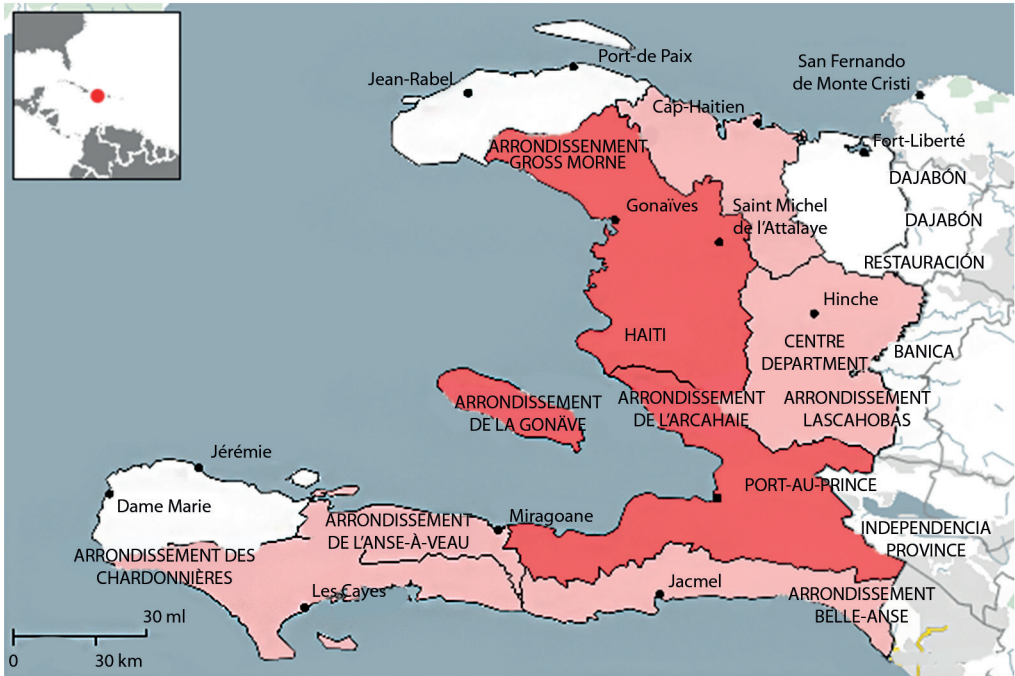
⁸¹ Steven Benoit (@SenatourBenoit) (2023): *Déclaration conjointe de Kingston, Jamaïque*. [online], 2023. 06. 14. Forrás: Twitter [2023. 12. 03.]; Caribbean Community (CARICOM): *Statement from the Meeting of the CARICOM Eminent Persons Group with Haitian Stakeholders in Kingston, Jamaica*. [online], 2023. 06. 15. Forrás: CARICOM [2023. 12. 08.], François, Chris – Johnston, Jake: *Haiti News Round-up: Calls for Foreign Intervention Continue*. [online], 2023. 06. 28. Forrás: Center for Economic and Policy Research [2023. 08. 18.].

⁸² Abi-Habib, Maria – Kitroeff, Natalie – Robles, Frances: *Why Everything Changed in Haiti: The Gangs United*. [online], 2024. 03. 14. Forrás: The New York Times [2024. 03. 23.]; CARICOM: *Outcome Declaration of CARICOM, International Partners and Haitian Stakeholders*. [online], 2024. 03. 11. Forrás: CARICOM [2024. 03. 22.]; Da Rin, Diego: *Will a New Government Halt Haiti's Nosedive?* [online], 2024. 03. 21. Forrás: International Crisis Group [2024. 04. 04.].

⁸³ *Forces Armées d'Haïti*.

⁸⁴ A különböző ENSZ-missziók kivonulását követően, 2017-ben Jovenel Moïse elnök kezdeményezte, majd állította fel ismét az ország fegyveres erejét.

⁸⁵ Sanson, Evens: *Haiti PM Turns to Military for Help in Fighting Gangs*. [online], 2023. 03. 17. Forrás: AP News [2023. 12. 02.]; Geffrard, Robinson: *The Haitian Armed Forces Aim to Increase their Personnel*. [online], 2023. 10. 10. Forrás: Le Nouvelliste [2023. 12. 04.].

2. ábra: A bűnbandák tevékenysége által érintett régiók Haitin

Forrás: saját szerkesztés; a besorolások értékelése: BINUH-jelentések (erőszakos cselekmények száma)
Magyarázat: vörös: magas kockázat, rózsaszín: közepes kockázat, fehér: alacsony kockázat.

A második opció alatt értendők a korábbi gyakorlatoknak megfelelő külföldi intervenciók. Ezen kategórián belül a különböző beavatkozások tovább súlyozhatók. Beszélhetünk *bilaterális*, *regionális szervezetek általi* – lásd CARICOM –, *multilaterális*, illetve akár ENSZ-keretek között telepített *műveletről*. 2023 nyara óta vannak olyan karib-térségbeli kezdeményezések, amelyek egy regionális jellegű intervenció irányába mutattak. A CARICOM kísérlete ez idáig korlátozott eredményeket hozott, nem értékelhető működőképes alternatívaként. Jelenleg az utolsó két alkategóriához tartozó misszió, a Kenya mint keretnemzet által vezetett MSSM (*Multinational Security Support Mission*) telepítése zajlik. Az első erők tervezetten 2024 első felében érkeznek a szigetországba. Ugyan az ENSZ Biztonsági Tanácsa által megszavazott, a nemzetközi jogot tiszteletben tartó misszió jóváhagyásával, úgy tűnhet, megoldódnak Haiti problémái, az MSSM nem elégséges a kihívások teljes körű kezelésére. Ennek az egyik oka, hogy egyrészt a Kenya vezette művelet körül sok a bizonytalanság, amely a részt vevő országok kilététől, a létszámon át egy koherens stratégia kiadásának hiányáig terjed.⁸⁶ A 2699. számú BT-határozat a műveletben részt vevő rendőri erőknek különböző kritikus infrastruktúrák védelmére, a helyi rendfenntartók kiképzésére és a bűnszervezetek – tevékenységük intenzitása a 2. ábrán látható – elleni

⁸⁶ Bottollier-Depois 2023.

közös akciók kivitelezésére ad nemzetközi felhatalmazást.⁸⁷ Ez világos politikai irány híján az ország összetett problémáinak a tüneteit kezeli, és nem oldja meg azok okait. Így noha a nemzetközi erők bevetésének fontos szerepe van, tágabb kontextus hiányában félok, hogy az MSSM is a korábbi elhibázott missziók sorát bővítheti, tekintve, hogy a lakosság egy jelentős része is szkeptikus a kenyai misszió sikerét illetően.⁸⁸ Hasonlóan vélekedik a helyzetről a független Haiti- és emberi jogi szakértő, William O’Neill is, aki 2023 őszén személyesen mérte fel a megoldandó kihívások mértékét a művelet tervezői számára.⁸⁹ A második opció alatt tárgyalt lehetőség csúcsaként egy korábbi gyakorlatokhoz hasonló katonai és rendőri komponenssel megerősített, ENSZ által vezetett válságkezelő művelet tekinthető. Ezek korlátaira számos tanulmány rámutatott, ami egyben bizonyítja az MSSM hibás megközelítését is. James Cockayne nemzetközi jogász már egy 2009-es tanulmányában összefoglalta a múltbeli intervenciók hibáit, amelyek a jelenlegi helyzet kapcsán is aktuálisak. Állítása szerint az egyik fő probléma, hogy a nemzetközi közösség – élén a nyugati szövetségi rendszerrel – nem ismerte fel, mivel áll szemben Haitin. Irreguláris fegyveres erők és gerillák ellen alkalmazott taktikákra építve vetett be fegyveres erőket, miközben az országban a szervezett bűnözés és a különböző utcai bandák jelentik a biztonság egyik fő gátját. Az 1990-es években jelen lévő hat különböző ENSZ-misszió túlságos katonai fókuszú és területileg korlátozott jellege megakadályozta a hosszú távú sikerességet. Cockayne szerint további problémát jelentett, hogy a nemzetközi közösség meglegedett egy-egy demokratikusan megtartott választás sikerével, illetve a részt vevő államok hitték, elégséges egyes politikai aktorok támogatása az egész politikai struktúra elengedhetetlen reformja helyett. Hibaként említi azt is, hogy a jelen lévő külföldi államok hagyták a biztonsági struktúra leépítését, amelyet a hadsereg 1995-ös felszámolása félmegszüntetett. A MINUSTAH első időszaka kapcsán pedig hasonló hiányosságokat emel ki, idesorolható a bűnbandák elleni fellépés késlekedése a kezdeti időkben, a művelet túlzott katonai fókuszú, valamint a DDR-programok indokolatlansága fegyveres alakulatok hiányában. Elismeri ugyan, hogy az ezek reformjaként bevezetett CVR-ek jó irányba tett lépések, viszont Haiti kihívásainak érdemi kezelésére nem volt elégséges.⁹⁰ A tanulmányban feltárt hiányosságok ellenére, véleményem szerint, az elkövetkező években kizárólag egy hasonló jellegű, korábban már alkalmazott válságkezelő művelet várható. Ugyanez mondható el a kisebb profilú és nem az Egyesült Nemzetek vezette MSSM-re is.

A jelzett kritikák nem jelentik azt, hogy nem indokolt a nemzetközi közösség szerepvállalása, ahogy azt sem, hogy nem szükséges akár rendőri, akár katonai erők telepítése. A *harmadik opció* arra hívja fel a figyelmet, hogy nem a korábbi keretek között

⁸⁷ UNSC: *Resolution 2699. UN Doc S/RES/2699/(2023)*. [online], 2023. 10. 02. Forrás: UN Official Document System [2023. 12. 10.].

⁸⁸ Bottollier-Depois 2023; Romero, Simon – Paultre, Andre – Dahir, Abdi Latif: *Can Kenya Bring Order to Haiti? Doubts Are Swirling*. [online], 2023. 09. 05. Forrás: The New York Times [2023. 11. 27.]; Shuldiner, Henry: *UN-Backed Haiti Force Unlikely to Root Out Gangs*. [online], 2023. 10. 04. Forrás: InSight Crime [2023. 11. 28.].

⁸⁹ Celestin, Jean Junior: *MMAS Deployment: the Mission will be Necessary but not Sufficient, Says Haiti Expert William O’Neill*. [online], 2023. 10. 31. Forrás: Le Nouvelliste [2023. 11. 28.].

⁹⁰ Cockayne 2009: 83–96.

kell történnie, hanem szélesebb beavatkozás részévé kell hogy váljon.⁹¹ Célszerű lenne, ha lépcsőzetes struktúrában kerülne sor egy adott művelet létrehozására, amelynek első fázisa a rendfenntartó erők bevetése lenne. A biztonság relatív visszaállítása után a szerepük is fokozatosan csökkenhetne. A helyüket különböző szakemberekből álló csoportok vennék át, felügyelve az ország stabilizálását az átmeneti politikai időszakban, illetve a választásokat követő években is a stabilitás megtartása érdekében. A katonai és rendőri kontingensek a második fázisban a szükséges erődemonstráció céljából és a helyi haderő, illetve rendőrség kiképzésében vennének részt. Egy ilyen kiterjedt és hosszú távú misszió fenntartásához elengedhetetlen a helyi aktorok támogatása, a Haitire vonatkozó jövőkép megléte. Szükséges továbbá a nemzetközi közösség tartós támogatása mind politikai, mind pénzügyi vonatkozásban. Ilyen jellegű misszió létrehozására jelenleg az ENSZ a legalkalmasabb. Ahogy Sävström is helyesen megállapítja az Egyesült Nemzetek válságkezelési műveleteinek történelmét vizsgálva, az évek során a beavatkozások egyre robusztusabbak és kiterjedtebbek lettek. Fokozatosan nagyobb figyelem irányult a belső stabilitás biztosítására is.⁹² Jelen tanulmány gondolatmenetét követve értelemszerű, hogy ez a szükséges lépés egy újabb generációváltással lenne biztosítható. Ezt hivatott prezentálni a 2023 nyarán az ENSZ-főtitkár, António Guterres által kiadott *New Agenda for Peace* elnevezésű dokumentum, amely egyrészt helyesen ismeri fel a konfliktusok számához kapcsolódó romló tendenciákat, az azokra adandó válaszok tekintetében mégis adós marad számos részletkérdéssel. Guterres víziója az ENSZ jövőjéről szóló 2024-es tanácskozást követően valósulhat meg, kijelölve a tervezett irányokat. Mindezek alapján megállapítható, hogy a poszthidegháborús környezetben született jelenlegi válságkezelési struktúra elavult. A főtitkár egyik fő célkitűzése, hogy a nemzetközi szervezet a multipolárisá váló világ kihívásaihoz alkalmazkodjon, biztosítva a stratégiai szuverenitást is. Hiszen a biztonsági kihívások száma növekszik, számos ország küzd a szervezett bűnözés vagy a terrorizmus erősödésével. Nemcsak a szűk értelemben vett válságkezelésre, hanem az ENSZ nemzetközi biztonság fenntartásában betöltött szerepére is kitér a dokumentum. A Guterres-féle főbb hívószavak a következők: robusztus (szub)regionális struktúrák/intézmények a nemzetek elsőbbségét nem megkérdőjelezve, a diplomácia jelentősége, emberközpontúság, a prevenció fontossága, átfogó megközelítések és kiegyensúlyozott finanszírozás (UN 2023). A *New Agenda for Peace* válságkezelésre vonatkozó fejezetei is ezen a vonalon haladnak tovább. A jelenleg zajló műveleteket ugyan fontosnak tartja, ugyanakkor felhívja a figyelmet a működés hiányosságaira, mivel a szervezet missziói nem képesek kezelni a világban zajló konfliktusokat. Hátráltató tényező, hogy az ambiciózus célok mögött nem áll elegendő politikai támogatás sem. A jövőre vonatkozó javaslatok terén számos általam is felvázolt gondolat azonosítható:

- a világos politikai háttér;
- az erre épülő átfogó stratégia;

⁹¹ International Crisis Group (ICG): *Haiti's Last Resort: Gangs and the Prospect of Foreign Intervention*. [online], 2022. 12. 14. Forrás: International Crisis Group [2023. 03. 17.].

⁹² Sävström 2010: 43.

- az elérhető, erőforrásokkal hatékonyan felszerelt és a politikai fejleményekhez rugalmasan alkalmazkodó mandátum;
- a civil tudás, partnerek bevonásának, valamint
- a regionalitás megerősödésének szükségessége.

A Guterres-féle dokumentum külön felszólítja a Biztonsági Tanácsot a folyamatok és a műveletek szigorú nyomon követésére és arra, hogy az erőforrás szűkössége esetén haladéktalanul támogassa a misszióban részt vevő aktorokat.⁹³ A főtitkár célja az elavult válságkezelési módszerek átalakítása napjaink kihívásaihoz, azonban kérdéses, hogy a javaslatokból mennyi valósulhat meg a 2024-es konferencia után. Az általam felvázolt, Haiti esetében telepítendő művelet és a *New Agenda for Peace*-ben deklarált irányelvek hasonlóak. Az elméleti tervezésen túl ellenben azonosítható, hogy az ENSZ által jóváhagyott MSSM nem ebbe az irányba tart, legalábbis Haiti szemszögéből nézve elégtelen az elképzelés.

Összegzés

Az anarchiába süllyedő Haiti és reményvesztett lakossága újabb akadállyal került szembe kétszáz éves történelme során. A 2020-as évek fejleményei minden korábbinál szélesebb spektrumú fenyegetést jelentenek az ország jövőjére nézve, a Moïse-gyilkosság utáni harmadik évben sem látszik a rövid távú stabilizálódás. A bizonytalan politikai irány, a nemzetközi közösség szűklátókörűsége, a még nem létező válságkezelési formula mind hozzájárulnak ahhoz, hogy Port-au-Prince reményvesztett helyzetbe kerüljön. A hipotézisemben jelzett irányok közül a nemzetközi közösség az önmagában elégtelen belső politikai megoldást és annak külföldi rendőri erőkkkel való megtámogatását szorgalmazza ahelyett, hogy átfogó békefenntartási reformokat hozna. Haitinek saját hosszú távú tervekkel kell rendelkeznie, amihez a stabilitást az ENSZ, illetve egyéb regionális aktorok, szükség esetén civil, valamint egyes esetekben rendőri/katonai beavatkozással képesek biztosítani.

A tanulmány ugyan kifejezetten Haiti esetére fókuszált, a karibi állam kihívásai nem rendezhetők az Egyesült Nemzetek és tágabb értelemben a nemzetközi közösség jelenlegi eszközrendszerének felülvizsgálata nélkül. A 2004 és 2017 között működő MINUSTAH hibái – hosszú távú stratégia hiánya, félreértelmezett biztonsági környezet, lakosság ellen elkövetett atrocitások (pl. szexuális bűncselekmények) jelentős számban, egészségügyi krízisben játszott negatív szerep – rávilágítanak arra, hogy a stabilizációs békefenntartás reformja esedékessé vált. Ahogy az ENSZ válságkezelése meghaladta az államközi konfliktusok, illetve polgárháborúk okán létrehozott missziókat, úgy szükségessé vált a fegyveres bandák elleni fellépést is a gyakorlatába építő művelettípus rekalibrálása. Ugyan egyes szerzők – lásd Pingeot – visszautasítják a szervezett bűnözői csoportok által jelentett transznacionálissá váló fenyegetés mértékét, valójában egyes csoportok jelentős regionális,

⁹³ United Nations (UN): *Our Common Agenda Policy Brief 9 – A New Agenda for Peace*. [online], 2023. Forrás: United Nations [2023. 12. 14.].

olykor globális hatalomra tettek szert.⁹⁴ E csoportok térnyerése és az ellenük való fellépés, Haiti példáján keresztül is láthatóan, a nemzetközi válságkezelés középpontjába kerül. Emiatt a közeljövőben a katonai intervenció helyett bizonyos esetekben a célzott rendőri műveletek válhatnak dominánssá. Számos jel mutat tehát abba az irányba, hogy a 2020-as évek elhozzák az Egyesült Nemzetek válságkezelésének újabb generációváltását.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Abi-Habib, Maria – Kitroeff, Natalie – Robles, Frances: *Why Everything Changed in Haiti: The Gangs United*. [online], 2024. 03. 14. Forrás: The New York Times [2024. 03. 23.].
- Aldunate, Eduardo (2010): *Backpacks Full of Hope: The UN Mission in Haiti (Studies of International Governance)*. Waterloo: WLU Press. Online: <https://doi.org/10.51644/9781554581603>
- Al Jazeera: *Dominican Republic Denies Canada Consulted on Haitian Aid Office*. [online], 2023. 06. 17. Forrás: Al Jazeera [2023. 12. 04.].
- Balogh Áron (2023): Haiti – A jövőjétől megfosztott ország biztonsági helyzete. *Pólusok*, 4(1), 56–70. Online: <https://doi.org/10.15170/PSK.2023.04.01.04>
- Becker, David (2011): Gangs, Netwar and 'Community Counterinsurgency' in Haiti. *Prism Journal*, 2(3), 137–154.
- Benoit, Steven (@SenatourBenoit) (2023): *Déclaration conjointe de Kingston, Jamaïque*. [online], 2023. 06. 14. Forrás: Twitter [2023. 12. 03.].
- Bottollier-Depois, Amélie: *Multinational Security Support Mission (MSSM) Set for Deployment in Haiti*. [online], 2023. 10. 02. Forrás: Le Nouvelliste [2023. 12. 07.].
- Britannica: *Haiti*. [online], 2023. 08. 07. Forrás: Britannica [2023. 08. 27.].
- Cabrera Figueroa, Mariana: *Peacekeeping in Haiti: Successes and Failures*. [online], 2021. 10. 15. Forrás: The Pardee Atlas Journal of Global Affairs [2023. 12. 05.].
- Call, Charles T.: *Haiti Needs a New, Improved UN Mission*. [online], 2021. 12. 02. Forrás: Brookings [2023. 08. 23.].
- Caneppele, Stefano (2013): The International Presence of the 'Ndrangheta According to Recent Investigations. *Sicurezza e Science Sociali*, 1(3), 153–168. Online: <https://doi.org/10.3280/SSISS2013-003010EN>
- Caribbean Community (CARICOM): *Statement from the Meeting of the CARICOM Eminent Persons Group with Haitian Stakeholders in Kingston, Jamaica*. [online], 2023. 06. 15. Forrás: CAROCIM [2023. 12. 08.].
- Caribbean Community (CARICOM): *Outcome Declaration of CARICOM, International Partners and Haitian Stakeholders*. [online], 2024. 03. 11. Forrás: CARICOM [2024. 03. 22.].
- Celestin, Jean Junior: *MMA Deployment: the Mission will be Necessary but not Sufficient, Says Haiti Expert William O'Neill*. [online], 2023. 10. 31. Forrás: Le Nouvelliste [2023. 11. 28.].
- Cheung, Eric: *Honduras Establishes Diplomatic Ties With China, Severs Them With Taiwan*. [online], 2023. 03. 25. Forrás: CNN [2023. 04. 22.].
- Cockayne, James (2009): Winning Haiti's Protection Competition: Organized Crime and Peace Operations Past, Present and Future. *International Peacekeeping*, 16(1), 77–99. Online: <https://doi.org/10.1080/13533310802485476>
- Dalby, Chris: *International Sanctions Seek to Weaken Haiti's Patronage System Between Politicians, Gangs*. [online], 2022. 11. 24. Forrás: InSight Crime [2023. 03. 17.].
- Da Rin, Diego: *Will a New Government Halt Haiti's Nosedive?* [online], 2024. 03. 21. Forrás: International Crisis Group [2024. 04. 04.].

⁹⁴ A teljesség igénye nélkül idesorolható a venezuelai központú Tren de Aragua börtönbanda, amely az egész észak- és dél-amerikai kontinensre kiterjesztette jelenlétét, vagy a calabrai 'Ndrangheta (maffia), a hozzá köthető személyek szerte a világon részt vesznek a kábítószer-kereskedelemben. Caneppele, Stefano (2013): The International Presence of the 'Ndrangheta According to Recent Investigations. *Sicurezza e Science Sociali*, 1(3), 153–168; Venezuela Investigation Unit (VIU) (2023): *Tren de Aragua's Criminal Portfolio: Adapt or Die*. [online], 2023. 10. 04. Forrás: InSight Crime [2024. 04. 02.].

- Dowd, Maureen: *Mission To Haiti: The Diplomat; Despite Role as Negotiator, Carter Feels Unappreciated*. [online], 1994. 09. 21. Forrás: The New York Times [2023. 11. 22.].
- Dubois, Laurent et al. szerk. (2020): *The Haiti Reader*. Durham: Duke University Press. Online: <https://doi.org/10.1215/9781478007609>
- Espérance, Pierre: *How to Take on Haiti's Gangs*. [online], 2024. 04. 02. Forrás: Foreign Affairs [2024. 04. 03.].
- Fauriol, Georges A.: *Haiti: Betting on the Montana Accord*. [online], 2022. 02. 18. Forrás: Center of Strategic & International Studies [2023. 08. 23.].
- Ford, Alessandro: *Why Haiti's Gang War Keeps on Getting Worse*. [online], 2022. 05. 20. Forrás: InSight Crime [2023. 04. 11.].
- François, Chris – Johnston, Jake: *Haiti News Round-up: Calls for Foreign Intervention Continue*. [online], 2023. 06. 28. Forrás: Center for Economic and Policy Research [2023. 08. 18.].
- Gamio, Lazaro et al.: *Haiti's Lost Billions*. [online], 2022. 05. 20. Forrás: The New York Times [2024. 03. 28.].
- Geffrard, Robinson: *Caricom's Latest Attempt at Political Talks in Haiti Ends Unsuccessfully*. [online], 2023. 12. 13. Forrás: Le Nouvelliste [2023. 12. 19.].
- Geffrard, Robinson: *The Haitian Armed Forces Aim to Increase their Personnel*. [online], 2023. 10. 10. Forrás: Le Nouvelliste [2023. 12. 04.].
- Geffrard, Robinson: *Dialogue Process at Standstill between Government and Opposition*. [online], 2024. 02. 01. Forrás: Le Nouvelliste [2024. 03. 27.].
- Girard, Philippe R. (2004): Peacekeeping, Politics, and the 1994 US Intervention in Haiti. *Journal of Conflict Studies*, 24(1), 20–41.
- Guidi, Ruxandra: *MINUSTAH Focuses on Security in Haiti's Cité Soleil Slum*. [online], 2009. 08. 20. Forrás: Americas Quarterly [2023. 08. 17.].
- Hárs András (2022): Causes and Effects of Uruguay's Contribution to the United Nations' Peace Operations. *AARMS*, 21(3), 71–83. Online: <https://doi.org/10.32565/aarms.2022.3.4>
- InSight Crime: *Jimmy Chérizier, Alias 'Barbecue'*. [online], 2023. 11. 10. Forrás InSight Crime [2024. 04. 03.].
- International Crisis Group (ICG): *Haiti's Last Resort: Gangs and the Prospect of Foreign Intervention*. [online], 2022. 12. 14. Forrás: International Crisis Group [2023. 03. 17.].
- International Crisis Group (ICG): *Bottleneck of the Americas: Crime and Migration in the Darién Gap*. [online], 2023. 11. 03. Forrás: International Crisis Group [2023. 11. 27.].
- J. Nagy László (2012): *Forradalom az Antillákon – Haiti 1789–1804*. Szeged: Universitas Szeged.
- J. Nagy László (2019): *Haiti, a pária állam*. In Horváth Emőke – Lehoczky Bernadett (szerk.): *Diplomácia és nemzetközi kapcsolatok. Amerika a XIX–XXI. században*. Budapest: L'Harmattan, 106–113.
- Katz, Jonathan M.: *U.N. Admits Role in Cholera Epidemic in Haiti*. [online], 2016. 08. 18. Forrás: The New York Times [2023. 04. 10.].
- Kenkel, Kai Michael (2013): Five Generations of Peace Operations: From the „Thin Blue Line” to „Painting A Country Blue”. *Revista Brasileira de Política Internacional*, 56(1), 122–143. Online: <https://doi.org/10.1590/S0034-73292013000100007>
- King, Carla et al. (2021): 'MINUSTAH Is Doing Positive Things Just as They Do Negative Things': Nuanced Perceptions of a UN Peacekeeping Operation Amidst Peacekeeper-Perpetrated Sexual Exploitation and Abuse in Haiti. *Conflict, Security & Peacebuilding*, 21(6), 749–779. Online: <https://doi.org/10.1080/14678802.2021.1997453>
- Kitroeff, Natalie – Isai, Vjosa: *Canada Imposes Sanctions on Haiti's Former Leader and Other Officials*. [online], 2022. 11. 20. Forrás: The New York Times [2023. 03. 28.].
- Loop: *CARICOM Eminent Persons Group Aays Haiti 'Continues to Hurt'*. [online], 2023. 11. 21. Forrás: Loop News [2023. 12. 12.].
- Mac Ginty, Roger (2012): Against Stabilization. *Stability: International Journal of Security & Development*, 1(1), 20–30. Online: <https://doi.org/10.5334/sta.ab>
- Manwaring, Max G. (2006): Gangs and Coups D'Streets in the New World Disorder: Protean Insurgents in Post-Modern War. *Global Crime*, 7(3–4), 505–543. Online: <https://doi.org/10.1080/17440570601073251>
- Miller, Walter B. (1992): *Crime by Youth Gangs and Groups in the United States*. Washington D. C.: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.

- Müller, Markus-Michael – Steinke, Andrea (2020): The Geopolitics of Brazilian Peacekeeping and the United Nations' Turn Towards Stabilisation in Haiti. *Peacebuilding*, 8(1), 54–77. Online: <https://doi.org/10.1080/21647259.2018.1491277>
- Newton, Christopher: *The Many Violences Afflicting Haitians*. [online], 2023. 10. 25. Forrás: InSight Crime [2023. 11. 26.].
- Office of the Historian (OOTH): *U.S. Invasion and Occupation of Haiti, 1915–34*. [online], 2023. Forrás: Office of the Historian [2023. 11. 17.].
- Pingeot, Lou (2018): United Nations Peace Operations as International Practices: Revisiting the UN Mission's Armed Raids Against Gangs in Haiti. *European Journal of International Security*, 3(3), 364–381. Online: <https://doi.org/10.1017/eis.2018.4>
- Robles, Frances: *Who Are the Gangs That Have Overrun Haiti's Capital?* [online], 2024. 03. 07. Forrás: The New York Times [2024. 03. 22.].
- Romero, Simon – Paultre, Andre – Dahir, Abdi Latif: *Can Kenya Bring Order to Haiti? Doubts Are Swirling*. [online], 2023. 09. 05. Forrás: The New York Times [2023. 11. 27.].
- Roy, Diana – Labrador, Rocio Cara: *Haiti's Troubled Path to Development*. [online], 2024. 03. 04. Forrás: Council on Foreign Relations [2024. 03. 23.].
- Sanon, Reynold: *Lè Jounal Ayiti Libète Vle Fè Gang Kriminèl G9 an Fanmi PHTK Yo Pase Pou Revolisyonè*. [online], 2021. 09. 08. Forrás: Haiti Liberté [2023. 08. 19.].
- Sanson, Evens: *Haiti PM Turns to Military for Help in Fighting Gangs*. [online], 2023. 03. 17. Forrás: AP News [2023. 12. 02.].
- Sävström, Liv (2010): *The Development of UN Peacekeeping*. Szakdolgozat. Malmö University – Department of Global Political Studies.
- Schwartz, Michael: *Wagner's Influence Extends Far Beyond Ukraine, Leaked Documents Show*. [online], 2023. 04. 08. Forrás: The New York Times [2023. 08. 17.].
- Shuldiner, Henry: *From Negotiations to Sanctions, a Busy Time for Crime in Haiti*. [online], 2022. 11. 11. Forrás: InSight Crime [2023. 03. 27.].
- Shuldiner, Henry: *UN-Backed Haiti Force Unlikely to Root Out Gangs*. [online], 2023. 10. 04. Forrás: InSight Crime [2023. 11. 28.].
- Szenes Zoltán – Apáti Zoltán – Drót László (2021): *Jubileumi évfordulók: ENSZ-békefenntartás és a Magyar Honvédség. Honvédségi Szemle*, 147(1), 13–32.
- The Fund for Peace: *Fragile States Index Annual Report 2023*. [online], 2023. Forrás: The Fund for Peace [2024. 04. 06.].
- Thomázy Gabriella (2021): A diszkriminációtól a rendkívüli intézkedésekig – A haitiak bevándorlása Chilébe. *Nemzet és Biztonság*, 14(1), 84–100. Online: <https://doi.org/10.32576/nb.2021.1.6>
- United Nations (UN): *Our Common Agenda Policy Brief 9 – A New Agenda for Peace*. [online], 2023. Forrás: United Nations [2023. 12. 14.].
- United Nations General Assembly (UNGA) – United Nations Security Council (UNSC): *Comprehensive Review Of the Whole Question of Peacekeeping Operations in All Their Aspects. UN Doc A/55/305 – S/2000/809*, [online], 2000. 08. 21. Forrás: UN Official Document System [2023. 12. 10.].
- United Nations Peacekeeping (UNP): *UNMIH*. [online], 2003. Forrás: United Nations Peacekeeping [2023. 10. 10.].
- United Nations Peacekeeping (UNP): *MINUJUSTH Completes Its Mandate, Putting An End To 15 Consecutive Years Of Peacekeeping In Haiti*. [online], 2019. Forrás: United Nations Peacekeeping [2023. 08. 11.].
- United Nations Peacekeeping (UNP): *MINUSTAH Fact Sheet*. [online], 2023. Forrás: United Nations Peacekeeping [2023. 08. 15.].
- United Nations Peacekeeping (UNP): *Our History*. [online], 2023. Forrás: United Nations Peacekeeping [2023. 12. 15.].
- United Nations Security Council (UNSC): *Report of the Secretary-General on the Work of the Organization. UN Doc S/GEN/A/47/277*, [online], 1992. 06. 17. Forrás: UN Official Document System [2023. 12. 02.].
- United Nations Security Council (UNSC): *Resolution 1944. UN Doc S/RES/1944(2010)*. [online], 2010. Forrás: UN Official Document System.

- United Nations Security Council (UNSC): [Resolution 2476. UN Doc S/RES/2476/\(2019\)](#). [online], 2019. 06. 25. Forrás: UN Official Document System [2023. 04. 11.].
- United Nations Security Council (UNSC): [Resolution 2653. UN Doc S/RES/2653\(2022\)](#). [online], 2022. 10. 21. Forrás: UN Official Document System [2023. 03. 28.].
- United Nations Security Council (UNSC): [Resolution 2692. UN Doc S/RES/2692/\(2023\)](#). [online], 2023. 07. 16. Forrás: UN Official Document System [2023. 12. 03.].
- United Nations Security Council (UNSC): [Resolution 2699. UN Doc S/RES/2699/\(2023\)](#). [online], 2023. 10. 02. Forrás: UN Official Document System [2023. 12. 10.].
- United Nations Security Council (UNSC), United Nations Integrated Office in Haiti (BINUH): [Report of the Secretary-General. UN Doc S/2023/41](#). [online], 2023. 01. 17. Forrás: United Nations Integrated Office in Haiti (BINUH) [2023. 04. 28.].
- United Nations Security Council (UNSC), United Nations Integrated Office in Haiti (BINUH): [Report of the Secretary-General. UN Doc S/2023/274](#). [online], 2023. 04. 14. Forrás: United Nations Integrated Office in Haiti (BINUH) [2023. 04. 28.].
- United Nations Security Council (UNSC), United Nations Integrated Office in Haiti (BINUH): [Report of the Secretary-General. UN Doc S/2023/492](#). [online], 2023. 07. 03. Forrás: United Nations Integrated Office in Haiti (BINUH) [2023. 08. 15.].
- United Nations Security Council (UNSC), United Nations Integrated Office in Haiti (BINUH): [Report of the Secretary-General. UN Doc S/2023/768](#). [online], 2023. 10. 16. Forrás: UN Official Document System [2023. 12. 04.].
- UN News: [Security Council Approves 'Historic' Political Haiti Mission, Ending Peacekeeping Role in the Country](#). [online], 2019. 06. 25. Forrás: UN News [2023. 04. 12.].
- Venezuela Investigation Unit (VIU) (2023): [Tren de Aragua's Criminal Portfolio: Adapt or Die](#). [online], 2023. 10. 04. Forrás: InSight Crime [2024. 04. 02.].

Tóth Terézia Erika¹

„A világ ezután nem ugyanaz, mint azelőtt volt” – Korszakváltás a német külpolitikában?

Oroszország ukrajnai háborúja „korszakváltást” idézett elő Európában, ami közvetlen következményekkel járt a német külpolitika számára. Olaf Scholz német szövetségi kancellár 2022. február 27-én a Bundestagban elmondott beszédében új külpolitikai irányvonalat jelentett be, olyan elveket kérdőjelezett meg, amelyekben Németországban az elmúlt harminc évben konszenzus volt. A beszéd egy „új korszak” kezdetét jelzi a német kül-, biztonság- és energiapolitikában. A külpolitikába beépítette a katonai elrettentés logikáját azáltal, hogy 100 milliárd eurós katonai beruházást ígért, és azt is, hogy a német védelmi kiadások el fogják érni a bruttó hazai termék 2%-át, eleget téve a NATO elvárásának. A háború rádöbbsentette Németországot arra, hogy a sikeresnek bizonyult német külpolitika egyik pillére, az Oroszországhoz való közeledés kudarcot vallott, ráadásul Németország az energiafüggősége okán súlyosan kiszolgáltatott Oroszországnak. Az energiaátállási célokat nem lehet tartani, és fő kihívás lett a német gazdaság versenyképességének fenntartása. A német külkapcsolatokban a pragmatizmus helyett az értékalapú külpolitika, a biztonságpolitikában az európai védelem erősítése került előtérbe. Németország akkor tud a súlyának megfelelő, vezető szerepet betölteni Európában, ha következetesen a változások élére áll. Németország sem lesz ugyanaz, mint volt, de a külpolitikában teljes fordulatról nincs szó: Németország továbbra is elveti a különutasságot, a multilaterális, az európai és a transzatlanti szolidaritás a német külpolitika sarokköve marad.

Kulcsszavak: Németország, külpolitika, biztonságpolitika, paradigmaváltás, ukrajnai háború, Oroszország-politika

„The world after is not the same as the world before” – A Turning Point in German Foreign Policy?

Russia's war in Ukraine has triggered a „change of era” in Europe, with direct consequences for German foreign policy. In a speech in the Bundestag on 27 February 2022, German Chancellor Olaf Scholz announced a new foreign policy direction, challenging principles on which Germany had been in consensus for the past 30 years. The speech marks the beginning of a „new era” in German foreign, security and energy policy. In his speech he has incorporated the logic of military deterrence into foreign policy by promising 100 billion euros of military investment and that German defence spending will reach 2 per cent of gross domestic product, meeting NATO's expectations. The war made Germany realize that one of the pillars of its successful foreign policy, rapprochement with Russia, had failed, moreover, Germany was severely vulnerable to Russia due to its energy dependence.

¹ Tóth Terézia Erika diplomata, a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok és Politikai Tudományok Doktori Iskolájának doktora. E-mail: drtothtereziaerika@gmail.com

Energy transition targets cannot be met and maintaining German economic competitiveness has become a major challenge. German foreign relations have shifted from pragmatism to a values-based foreign policy, and security policy has focused on strengthening European defence. Germany can only play a leading role in Europe that is commensurate with its weight if it is consistently at the forefront of change. Germany itself will not be the same as it was, but there will be no complete turnaround in foreign policy: Germany will continue to reject unilateralism, while multilateralism, European and transatlantic solidarity will remain the cornerstones of German foreign policy.

Keywords: Germany, foreign policy, security policy, paradigm shift, war in Ukraine, Policy towards Russia

Bevezetés

A 2021 végén hivatalba lépett német „jelzőlámpa-koalíció” egyfajta átmenetnek ígérkezett a 16 éves Merkel-korszak folytonosságával szemben. Olaf Scholz szociáldemokrata szövetségi kancellár a Zöldekkel és a Szabaddemokrata Párttal együtt kormányzó koalíció vezetőjeként Angela Merkel külpolitikájának folytatását, gazdasági pragmatizmusát ígérte, beleértve az Oroszországgal, Kínával kapcsolatos politikát is. Ezzel szemben Annalena Baerbock zöldpárti külügyminiszter a változtatás igényével lépett fel, amelyhez értékalapú külpolitikát hirdetett meg, és prioritásként jelölte meg az emberi jogi politikát és a klímavédelmet. Senki nem számított arra, hogy a koalíciónak a kezdetektől óriási stratégiai kihívásokkal kell szembenéznie. Hamar láthatóvá vált, hogy a német külpolitika folytonossága nem (most sem) illeszkedik a gyorsan, drámaian változó nemzetközi környezethez. A változás szükségessége azonban súlyos dilemmákat vet fel.

Oroszország 2022. február 24-én elindított ukrajnai háborúja sokkhatásként érte Németországot is. A német külpolitikai stratégiában napokon belül drasztikus fordulat következett be. Olaf Scholz még az első száz napját sem töltötte el a kancellár hivatalában, amikor sok évtizedes tabuk dőltek meg, olyan alapvetések, amelyek nemcsak a német külpolitika változását jelzik, hanem azt is előrevetítették, hogy maga Németország is megváltozik. 2022. február 27-én a Bundestag ukrajnai helyzettel foglalkozó, vasárnapi rendkívüli ülésén Scholz kancellár történelmi kormánynyilatkozatot tett, amelyben megállapította, hogy a háború visszatérése miatt Európában korszakváltásnak vagyunk tanúi, történelmi fordulópontot élünk (*Zeitenwende*): „Ez azt jelenti: a világ ezután nem ugyanaz, mint azelőtt volt.” A kancellár határozottan elítélte a putyini agressziót, fellépett a béke, a szabadság, a demokrácia és a jólét védelme érdekében. Felhívta a figyelmet arra, hogy Putyin új valóságot teremtett, és válaszként közölte: Németország kész fegyvereket szállítani Ukrajna védelmére. Tapssal fogadták, amikor a kancellár bejelentette, hogy még abban az évben a Bundeswehr fejlesztésére 100 milliárd eurót biztosítanak Németország krónikusan alulfinanszírozott fegyveres erői számára, hogy eleget tegyen „nemzeti és nemzetközi kötelezettségeinek”, valamint a német védelmi kiadásokat a GDP

2%-ára fogják felemelni (megfelelve a 2024-ig teljesítendő NATO-előírásnak is, miközben az 2021-ben még az 1,5%-ot sem érte el).² Az előző napon Németország engedélyezte a fegyverek átadását Ukrajnának, beleértve páncéltörő és légvédelmi rendszereket is. A szövetségi kormány ezután elhatározta, hogy a különalpból 35 darab, atomfegyverek hordozására is alkalmas F-35-ös amerikai harci gépet és 15 darab elektronikai hadviselésre szolgáló Eurofighter Typhoon vadászbombázót is vásárol.

Ezen döntések után nem maradtak el az olyan kommentárok sem, mint „Az az ország, amely Vlagyimir Putyin orosz elnökkel szimpatizált, egyik napról a másikra Kijev fegyverszállítójává változott.”³ Ez a kijelentés azonban nem állja meg a helyét, mivel a német elit és a közvélemény 2022. február 24. előtt is megosztott volt az ukrán válságban. Az Oroszországgal kapcsolatos német álláspontot alapvetően három tényező alakította: az a remény, hogy az Oroszországgal való partnerség helyreállítható, félelem az Oroszországgal való konfrontációtól és az Oroszországhoz fűződő gazdasági kapcsolatok súlya.⁴ 2014-ben, amikor Oroszország megszállta a Krím félszigetet, Berlin a Moszkva elleni uniós szankciók élére állt. A 2016-ban kiadott fehér könyvben, a német biztonságpolitikai stratégiában Oroszország már biztonsági kihívásként jelent meg, amely nyíltan megkérdőjelezi az európai békerendet.⁵

A szövetségi kormány arról is döntött, hogy Németország csökkenti az energiafüggettségét Oroszországtól, ennek érdekében felgyorsítja az átállást a megújuló energiára. Támogatva az európai partnerekkel az Oroszországgal szemben elrendelt szankciókat, Németország megszakította az orosz bankok és állami vállalatok finanszírozását, megakadályozta új technológiák Oroszországba irányuló exportját, hozzájárult a jelentős orosz bankok Swift-rendszeréről történő leválasztásához is.⁶ Sőt, az is eldőlt, hogy nem engedélyezi a mások által régóta vitatott, de számára fontosnak tartott és már elkészült Északi Áramlat 2 gázvezeték üzembe helyezését sem.

A német külpolitika irányváltása nem volt kérdéses. Ennek jellege, tartalma és mélysége még nehezen felmérhető, de bizonyos jellemzői és eredményei már láthatók. A jelen tanulmány különösen a német Oroszország-politika és általában a német kül- és biztonságpolitika változására, dilemmáira fókuszál, anélkül, hogy taglalná az ukrain háború, az Oroszországgal szembeni szankciók hatásait, a belpolitikai, gazdasági válságkezelést és a társadalmi béke megőrzése érdekében elhatározott szociális tehermentesítő csomagokat.

² Deutscher Bundestag: *Bundeskanzler Olaf Scholz: Wir erleben eine Zeitenwende*. [online], 2022. 02. 27. Forrás: bundestag.de [2022. 03. 02.].

³ Bollfrass, Alex: *Germany's Security Revolution Is Already Stalling*. [online], 2022. 04. 21. Forrás: foreignpolicy.com [2022. 08. 12.].

⁴ Kiss J. László: *Berlin, Moszkva, Washington az ukrán válságban. Az ukrán válság mint a német politika tesztetete*. [online], *Grotius Tanulmányok*, 2014. 05. 09. Forrás: grotius.hu [2023. 05. 30.].

⁵ Bundesministerium der Verteidigung: *Weißbuch 2016 zur Sicherheitspolitik und zur Zukunft der Bundeswehr*. [online], 2016. 07. 13., 31–32. Forrás: bmvg.de [2022. 05. 08.].

⁶ Bundesregierung: *Regierungserklärung von Bundeskanzler Olaf Scholz am 27. Februar 2022*. [online], 2022. 02. 27. Forrás: bundesregierung.de [2022. 04. 02.].

Az orosz–ukrán háború közvetlen hatásai a német külpolitikára

Nevezhetjük korszakváltásnak vagy történelmi fordulópontnak, ami Európában zajlik, amióta a háború visszatért a kontinensre, de a ZDF kommentátorának is igaza lehet: „Talán egyáltalán nem fordulópont szemtanúi vagyunk, hanem csak felébredünk az álmunkból, és meg kell látnunk, hogy a világ olyan, amilyen, hogy csak nagyobb hatalom képes korábban tartani a hatalmas agresszorokat.”⁷ Annyi bizonyos, Thomas Risse szavaival élve, hogy „Putyin Ukrajna elleni agressziós háborúja felébresztette Németországot és Európát a külpolitikai Csipkerózsika-álmából”⁸.

Az ukrajnai háború egy csapásra világossá tette, hogy a német külpolitikában halaszthatatlan paradigmaváltás szükséges, a korábbi tartózkodás kultúráját érintő változások a kritikus szakaszukba értek. A német vezetés már 2014-ben meghirdette, hogy Németországnak határozottabb külpolitikát kell folytatnia, nagyobb felelősséget kell vállalnia a világpolitikában. Joachim Gauck szövetségi elnök már 2014 januárjában, a Münchener Biztonsági Konferencián felhívta a figyelmet arra, hogy Németországnak a súlyának megfelelő szerepet kell játszania, „korábban, határozottabban és érdemibb módon” kell választ adnia a nemzetközi rend változásaira és kihívásaira.⁹ Steinmeier külügyminiszter és Ursula von der Leyen szövetségi védelmi miniszter ugyanezt az üzenetet fogalmazta meg.¹⁰ Valódi fordulatra azonban csak 2022. február 24. után került sor. A háború rádöbentette Németországot arra a felismerésre, hogy a keleti politikája (*Ostpolitik*), a kereskedelmen, a gazdasági kapcsolatokon alapuló változás politikája (*Wandel durch Handel*), amelytől azt remélték, hogy Oroszországot a gazdasági együttműködésen keresztül meg lehet változtatni a demokratikus fejlődés irányába, és be lehet vonni a kollektív európai biztonság fenntartásába, kudarcot vallott. 2014 óta Angela Merkel volt az Oroszország és Ukrajna közötti közvetítés mozgatórugója, ezért az a tény, hogy az ukrajnai háború kirobbanását nem lehetett megakadályozni, az eddigi német diplomácia realitásérzékét is komolyan megkérdőjelezte.

A korszakváltással meghirdetett német külpolitikában a hangsúlyok megváltoztak. A változások legszembetűnőbb jele, hogy Németország nagy volumenben kész nehézfegyvereket szállítani konfliktusövezetbe. Jóllehet, az ország korábban is szállított fegyvereket harcoló félnek, 2014-ben az ISIS ellen harcoló kurdok számára,¹¹ és a fegyverszállításokat a fegyverexport-politikai elvek is megengedték. Az ukrajnai szállítások minősége (nehézfegyverzet) és volumene azonban példa nélküli és kiemelkedő. Mindazonáltal a szakmai vélekedés és a szövetségesek állásfoglalása szerint az ukrán önvédelem nemzetközi

⁷ Hano, Johannes: *Multilateralismus, ein Zauberwort im Ukraine-Krieg verpufft*. [online], 2022. 03. 18. Forrás: zdf.de [2022. 05. 08.].

⁸ Risse, Thomas: *Zeitenwende? Putins Krieg und was er für die Zukunft der liberalen Weltordnung bedeutet. Klar ist: Deutschland braucht eine außenpolitische Trendwende*. [online], 2022. 03. 24. Forrás: internationalepolitik.de [2022. 11. 10.].

⁹ Bundespräsident: *Eröffnung der 50. Münchener Sicherheitskonferenz* [online], 2014. 01. 31. Forrás: bundespraesident.de [2023. 09. 10.].

¹⁰ *Zeitenwende | Wendezeiten, Sonderausgabe des MSR zur deutschen Außen- und Sicherheitspolitik*, [online], 2020. Forrás: securityconference.org [2023. 10. 10.].

¹¹ Hettyey András (2015): Különutas kezdeményezések: fordulat a német külpolitikában? *Nemzet és Biztonság*, 8(1), 46–64.

legitimációja miatt ez az eset „jogos kivételnek” tekintendő.¹² A német kormánykoalíciónak az ukrajnai háború miatt ugyanazzal a dilemmával kellett szembenéznie, mint 24 évvel korábban. Akkoriban a szociáldemokraták és a német külpolitikai tradíció egyik alappillére, a pacifizmus iránt elkötelezett zöldpárti politikusok közvetlenül a hivatalba lépésük után, Gerhard Schröder szociáldemokrata kancellárral és Joschka Fischer zöldpárti külügyminiszterrel 1999 márciusában kezdeményezték a Bundeswehr részvételét a Szerbia elleni légitámadásokban. Annak idején a NATO-beavatkozás célja a népirtás megállítás volt a Balkánon, most az orosz katonai agresszió megállítás és az ukrán önvédelem támogatása a cél, amely legitimálja a német magatartást.

Az Oroszországgal való pragmatikus együttműködés, a korábban a Schröder kancellár által képviselt, a német gazdasági érdekeket előtérbe helyező külpolitika helyett a normatív, értékalapú külpolitika került előtérbe, amelynek fő képviselői a Zöldek, de az a Szociáldemokrata Párt is, amely eddig a „keleti politika” jegyében hagyományosan azt hirdette, hogy a gazdasági kapcsolatok politikai partnerségre vezetnek Oroszországgal.

Értékalapú külpolitika

A jelzőlámpa-koalíció és Annalena Baerbock külügyminiszter a hivatalba lépésekor, legalábbis a retorika szintjén, azonnali külpolitikai váltást hajtott végre, meghirdetve, hogy a német külpolitikának „értékalapúnak” kell lennie. A 2021. december 7-én aláírt koalíciós szerződésben a felek a német érdekeket az európai érdekek tükrében határozzák meg, és kijelentik, hogy Németország legnagyobb tagállamként különleges felelősséget vállal az Európai Unió szolgálatában, amely külpolitikájában elkötelezett a béke, az emberi jogok nemzetközi védelme és a konfliktusok elkerülése mellett. Kinyilvánítják, hogy értékalapú és európaibb kül-, biztonság- és fejlesztéspolitikát kívánnak folytatni. Németország kész a konstruktív párbeszédre Oroszországgal a nemzetközi jog, az emberi jogok és az európai békerend elvei alapján, miközben figyelembe veszi az európai partnerek érdekeit és a fenyegetettségeiket is. Követeli az Ukrajna destabilizálására irányuló kísérletek és az Ukrajnában zajló erőszak azonnali befejezését.¹³

A Zöldek 2021. évi szövetségi választási programja is leszögezi: a külpolitikájuk kiindulópontja egy megerősített, cselekvőképes Európai Unió, és azon kívül is bátran képviselni kívánják azokat az értékeket, amelyeken az unió alapul. Oroszországot egyre tekintélyelvűbb államnak nevezi, amelynek külpolitikája mind nagyobb veszélyt jelent a demokráciára, a stabilitásra és a békére az Európai Unióban és a szomszédságban. A Zöldek támogatják az oroszországi civil társadalmat az emberi jogokért, a demokráciáért, a jogállamiságért folytatott harcukban. A szankciók enyhítését az EU feltételeihez kötik, szükség esetén készek szigorítani azokat. Követelik, hogy az orosz kormány hajtsa végre a minszki megállapodásban vállalt kötelezettségeit. Az Északi Áramlat 2 vezeték

¹² Brzoska, Michael: *Grenzen für Rüstungsexporte*. [online], 2022. 08. 25. Forrás: ipg-journal.de [2023. 05. 30.].

¹³ *Mehr Fortschritt wagen, Bündnis für Freiheit, Gerechtigkeit und Nachhaltigkeit. Koalitionsvertrag 2021–2025 zwischen SPD, Bündnis 90/Die Grünen und FDP*. [online], 2021, 104–125. Forrás: spd.de [2023. 06. 23.].

projektjének leállítása mellett érvelnek, mondván, az nem szolgálja a klímavédelemet, az Európai Unió energetikai és geostratégiai érdekei ellen irányul, és Ukrajna stabilitását veszélyezteti.¹⁴

A meghirdetett értékalapú külpolitika hangsúlyváltást jelent, nem pedig az ország érdekei elleni fellépést, maga Annalena Baerbock külügyminiszter fogalmazott így: „Az értékek és az érdekek nem ellentétesek; az érték- és érdekalapú külpolitika különválasztása zsákutcába vezet. Piacgazdaságként Németország csak akkor tudja sikeresen képviselni a gazdasági érdekeit, ha a tisztességes piacra jutás és a munkavállalókkal való tisztességes bánásmód értékeit is megvédi. Ha megengedi, hogy más szereplők ne tartsák be a szabályokat, akkor a német gazdaság komoly versenyhátrányba kerül.”¹⁵ Az értékalapú külpolitika elvből elutasítja az erőszakot mint eszközt. Baerbock kitart a morális elvek, normák mellett. Az értékalapú politika hátránya abban áll, hogy kevésbé hajlik a kompromisszumokra, e tekintetben eltér Merkel kancellár politikájától, aki a gazdasági hátrányokért cserébe politikai előnyöket tudott érvényesíteni és fordítva.¹⁶ Az érdekeket és az értékeket egyaránt szem előtt tartó külpolitikára való törekvés Merkel kancellári idején is megmutatkozott. Az energiapolitikát leszámítva, Merkel sok tekintetben eltávolodott elődje külpolitikájáról, mind Oroszország, mind Kína emberi jogi politikáját illetően születtek elítélő állásfoglalások, és a 2014-től Oroszország ellen elhatározott szankciók támogatásakor is számolnia kellett azok német gazdaságot érintő kedvezőtlen hatásaival.¹⁷ A kancellár szembekerült a német ipari lobbival is, amely kezdetben tiltakozott a szankciók bevezetése ellen.¹⁸ Az Ukrajna elleni orosz agressziós háború megmutatta, milyen veszélyei vannak a nagymértékben a német gazdasági érdekekre (az olcsó gázra) alapozó Oroszország-politikának. Baerbock beszédeiben azonban visszatérő vezérmotívum, hogy „nem szabad magunkat függővé tenni”. A függőségek csökkentése jól illeszkedik pártja programjába is, amely az energiaellátás jelentős decentralizálására is törekszik.¹⁹

A német külpolitika egységes abban, hogy Putyin orosz elnök súlyos normaszegést hajtott végre, és ez semmilyen módon nem tolerálható. A német történelem tanulságaiból következik, hogy Németországnak olyan békerend, a második világháború után kialakult,

¹⁴ *Grünes Wahlprogramm zur Bundestagswahl 2021*. [online], 2021. 09. 26., 11–13, 217–218, 229–230. Forrás: gruene.de [2023. 10. 30.].

¹⁵ Lau, Jörg – Shafy, Samiha: „*Werte und Interessen sind kein Gegensatz*”. [online], 2021. 12. 22. Forrás: auswaertiges-amt.de [2022. 10. 11.].

Risse is rámutat: Az „értékalapú” és az „érdekevezérelt” külpolitika szembeállítás helytelen, nem felel meg a jelen kihívásainak, mert aki nem támogatja a demokráciát, a jogállamiságot és a piacgazdaságot Moldovában és Georgiában, egyértelmű EU-csatlakozási perspektívával, az nem értette meg a Putyin-féle agressziós háború jelentette biztonságpolitikai kihívásokat. Lásd Risse 2022.

¹⁶ Kiss J. László: *Németország válaszüton: Atomkraft: Ja, bitte? Marad a német kormány?* [online], 2022. 07. 29. Forrás: youtube.com [2022. 08. 05].

¹⁷ Habár a szankciók nem érintették az energiaszektort, az öt keleti tartomány kereskedelmi volumene 28%-kal csökkent, Szászországé 72%-kal. Lásd *Fünf-Jahres-Bilanz der Einbußen im Osthandel, Russland-Sanktionen treffen vor allem Sachsens Industrie*. [online], 2019. 07. 17. Forrás: manager-magazin.de [2023. 05. 30.].

¹⁸ Forsberg, Tuomas (2016): From „Ostpolitik” to „Frostpolitik”? Merkel, Putin and German Foreign Policy Towards Russia. *International Affairs*, 92(1), 21–42.

¹⁹ Sasse, Stefan: *Ein Jahr „wertebasierte Außenpolitik” – was bleibt?* [online], 2022. 10. 26. Forrás: deliberationdaily.de [2022. 10. 30.].

az ENSZ Alapokmányának megfelelő nemzetközi jogi berendezkedés és gyakorlat mellett kell fellépnie, amely kizárja a háborúkat. Ebből is adódik, hogy Oroszország háborús agressziója után Németország értékalapú, normaorientált külpolitikája került előtérbe. Felrója, hogy az a külpolitika, amely határozottan elutasítja az elsősorban gazdasági érdekeken alapuló, az értékeket kevésbé figyelembe vevő politika követését, autokratikus rezsimiek támogatásához vezethet. Ami ennél is fontosabb: függőséget idézhet elő olyan államok gazdaságpolitikájától, amelyek értékrendszere nem kompatibilis az adott országgal, ahogyan például az Északi Áramlat-projektek révén Németország sebezhetővé tette magát Oroszországtól. Szövetségei is aggódva figyelik Németország Oroszországtól való függését,²⁰ mert tudatában vannak annak, hogy Moszkva ezt a függőséget Németország és más országok ellen fogja felhasználni, amikor csak szükségesnek tartja.²¹

A szövetségi kormánynak az Ukrajna elleni orosz támadással, a nemzetközi jog Oroszország általi megsértésével kapcsolatos álláspontjában egyértelműen megnyilvánul a német kül- és biztonságpolitika értékorientációja. Scholz kancellár a február 27-i beszédében a békére, a szabadságra és a demokráciára hivatkozott mint olyan értékekre, amelyek Ukrajnával közősek és megvédendők. Hasonlóan Christian Lindner szövetségi pénzügyminiszter a háborúhoz kapcsolódó védelmi beruházásokat „a szabadságba való befektetésnek” nevezte.²² A kancellár a beszédében azt is világossá tette, hogy az Oroszország általi akut fenyegetettség időszakában a NATO-szövetség által garantált közvetlen biztonsági érdekek, különösen a kollektív védelem, egyértelműen elsőbbséget kapnak az olyan közvetett német biztonsági érdekekkel szemben, mint az Oroszországgal folytatott német párbeszéd fenntartása vagy a német gazdasági érdekek oroszországi érvényesítése. Az ukrán háború nyilvánvalóvá tette ezt a német hangsúlyváltást, és egyesek rámutattak, hogy noha Németország egy értékközösség tagja, az értékalapú német kül- és biztonságpolitika nem mindig következetes. Láthatóan olyan időkben, amikor Oroszország nem jelent közvetlenül akut fenyegetést, Németország fokozza erőfeszítéseit a német–orosz párbeszéd és megértés érdekében, azonban ezt – a múlt tapasztalatai okán – más államok gyanakvással fogadják. Hamar bizalmatlanság alakulhat ki, mert attól tartanak, hogy egy német–orosz összefogás például Lengyelország vagy Ukrajna biztonságának rovására mehet, és Oroszország hatalmának kiterjesztését szolgálja. Azzal, hogy a német kancellár elkötelezett a NATO és az EU közös érték- és érdekközössége mellett, Németország akut fenyegetés esetén különös tekintettel van a NATO keleti tagállamainak biztonságára. Olyan időkben viszont, amikor nincs ilyen orosz fenyegetés, Németországnak fontosabb, hogy „megértse” Oroszországot, közben pedig csökken a németek érdeklődése a keleti EU- és NATO-tagállamok biztonsági szükségletei iránt.²³

²⁰ Poitiers, Nicolas et al.: *The Kremlin's Gas Wars. How Europe Can Protect Itself From Russian Blackmail*. [online], 2022. 02. 27. Forrás: foreignaffairs.com [2022. 10. 11.].

²¹ Ischinger, Wolfgang: *Germany's Ukraine Problem. Europe's Largest Country Needs Time to Adjust to a Dangerous New World*. [online], 2022. 08. 10. Forrás: foreignaffairs.com [2022. 10. 11.].

²² Deutscher Bundestag: *Plenarprotokoll, 20/19, 27. Februar 2022*. [online]. Forrás: dserver.bundestag.de [2022. 03. 22.].

²³ Berns, Andreas: *Wie glaubwürdig ist unsere Wertebasierte Außen- und Sicherheitspolitik?* [online], *GDISresearch*, 2022/4.

A német versenyképesség és az energiafüggés

Az orosz–ukrán háborúval kapcsolatban a kormány által meghirdetett „korszakváltás” gazdasági szempontból három vitatott és ellentmondásos fókuszpontot foglal magában: 1. a német energiaipar átszervezését a diverzifikáció és az orosz olaj- és földgázszállításoktól való függőség csökkentése és az alternatív energiagazdaság gyorsított fejlesztése révén; 2. a lakosság életszínvonalának és életminőségének megőrzését; 3. a nemzeti és a szövetségi védelmi felkészültség erősítését.²⁴

Az elmúlt évtizedekben Németország a globalizáció legnagyobb nyerteseként az exportban a világ éllovasa volt, egészen 2009-ig.²⁵ A német kereskedelmi többlet 2015–2016-ban elérte a GDP 7–8 %-át.²⁶ (Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy ez az arány az utóbbi évben csökkenő tendenciát mutatott,²⁷ és 2022-re Németország a világexportban a 8. helyre szorult vissza.)²⁸ Németország globális előnye a kereskedelempolitikában konfliktushoz is vezetett a nyugati versenytársaival. Angela Merkel kancellár időszakában Németország geoökonómiai hatalommá vált, a külpolitikai döntéseit nagymértékben a kereskedelmi realizmus határozta meg, és ebben a pragmatikus politikában a német nagyipari vállalatoknak nagy szerepük volt. A sikeres német gazdasági modellben a német technológia és az olcsó orosz nyersanyag kiegészítette egymást. Németország sok tekintetben összefonódott Oroszországgal. A német gazdaság az orosz nyersanyagoktól és energiaforrásoktól, valamint a kínai piactól is függő helyzetbe került, ráadásul olyan országoktól súlyos a függése, amelyeknek a politikai berendezkedése nemcsak nagyon eltérő a németországitól, de amelyek stratégiai kihívói is a Németország és szövetségesei érdekeit szolgáló világrendnek. Kulcskérdés, hogy a függőség csökkentésével egyidejűleg Németország hogyan tudja fenntartani a versenyképességét, amelynek eddig feltétele volt a német technológia és az orosz energia komplementaritása. A gazdaság átalakítása és az energiadiverzifikáció végrehajtása során különösen ügyelni kell arra, hogy az atomenergiából és a szénhidrogénből való kilépés ne váljon a német ipari termelés kárára.²⁹

Fontos dilemmát jelent, hogy az elhatározott, különösen a zöldpárti politika által támogatott német környezetvédelmi fordulat hogyan hajtható végre. A helyzet komplexitását nemcsak a német gazdaságnak az orosz gáztól való függősége mutatja, hanem az is, hogy a tervek szerint átmenetileg éppen az orosz gáz segítette volna a német átállást, az energiafordulatot a környezetszennyező fosszilis energiáktól és az atomenergiától a fenntartható energiákhoz. A koalíciós szerződés olyan célkitűzéseket tartalmazott, hogy 2022-ig be kell zárni az atomerőműveket, ki kell lépni az atomenergia-termelésből,

²⁴ Kleinwächter, Lutz (2022): *Zur Sicherheitsstrategie Deutschlands in der „Zeitenwende“*. *Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka*, 46(1), 151–167.

²⁵ A világexportban Németországot 2009-ben Kína, majd 2010-ben az Amerikai Egyesült Államok is megelőzte. Lásd *Deutschland rutscht beim Export auf Platz drei*. [online], 2011. 04. 18. Forrás: spiegel.de [2022. 08. 11.].

²⁶ Grömling, Michael et al. (2016): *Der deutsche Leistungsbilanzüberschuss – Fluch oder Segen?* [online], *Wirtschaftsdienst*, 96(11), 787–805.

²⁷ Urmsersbach, Bruno: *Die 20 Länder mit dem größten Handelsbilanzüberschuss im Jahr 2022*. [online], 2023. 08. 29. Forrás: destatis.de [2023. 09. 10.].

²⁸ Statistisches Bundesamt: *Exportüberschuss 2021 im fünften Jahr in Folge gesunken – Importüberschuss im Handel mit Russland*. [online], 2022. 03. 03. Forrás: destatis.de [2022. 10. 10.].

²⁹ Kiss J. 2022.

2030-ig pedig a szénenergia-termelésből. Azonban a háború óta, a szénhidrogén-ársokk közepette nyilvánvalóvá vált, hogy a koalíciós szerződést nem lehet végrehajtani. A fosszilis energia importjának Oroszország általi felfüggesztése ugyanakkor azzal az egyébként pozitív hatással is jár, hogy felgyorsítja a klímaváltozással szembeni intézkedéseket.

Olaf Scholz kancellár Angela Merkel politikájának folytatását ígérte, azonban ő is bírálja Merkelt azért, mert Németországot túlzottan függővé tette Oroszországtól, jóllehet, ebben a német iparnak nagy szerepe volt. Amikor Angela Merkel 2005-ben hatalomra került, Németország az importált földgáz 41%-át szerezte be Oroszországból, az ukrajnai háború kezdetén ez a szám már 55% volt (a maradék 31%-ot Norvégiából és 13%-ot Hollandiából szállították).³⁰ Az orosz kivettség növekedésében leginkább a Gerhard Schröder kancellársága alatt elfogadott Északi Áramlat 1 gázvezeték a felelős. Merkel kancellár nem volt őszinte híve a projektnek, de nem is próbálta leállítani azt, a kancellári időszaka alatt végig kitartott a projekt befejezése mellett.³¹ Az oroszok ezután 2022 júniusától a gázszállításait nehezítették, majd szeptember végétől állítólagos karbantartásra hivatkozva egyoldalúan leállították.³² A Bundestag az „atomtörvény”³³ módosításainak elfogadásával 2022 novemberében lehetővé tette a még üzemben lévő három atomerőmű további működését 2023. április 15-ig. (A kormány indítványát a képviselők 375 igen, 216 nem és 70 tartózkodás mellett fogadták el.) Valójában az utolsó három erőműnek 2022. december 31-én kellett volna lekapcsolnia a hálózatról az atomenergiából való kilépés miatt.³⁴ A Bundestag még 2002-ben döntött az atomenergia villamosenergia-termelésre történő felhasználásának fokozatos beszüntetéséről.³⁵ A Zöldek többsége ragaszkodott az atomerőművek bezárásához, mivel az atomból való kiszállás a zöldidentitás része. A párt megalakuláskor a háborúellenesség és az atomellenesség elsődleges volt, ebből az előbbit feladták az elhatározott fegyverkezés támogatásával. A Zöldek politikájában egy olyan új világméretű szolidaritás jelenik meg, amely egyre népszerűbb, Németországban a Zöldek immár a második legerősebb párt, és a népszerűsége tovább nő, különösen a fiatalok körében.

Németország fontos szerepet játszik az európai szankciópolitikában. A német ipar és a lakossági fűtés ugyanakkor jelentős részben függ az orosz gázimporttól, és a háború óta megugrott energiaárak is súlyos gazdasági károkat okoztak. A szövetségi kormány 2022-ben három tehermentesítő csomagot is elindított, mintegy 100 milliárd euró értékben, annak érdekében, hogy enyhítse az embereket és a gazdaságot érintő

³⁰ Spyropoulos, Sophia – Neubert, Anja: *Zahlt Deutschland noch für russisches Gas?* [online], 2022. 11. 18. Forrás: mdr.de [2022. 11. 19.].

³¹ Molnár Tamás Levente: *Németország a konfrontáció korszakába érkezik. Az orosz–ukrán háború és Németország kísérlete külpolitikájának újrakalibrálására.* [online], *KKI-elemzések*, 2022/13. Forrás: kki.hu [2022. 05. 10.].

³² Spyropoulos–Neubert 2022.

³³ Az 1959-ben elfogadott, az atomenergia békés célú felhasználásáról és a veszélyei elleni védelemről szóló törvény. Lásd Bundesministerium der Justiz – Bundesamt für Justiz: *Gesetz über die friedliche Verwendung der Kernenergie und den Schutz gegen ihre Gefahren.* [online], Forrás: gesetziminternet.de [2023. 05. 25.].

³⁴ *Mehrere Grünen-Abgeordnete stimmen gegen Atom-Laufzeitverlängerung.* [online], 2022. 11. 11. Forrás: welt.de [2022. 11. 12.].

³⁵ Bundeszentrale für Politische Bildung: *Atomausstieg – Deutschland verabschiedet sich endgültig von der Kernkraft.* [online], 2023. 04. 14. Forrás: bpd.de [2023. 05. 25.].

energiaköltségek meredek növekedésének pénzügyi hatását.³⁶ A háború a védelem újragondolására készítette a németeket, de nem csak azzal dőlt meg tabu, hogy Németország nyíltan vállalja a fegyverszállítást Ukrajnának és fegyverkezésbe kezdett, a fegyverkezési program költségei kedvezőtlenül befolyásolhatják a német költségvetés stabilitását is, amelynek biztosítása prioritás. (Németországban 2011-ben az alaptörvényben rögzítették az adóssághétket, amelyet csak a vilájárvány alatt függesztettek fel.)

A keleti politika kudarca

Az orosz inváziót megelőzően Németország figyelmen kívül hagyta az Egyesült Államok, Lengyelország és más európai partnerek figyelmeztetéseit, amelyek a Putyinnal való együttműködés veszélyeire hívták fel a figyelmet. Markus Söder bajor miniszterelnök, miközben Angela Merkel volt kancellár és az orosz elnök kapcsolatát védte, március 15-én egy politikai vitaműsorban kijelentette: „Putyin mindenkit becsapott.”³⁷ Volt, aki ehhez hozzátette: valójában a németek magukat csapták be.³⁸

Angela Merkel külpolitikáját sokan bírálták azért, mert gyakran találkozott Vlagyimir Putyinnal, és vonzódott az orosz kultúrához. Valójában Merkel a korábban bevált keleti politikát folytatta, amelyben az elképzelés az volt, Gorbacsov „közös európai ház” gondolatához hasonlóan, hogy Oroszországot békés egymás mellett élésben integrálni kell az európai biztonsági architektúrában, mert „Európa biztonsága csak Oroszországgal lehetséges”. 2014 után módosult az Oroszországgal szembeni német retorika, a német politikai elit döntő részének megváltozott az ítélete Oroszországgal kapcsolatban,³⁹ és maga Merkel kancellár is nemegyszer éles kritikát fogalmazott meg Putyinnal szemben,⁴⁰ de alapvetően nem változtatott az Oroszország-politika irányultságán. Vannak, akik szerint Merken kívül az egész nyugati politikát felelősség terheli azért, mert nem mérték fel, hogy Putyin politikája milyen agresszív potenciált rejt magában, ami háborúhoz vezethet.⁴¹ Súlyos intő jel volt 2008-ban a georgiai háború, majd a Krím orosz megszállása 2014-ben. Merkel ekkor is párbeszédet folytatott Putyinnal, és a nyugat folyamatosan felrótta Németországnak, hogy Schröder kancellár után Angela Merkel és Olaf Scholz is tovább támogatta az Északi Áramlat 2 vezeték megépítését, amelynek célja az orosz gáz közvetlenül Németországba szállítása volt.

2022. június elején Angela Merkel volt kancellárként tett nyilatkozatában „mély cezúrának” minősítette az Ukrajna elleni orosz támadást, mondván, hogy Oroszország

³⁶ Bundesministerium der Finanzen: *Schnelle und spürbare Entlastungen in Milliardenhöhe*. [online], 2022. 12. 16. Forrás: bundesfinanzministerium.de [2023. 10. 10.].

³⁷ Markus Söder bei Lanz (ZDF): „Putin hat uns alle belogen”. [online], 2022. 03. 17. Forrás: fr.de [2023. 04. 14.].

³⁸ Bollfrass 2022.

³⁹ Daehnhardt, Patricia – Handl, Vladimir (2018): *Germany's Eastern Challenge and the Russia-Ukraine Crisis: A New Ostpolitik in the Making?* *German Politics*, 27(4), 450.

⁴⁰ Merkel: *Putin tritt das Recht mit Füßen*. [online], 2014. 11. 17. Forrás: faz.net [2023. 06. 30.] és Hendrich, Cornelia Karin: *Merkel kritisiert Putin und bittet Ukraine, „klug zu sein”*. [online], 2018. 11. 29. Forrás: welt.de [2023. 06. 30.].

⁴¹ Rüesch, Andreas: *Zauderei und nationale Egoismen: In der Ukraine-Politik erlebt der Westen keine Sternstunde*. [online], 2022. 04. 22. Forrás: nzz.ch [2023. 10. 10.]; Meister, Stefan – Jilge, Wilfried: *Nach der Ostpolitik, Lehren aus der Vergangenheit als Grundlage für eine neue Russland- und Osteuropapolitik*. [online], *DGAP Analyse*, 2022. 12. 06. Forrás: dgap.org [2023. 06. 16.].

inváziója a nemzetközi jog nagyon nyilvánvaló megsértését jelenti. Merkel szolidaritást vállalt a megtámadott Ukrajnával, és támogatta Ukrajna önvédelemhez való jogát.⁴² Angela Merkel a hivatalából történt távozása után fél évvel élő televíziós interjúban megvédte a sokat bírált, François Hollande francia elnökkel együtt közvetített 2015-ös minszki békemegállapodást, amelynek célja a kormányerők és az oroszok által támogatott szakadárak közötti harcok enyhítése volt Kelet-Ukrajnában. Merkel visszautasította azt a felvetést, hogy olyan megbékítésben vett részt, amely végül lehetővé tette az inváziót. Kijelentette: nincs mentség Oroszország Ukrajna elleni „brutális” támadására, amely „nagy hiba Oroszország részéről”. A saját diplomáciáját nem sikeresnek, de helyesnek nevezte, amiért nem kell bocsánatot kérnie: „Megpróbáltam a katasztrófa megelőzése érdekében dolgozni, és a diplomácia attól még nem helytelen, ha nem sikeres. Nem látom, hogy azt kellene mondanom, helytelen volt, és ezért nem is fogok bocsánatot kérni.”⁴³

A kritikusok szerint a német biztonságpolitika egyik alapvető problémája Berlin régóta fennálló Oroszország-politikája, a „Putyin politikájával kapcsolatban megértő” (*Putyin-Versteher*) politikusok Oroszországhoz való viszonyulása.⁴⁴ Gerhard Schröder, Frank-Walter Steinmeier és Olaf Scholz egyaránt a Szociáldemokrata Párt azon politikusai közé tartoznak, akiknek oroszbarát politikája a párt keleti politikája iránti nosztalgiájában gyökerezik.⁴⁵ Az Északi Áramlat vezetékek projektje Gerhard Schröder hivatali idejének lejártával kezdődtek, a volt német kancellár ekkor az orosz állami irányítású Nordstream AG (a Gazprom leányvállalatának) elnöke lett. Az orosz–ukrán konfliktus kieleződésekor Schröder sok bírálatot kapott azért, mert vonakodott megszakítani az üzleti kapcsolatait Oroszországgal és az orosz energetikai cégekkel.

Frank-Walter Steinmeier szövetségi elnök, aki korábban Angela Merkel kormányának külügyminisztere volt, önkritikát gyakorolt, amikor beismerte, hogy hibát követett el az Oroszországgal kapcsolatos politikát illetően, Putyin megítélésében, és nem hallgatott eléggé a figyelmeztetésekre.⁴⁶ Az elnök 2022 áprilisában vont először mérleget keserű hangnemben Oroszország-politikájának hibáiból:

„Az Északi Áramlat 2-höz való ragaszkodásom egyértelműen hiba volt. Olyan hidakhoz ragaszkodtunk, amelyekben Oroszország már nem hitt, és amelyekre a partnereink figyelmeztettek minket. [...] Kudarcot vallottunk egy közös európai ház létrehozásában, amelyben Oroszország is helyet foglal. Kudarcot vallottunk azzal a kísérlettel, hogy Oroszországot egy közös biztonsági architektúrába integráljuk.”⁴⁷

⁴² ARD Tagesschau: *Merkel äußert sich. „Barbarischer Angriffskrieg Russlands“*. [online], 2022. 06. 02. Forrás: tagesschau.de [2022. 06. 03.].

⁴³ Angela Merkel: „Ich habe versucht, in die Richtung zu arbeiten, dass Unheil verhindert wird und Diplomatie ist ja nicht, wenn sie nicht gelingt, falsch gewesen. Ich sehe nicht, dass ich jetzt sagen müsste, das war falsch und werde mich deshalb auch nicht entschuldigen.” *Angela Merkel im Gespräch*. [online], 2022. 06. 07. Forrás: www.ardmediathek.de [2022. 06. 08.]; Moulson, Geir: *No Apologies: Germany's Merkel Defends Approach to Ukraine*. [online], 2022. 06. 07. Forrás: apnews.com [2022. 06. 08.].

⁴⁴ Bollfrass 2022.

⁴⁵ Bollfrass 2022.

⁴⁶ *Steinmeier: „Ich habe mich geirrt“*. [online], 2022. 04. 04. Forrás: faz.net [2022. 04. 14.].

⁴⁷ ARD Tagesschau: *Bundespräsident zu Russland-Politik, „Ich habe mich geirrt“*. [online], 2022. 04. 04. Forrás: tagesschau.de [2022. 04. 05.].

Steinmeier államfő már 2022 áprilisában azt tervezte, hogy Kijevbe utazik a lengyel, a litván, az észt és a lett elnökkel együtt, de az ukrán kormány őt nem hívta meg, az utóbbi években tanúsított oroszbarát álláspontjára hivatkozva. A kancellársága idején Schröder egykori kabinetfőnöke Steinmeier volt, ezért sem meglepő, ha nem siettek őt fogadni Kijevben szövetségi elnökként. Ráadásul amikor Oroszország 2014-ben először megtámadta Ukrajnát, és Németország Franciaországgal együtt közvetített a Minszk 2 megállapodás elérésében, Steinmeier külügyminiszterként Oroszország értelmezése mellé állt az úgynevezett „Steinmeier-formulában” való megegyezéssel.⁴⁸ Az ukrán álláspont, hogy Steinmeiert államfőként nem hívták meg Kijevbe, nem kis felháborodást váltott ki a német politikusok körében. Steinmeier és Volodimir Zelenszkij csak május elején tudta telefonon tisztázni a helyzetet, az ukrán elnök személyesen hívta meg Steinmeiert, aki először október végén látogatott el az ukrán fővárosba.

Ukrajna támogatása, biztonsági aggályok

Az Oroszország 2022. február 24-i ukrajnai agresszióját követő napokban a német válasz kifejezetten erős volt. Olaf Scholz ígéretet tett Ukrajna támogatására, a német hadsereg modernizálását és megerősítését vetítette előre, valamint az orosz energiatünetesség feladását. Nem sokkal ezután a példátlan új intézkedések végrehajtása mégis nehéznek bizonyult, a kormány gyakran tűnt határozatlannak. Azt hangoztatta, hogy az orosz energiatünetességéről való gyors leválás nem reális, elvetette az orosz energiakereskedelem uniós szankcionálását, és közölte, hogy nem hajlandó nehézfegyverzetet és harckocsikat küldeni Ukrajnába. A hivatalos indoklás az volt, hogy az ukrán haderő nincs kiképezve a német harckocsik használatára, és a német hadsereg nem is engedheti meg magának, hogy nehézfegyvereket adjon át, mert maga is rászorul ezekre. Április végére azután a kormány mégis hozzájárult a harckocsiszállításához, és az orosz olajimport kiváltását is elképzelhetőnek tartotta.

Valójában az SPD a régi keleti politika jegyében továbbra is került a konfrontációt Oroszországgal, és a Zöldek között is erős az a felfogás, amely szerint a fegyverszállítások súlyosbítják a nemzetközi konfliktusokat, ezért jobb, ha Németország kimarad ezekből. A pacifista tábor szerint a nehézfegyver-szállítás olyan eszkalációt jelent, amely orosz ellenlépésekkel fenyeget. A német vezetés óvatos magatartása mögött az a félelem is meghúzódik, hogy a fegyverszállítások miatt a viszály kiszélesedésével maga Németország és más országok is célpontokká válhatnak.⁴⁹ Amerikai és belpolitikai nyomásra a kancellár engedélyezte a német hadsereg egyes Gepard típusú önjáró légvédelmi gépjárműinek átadását Ukrajna részére. Scholz kancellár előtte bejelentette, hogy egymilliárd euró támogatást nyújtanak Kijevnek, hogy az ukrán kormány abból tudja finanszírozni

⁴⁸ Auswärtiges Amt: *Wichtige Einigung im Konflikt in der Ostukraine*. [online], 2019. 10. 08. Forrás: auswaertiges-amt.de [2022. 10. 11.].

⁴⁹ Fix, Liana – Kimmage, Michael: *What If the War in Ukraine Spins Out of Control? How to Prepare for Unintended Escalation*. [online], 2022. 07. 19. Forrás: foreignaffairs.com [2022. 07. 22.].

fegyverbeszerzéseit. Az ukrajnai háború első napjaiban a német közvélemény alapján véve elutasította a fegyverszállításokat, később viszont megengedőbbé vált,⁵⁰ és azóta is tartja a többségi támogatást.⁵¹

A második világháború befejezésének 77. évfordulóján, 2022. május 8-án elmondott televíziós beszédében Scholz kancellár megfogalmazta a német politika elveit az orosz–ukrán háborúval kapcsolatban. Ezek a következők: 1. nincs egyoldalú német fellépés; 2. mindenben, amit Németország tesz, ügyelnie kell a védelmi képesség fenntartására; 3. Németország nem vállal semmit, ami neki és a partnereinek nagyobb kárt okoz, mint Oroszországnak; 4. Németország nem fog olyan döntést hozni, amely a NATO-t a háború részesévé tenné.⁵²

Németországból sokan úgy látják, hogy az orosz–ukrán háborúban egyik félnek sincs érdemleges győzelmi lehetősége, csak vesztes és kevésbé vesztes lehet, a „legyőzött” és a „győztes” is meggyengül.⁵³ Németországnak érdeke a háború mielőbbi befejezése, mert számára és az európai szövetségesei számára az ukrajnai háború elhúzódása hosszú évekig tartó instabilitást eredményezhet az Európai Unió határain.⁵⁴ Wolfgang Ischinger, aki másfél évtizedig volt a Münchener Biztonságpolitikai Konferencia elnöke, hangsúlyozza: az Ukrajnával kapcsolatos német késlekedés azzal a kockázattal jár, hogy alássa Németország európai pozícióját és saját érdekeit is. Németországnak az az érdeke – jobban, mint más országoknak –, hogy támogatást nyújtson Ukrajnának, hogy a háború mielőbb és Ukrajna számára a lehető legkedvezőbb feltételekkel érjen véget. Ezért minden tőle telhetőt meg kell tennie, hogy támogassa Ukrajnát az ország déli és keleti területeinek visszaszerzésére irányuló erőfeszítéseiben, nehézfegyverzet biztosításával segítenie kell a tüzzünethez vagy a béketárgyalásokhoz szükséges feltételek megteremtésében. Ilyen tárgyalások csak akkor kezdődhetnek, írja Ischinger, ha mindkét fél úgy ítéli meg, hogy a katonai lehetőségei kimerültek.⁵⁵ A jelenlegi helyzet viszont az, hogy „Oroszország nem vesztett eleget, Ukrajna pedig nem nyert eleget”. Németországnak arra kell törekednie, hogy megváltoztassa az egyenletet, és segítsen Ukrajnának.⁵⁶

A 2022-es költségvetési folyamat részeként a modernizálási kezdeményezés forrásait összesen 2 milliárd euróra emelték. A kiegészítő forrásokat elsősorban Ukrajnának szánják, de az Európai Békeprogramhoz kötelező, megemelt német hozzájárulásokat is finanszírozzák, ebből téríthetők az EU-tagországok Ukrajnának nyújtott támogatási

⁵⁰ *Sind Sie für oder gegen die Lieferung schwerer Waffen an die Ukraine?* [online]. Forrás: de.statista.com [2022. 10. 20.].

⁵¹ Egy Németország Ukrajna-politikájáról szóló 2023. márciusi közvélemény-kutatás szerint a megkérdezettek 47%-a megfelelőnek ítélte Ukrajna fegyverekkel történő támogatását, 31%-uk túlzottnak, 16%-uk nem elegendőnek. A háború befejezése érdekében tett diplomáciai erőfeszítéseket 53%-uk kevésnek találta. Lásd *ARD-DeutschlandTrend, März 2023, Deutsche Ukraine-Politik*. [online]. Forrás: infratest-dimap.de [2023. 10. 05.].

⁵² Bundesregierung: *Fernsehansprache des Bundeskanzlers „Ein 8. Mai wie kein anderer”*. [online], 2022. 05. 08. Forrás: bundesregierung.de [2022. 05. 11.].

⁵³ Kleinwächter 2022.

⁵⁴ Fix, Liana – Kimmage, Michael: *What If the War in Ukraine Doesn't End? The Global Consequences of a Long Conflict*. [online], 2022. 04. 20. Forrás: foreignaffairs.com [2022. 05. 15.].

⁵⁵ Ischinger 2022.

⁵⁶ Brathwaite, Kirstin J. H. – Konaev, Margarita: *The Real Key to Victory in Ukraine. Why Sustaining the Fight Is Everything in a War of Attrition*. [online], 2022. 06. 29. Forrás: foreignaffairs.com [2022. 11. 16.].

költségei is.⁵⁷ A szövetségi kormány a honlapján folyamatosan frissíti azt a listát, amelyen áttekintést ad arról, hogy a kormány eddig milyen német katonai segítséget nyújtott Ukrajának a partnereivel és a szövetségeseivel együttműködve.

Az első német nemzeti biztonsági stratégia

Németország biztonságpolitikai stratégiáját az 1990-es évek óta az átfogó biztonsági koncepció felfogása alakítja. A külpolitika terén kiemelkedő jelentőségűek az úgynevezett fehér könyvek (1994, 2006, 2016), amelyek középtávon meghatározzák az alapvető célokat, a stratégiai prioritásokat és a cselekvési területeket. A jelzőlámpa-koalíció a koalíciós szerződésben⁵⁸ meghirdette, hogy 2022 végéig elkészíti az első átfogó *Nemzeti Biztonsági Stratégiát*,⁵⁹ amely számításba veszi a Németország biztonságára irányuló összes belső és külső fenyegetést, tervezték egy, a kormányzati lépéseket koordináló Nemzeti Biztonsági Tanács létrehozását is. A konzultációk után az elkészült dokumentumot a szövetségi kormány 2023. június 14-én mutatta be a nyilvánosságnak. A stratégia immár számol a NATO 2022. június végén Madridban elfogadott új stratégiai koncepciójával, amely Oroszországot azonosítja „a legjelentősebb és legközvetlenebb fenyegetésként” a szövetség biztonságára nézve, ezért a szövetségesek megerősítik az elrettentési és védelmi képességeket Oroszországgal szemben, miközben nem számolják fel a politikai együttműködés lehetséges kereteit.⁶⁰ A német dokumentum megjelöli az ország biztonsági érdekeit, prioritásait és azokat a területeket, ahol biztonsági kihívásokkal kell szembenéznie: például a katonai védelemtől a nemzetközi válságkezelésig, a kiber-, a nyersanyag- és az energia-biztonságtól a klímaválság és a járványok kezeléséig. A biztonságot a *védekezés* (különösen a NATO-val kapcsolatos 2%-os cél elérése), a *reziliencia* (főleg a kritikus infrastruktúra védelme), valamint a *fenntarthatóság* dimenziójában kívánják erősíteni.

A stratégiáról folytatott vitában az elemzők rámutattak, hogy a dokumentumban szereplő intézkedések többnyire szándéknyilatkozatok, amelyeknek a további kidolgozása szükséges, és a megvalósításukhoz nem bocsátanak rendelkezésre további pénzeszközöket. Azt is hozzátézik: a biztonságpolitikában valódi fordulat, korszakváltás majd akkor következik be, ha Németország képes lesz olyan biztonsági stratégiát végrehajtani, amely érvényre juttatja az ország hosszú távú értékeit és érdekeit. Ehhez viszont szemléletváltásra van szükség mind a kormány, mind a német lakosság részéről, ami új gondolkodást igényel nemcsak a biztonságpolitikában, hanem annak oktatásában is. A közvélemény antimilitarista beállítottságán is változtatni kell, ami hosszú és nehéz folyamat lesz. A német közvélemény, különösen a fiatalabb generáció, ma is erősen támogatja a pacifista irányzatot: 2020-ban a németek mindössze 47%-a gondolta úgy, hogy a katonai erő „néha szükséges”, szemben az amerikaiak 78%-ával. Figyelemre méltó ugyanakkor

⁵⁷ Bundesregierung: *Militärische Unterstützungsleistungen für die Ukraine*. [online], 2022. Forrás: bundesregierung.de [2023. 10. 23.].

⁵⁸ *Mehr Fortschritt wagen, Bündnis für Freiheit, Gerechtigkeit und Nachhaltigkeit. Koalitionsvertrag 2021–2025 zwischen SPD, Bündnis 90/Die Grünen und FDP*. [online], 2021, 104–125. Forrás: spd.de [2023. 06. 23.].

⁵⁹ Kleinwächter 2022.

⁶⁰ Csiki Varga Tamás – Tálás Péter: *Megerősített elrettentés és védelem – a NATO új stratégiai koncepciójának és madridi csúcstalálkozójának értékelése*. [online], SVKI Elemzések, 2022. 07. 12. Forrás: svkk-uni.nke.hu [2022. 10. 10.].

a 2022. február 24. után bekövetkezett trendforduló, hogy a németek 78%-a támogatta az Ukrajnának nyújtott német fegyverszállítást és a Bundeswehr fokozott fejlesztését, 68% pedig azt, hogy Németország megerősíti katonai jelenlétét a NATO keleti tagállamaiban.⁶¹

A szakértők szerint a szövetségi kormány külpolitikai stratégiájának irányítását az is nehezíti, hogy az államigazgatás szerkezete nem integrált, a koncepciók minisztériumokban és bizottságokban készülnek, és a kormánykoalíció nem tudott megállapodni a Nemzeti Biztonsági Tanács felállításában, amely központi stratégiai, koordináló szerepet töltené be a minisztériumok és a kancellária között. Arra is intenek, hogy a kormánynak jól kell hasznosítania a tervezett védelmi kiadásait, hogy azokat olyan projektekre fordítsa, amelyek valódi védelmi képességet biztosítanak.

Németországnak mindazonáltal jó esélyei vannak arra, hogy komoly biztonsági szereplővé váljon Európában. Az elemzők felhívják a figyelmet arra, hogy Berlinnek kelet felé nézve, a kínai politikájában nem szabad megismételnie azokat a hibákat, amelyeket az Oroszország-politikájában elkövetett; nyugat felé nézve pedig helyre kell állítania a bizalmat, meg kell erősítenie a kapcsolatát szövetségeseivel, többet kell tennie a közös védelem támogatásáért. E tekintetben pozitívként értékelik, hogy a Zöldek a párt pacifista múltja, meggyőződése ellenére hajlandóságot mutatnak a védelem fokozására.⁶²

Nyilvánvaló, hogy Európának jelenleg nagyobb szüksége van az Egyesült Államok politikai és katonai vezetésére, mint valaha, de egy erősebb Európai Unió, amely nagyobb katonai cselekvőképességgel rendelkezik, az egész transzatlanti közösség közös érdeke. Az unióknak ehhez javítania kell a katonai képességeit. Németország 70 éve biztosítja az amerikai katonai jelenlét legfontosabb bázisait Európában, a hadserege teljes mértékben integrálódott a NATO struktúráiba. Bármilyen európai rendkívüli katonai helyzetben Németország lenne az Egyesült Államok számára a nyilvánvaló stratégiai és logisztikai központ.⁶³

A jelenlegi változások tükrében különösen fontos, hogy Oroszország a politikai területeken hogyan fogja pozícionálni magát az európai országok irányában. Láthatóan arra kell felkészülni, hogy Oroszország fokozatosan feladja az elmúlt évszázadok klasszikus „Európa-orientációját”.⁶⁴ Ezzel kapcsolatban a DGAP német külpolitikai kutatóműhely munkatársai három lehetséges jövőbeli forgatókönyvet vázoltak fel: a konfrontáció, az együttélés és az együttműködés lehetőségét. Európának e három fejlődési irányra kellene felkészülnie, és ennek megfelelően cselekednie: 1. *Konfrontáció* esetén egy erős Európa elszigeteli Oroszországot, és ennek következményeként Kína felé kényszeríti. Európának, Oroszországnak és az USA-nak ez esetben sikerül minimális stabilitást teremtenie kölcsönös elrettentés révén, elsősorban katonai elrettentés, másodsorban gazdasági kényszer alapján. A katonai elrettentés alapvető terhet egyre inkább a NATO európai pillére viseli. A világ egy geoökonómiai kettősség felé halad: egy eurázsiai gazdasági övezet alakul ki, amelyben Oroszország lesz a junior partner Peking mellett.

⁶¹ Csiki Varga Tamás – Etl Alex: *Forradalom vagy kiugazítás? A német haderő fejlesztésének kérdései az orosz–ukrán háború fényében*. [online], *SVKI Elemzések*, 2022. 04. 22. Forrás: svkk.uni-nke.hu [2022. 10. 14.].

⁶² Bollfrass 2022.

⁶³ Ischinger 2022.

⁶⁴ Kleinwächter 2022.

2. *Együttélés* esetén Európa visszatér a régi gyengeségéhez, Kelet-Európa és Közép-Ázsia államai egyre inkább orosz befolyás alá kerülnek, véget ér az Oroszországgal szembeni egységes fellépés. 3. A harmadik opcióban az oroszországi fejlemények állnak a középpontban, eszerint a szankciók az orosz gazdaság összeomlásához vezetnek, mindezek következtében Oroszország az *együttműködés* irányába mozdul el, és egy új biztonsági szerződés megkötése válik lehetővé.⁶⁵

Németország vezető szerepe

Az utóbbi években a viták középpontjába került Németország vezetői képessége, az az elvárás, hogy az ország vállaljon vezető szerepet, ami arányban áll politikai és főleg gazdasági súlyával. Berlin a történelmi előzményektől fogva, a tartózkodás politikai kultúrájára építve, csak vonakodva hajlandó nagyobb „felelősséget” felvállalni, vezető szerepben nemzetközi befolyást gyakorolni. A jelenlegi helyzet azáltal válik még összetettebbé, hogy a fokozott szerepvállalásra éppen egy olyan időszakban kerül sor, amikor a német gazdaság, a német ipar versenyképességének további fenntartása nehézségekbe ütközik, amikor Németország saját gazdasági teljesítőképessége várhatóan elmarad a korábbiaktól.

Az ukrajnai háború előtt is, az euróválságban, a 2014-es krími invázió vagy a 2015-ös menekültválság idején is látható volt, hogy Németország nem törekedett vezető szerepre, gyakran az európai és a transzatlanti partnerek nyomása kellett ahhoz, hogy határozottabban, vezetőként lépjen fel, a német közvélemény pedig még így is nehezen győzhető meg ennek szükségességéről. Scholz kancellár a 2022. február 27-i beszédében határozottabb fellépést ígért Európa biztonsága és védelme érdekében, de továbbra is elutasította az európai vezető szerepet, és tétovázott az Oroszországgal szembeni további szankciókkal kapcsolatban.⁶⁶ A kancellárnak a Bundestaghoz intézett 2022. júniusi beszédét, amelyben Ukrajna számára „új Marshall-tervet” javasolt, már úgy értékelték, hogy abban nagyobb kezdeményezésről tett tanúbizonytságot.⁶⁷

Németország vezető szerepet tölthet be az Európai Unió biztonsági kihívásainak megoldásában is, amihez a gazdasága, európai és transzatlanti elkötelezettsége is hozzájárul, 2022-ben a G7-országok vezetőjeként még további lehetőségei voltak arra, hogy a nyugati világrend hitelességét erősítse. Az elemzők felhívják azonban a figyelmet arra, hogy a német kormánynak le kell győznie a katonai erő alkalmazásától való idegenkedését és a változásokkal szembeni ellenállását. Ennek elmulasztása ugyanis hosszú távon nemcsak Németország európai helyét áthatja alá, hanem a nyugati szövetséget is meggyengítheti a globális kihívások idején.⁶⁸ A német külpolitika évtizedek óta olyan elvekre épült, mint a katonai erő alkalmazásától való tartózkodás, amit a második világháború utáni német társadalom jelentős pacifista áramlatai is támogattak. Európában nincs még

⁶⁵ Mölling, Christina et al. (2022): *Zeitenwende für Europas Sicherheitsordnung: Entwicklungsoptionen in drei Skizzen*. [online], *DGAP Policy Brief*, 9. Forrás: ssoar.info [2022. 08. 18.].

⁶⁶ Blumenau, Bernhard (2022): *Breaking With Convention? Zeitenwende and the Traditional Pillars of German Foreign Policy*. *International Affairs*, 98(6), 1895–1913.

⁶⁷ *Scholz will „Marshall-Plan” für die Ukraine*. [online], 2022. 06. 22. Forrás: dw.com [2022. 11. 16.].

⁶⁸ Ischinger 2022.

egy olyan ország, ahol az ukrajnai orosz invázió ugyanolyan alapvető és nagy horderejű politikai változásokat generált volna, mint Németországban. A korszakváltó program most az európai biztonság sarokkövévé alakítaná az országot.

A német kancellárnak, amellet, hogy a német közvéleményt maga mögött kell tudnia, az Európai Unió egységét is szem előtt kell tartania. A sikeres német vezetéshez helyre kell állítania a bizalmat is, mivel Németország az újraegyesítés óta felépített bizalom egy részét elvesztette az orosz energiától való függősége miatt, és amiatt, hogy ragaszkodott az Északi Áramlat 2 megépítéséhez. Az európai kételyeket tovább fokozta Berlin vonakodó álláspontja az Ukrajnába irányuló fegyverszállításokkal kapcsolatban. Németország akkor lesz képes a vezető szerepet betölteni, ha a *status quo*hoz való ragaszkodás helyett képes a változást felvállalni. Figyelemre méltó Christian Lindner szövetségi pénzügyminiszter célkitűzése, amely szerint Németországnak kell rendelkeznie Európa egyik leginkább cselekvőképes, legerősebb, legjobban felszerelt hadseregével, még ebben az évtizedben, mondván, mert az felel meg Németország fontosságának, európai felelősségének.⁶⁹

Az európai külpolitikai vezető szerepnek az ellátásához, történjen az bárki részéről is, az európai döntéshozatal átalakítására is szükség van. Scholz kancellár is tisztában van azzal, hogy az Európai Unió döntéshozatali folyamatának szintén meg kell változnia. Ezért fontos javaslatokat terjesztett az EU elé, többek között az unió külpolitikai döntéshozatali folyamatának reformjára vonatkozóan, az EU cselekvési képességének megreformálása és javítása érdekében.⁷⁰ Egyetért azokkal, akik szerint a külpolitikai döntésekhez az egyhangú szavazást a többségi szavazásnak kell felváltania; mert amíg a vétójog fennmarad, az megakadályozhatja a cselekvést, és az Európai Uniót nem fogják komolyan venni a globális biztonság fontos szereplőjeként. Az Európai Unió „nem tehet úgy, mintha egy államként viselkedne”, ha a diplomáciája – Josep Borrell, az EU külügyi főképviselőjének szavaival élve – „27 tagállam patchwork-je”.⁷¹ Scholz kancellár a prágai Károly Egyetemen 2022. augusztus 29-én elmondott beszédében európai kontextusba helyezte az orosz invázió után meghirdetett „korszakváltást”, konkrét reformjavaslatokat fogalmazott meg az EU jövőjét illetően. Felhívta a figyelmet a külső függőségek és az egyhangúság, a vétójog problémájára, amely lehetőséget ad másoknak arra, hogy egy geopolitikailag egységes Európa ellen lépjenek fel, és kijátsszák az európaiakat egymás ellen.⁷² Scholz kancellár válaszolt Emmanuel Macron francia elnöknek is, aki „szuverén” Európát szorgalmazott. A kancellár úgy vélte: az EU szuverénabbé válik azáltal, hogy „a lehető leghamarabb” megszünteti az ipar számára fontos nyersanyagok és ritkaföldfémek egyoldalú függőségét. A kancellár közös uniós légvédelmi rendszert is sürgetett, azt, hogy jobb európai együttműködésre van szükség a védelem terén.

Németországtól a nagy szövetségesei, Franciaország és az Egyesült Államok is azt várják, hogy az új külpolitikai irányváltás – a geoökonómiai megközelítéssel szemben – nem az egyes politikaterületek elválasztásán alapuló megoldás lesz. A kínai–amerikai

⁶⁹ Lindner will „eine der schlagkräftigsten Armeen in Europa”. [online], 2022. 02. 28. Forrás: rp-online.de [2022. 11. 10.].

⁷⁰ Ischinger 2022.

⁷¹ Brzozowski, Alexandra: *In Samarkand, Eu Vies to Keep Central Asia Close as Region Walks Tightrope Between Russia And China*. [online], 2022. 11. 18. Forrás: euractive.com [2022. 11. 21.].

⁷² Brössler, Daniel: *Scholz fordert handlungsfähige EU*. [online], 2022. 08. 29. Forrás: sueddeutsche.de [2022. 10. 01.].

szembenállásban ugyanis a világpolitikai dominancia a tét, és ebben a vetélkedésben Kínával szemben veszíteni is lehet.⁷³ Berlin szövetségeseinek elvárásai szerint ezért az új politikának nem a biztonsági, a gazdasági és a technológiai kérdések szétválasztásán, hanem azok egységén kell alapulnia.⁷⁴ Az újonnan formálódó világrendre Európának csak akkor lehet befolyása, ha egységesen tud fellépni, ez különösen azon mérhető le, hogy van-e közös vagy legalább összehangoltabb politika a geopolitika, a védelem, a gazdaság, az energia, az éghajlat és a technológia területén. Európa stratégiai egysége kulcsfontosságú.

Teljes fordulat? Mi változik, és mi nem?

Amikor Putyin 2022. február 21-én elismerte Ukrajna szakadár Luhanszk és Donyeck régióinak függetlenségét, a szövetségi kormány felfüggesztette az Északi Áramlat 2 projektet, majd amikor Oroszország általános támadást kezdett Ukrajna ellen, Berlin engedélyezte az Ukrajnába, válságövezetbe történő fegyverszállítást, Scholz három nappal később a Bundestaghoz fordult, hogy kidolgozza új külpolitikai stratégiáját. Ekkor elmondta: Németország feltétel nélkül ki fog állni a kollektív védelmi kötelezettsége mellett a NATO-n belül; ami az európai béke biztosításához szükséges, az meg fog történni, a Bundeswehrnek ehhez új, erős képességekre van szüksége, sokkal többet kell befektetni az ország biztonságába, a szabadság és a demokrácia védelme érdekében, nemcsak a szövetségesek, hanem Németország saját biztonsága érdekében is. Meg kell erősíteni az Európai Unió szuverenitását. Scholz szankciókat is bejelentett Oroszországgal szemben, valamint elkötelezettséget vállalt az új európai fegyverkezési projektek, felfegyverzett drónok és a fegyveres erők (Bundeswehr) új, amerikai atomtöltetek célba juttatására alkalmas repülőgépekkel való felszerelése mellett. Scholz egyértelműen alárendelte a kereskedelmi érdekeket a kül- és biztonságpolitikai szempontoknak, azt is elismerte, hogy Németországnak többet kell tennie saját maga és Európa biztonságaért.

A nyugati szövetség, az európai integráció, a katonai eszközök elutasítása a külpolitikában és az Oroszországgal való aktív kapcsolat évtizedek óta a német külpolitika sarokkövei. Németország a második világháború után olyan „civil hatalomként” határozta meg magát, amely a külpolitikájában a nemzetközi kapcsolatok civilizálására törekedett, két fő elve a multilateralizmus és az antimilitarizmus, ez utóbbi a katonai erő alkalmazását csak végső eszközként tudja elfogadni. Mint láthattuk, a korszakváltás a külpolitikában komoly változást idézett elől, másfelől azonban Németország továbbra is elkötelezett az európai integráció, a transzatlanti együttműködés és a multilateralizmus mellett.

A második világháború után az egyik tanulság az volt, hogy Németország soha többé nem járhat külön úton. A multilateralizmus, a szabályokon alapuló nemzetközi rend a nyugatnémet külpolitika alappillére lett. Nyugat-Németország integrálódott a nyugati szövetségbe, a nyugati kötődés („Westbindung”) szorosan hozzátartozik a német államisághoz, a „Staatsraison” részévé vált, Németország az újraegyesítés után is a NATO

⁷³ Terhalle, Maximilian: *Strategische deutsche Interessen*. [online], 2021. 07. 27. Forrás: fazarchiv.faz.net [2022. 07. 27.].

⁷⁴ Kiss J. László: *A geoökonómia mint külpolitika – érdekek és értékek a német külpolitikában*. In Csicsmann László – Kemenszky Ágnes (szerk.): *A nemzetközi rendszer alakváltozásai a 21. század elején. Tanulmányok Rostoványi Zsolt 70. születésnapja alkalmából*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, 185.

és az európai integráció feltétlen híve maradt. Scholz kancellár korszakváltó beszéde megerősítette Németország alapvető elkötelezettségét a Nyugat, a transzatlanti szövetség és az Európai Unió iránt, ami ezután is központi szerepet játszik az ország identitásának alakításában,⁷⁵ és azt, hogy Berlin kitart az európai védelem, a NATO és a szövetségesekkel való interoperabilitás mellett. A német kormány még határozottabban hitet tett az európai szolidaritás iránt, és nyomát sem mutatta annak, hogy „külön úton” kívánna járni. Berlin európai partnerei üdvözölték a német védelmi költségvetés emelését és az újrafegyverkezési projektet, jóllehet, a szomszédjai korábban ugyanezt aggodalommal fogadták volna. Ezen szemléletváltás oka nemcsak az orosz fenyegetettségben rejlik, hanem abban is, hogy elfogadják és elismerik a német külpolitika eddigi hagyományos pilléreinek sikereit, és Németországot nem tekintik fenyegetésnek.

Összefoglalás, következtetés

Az Ukrajnával szemben 2022. február 24-én elindított orosz agresszió után egyetlen másik európai ország sem szembesült olyan nagy horderejű politikai változással, mint Németország. A német külpolitika új korszaka azonban nem fog egyik napról a másikra elérkezni. A folyamat, amelyben formálódik, számos kül- és belpolitikai tényező dinamikájától is függ, például attól, hogyan alakul az ukrajnai háború és Oroszország külpolitikai magatartása, a nyugati szövetségesek milyen elvárásokat támasztanak Németországgal szemben, de attól is, hogyan sikerül az orosz energiafüggéstől való szabadulás, a belpolitikai folyamatok milyen irányban fejlődnek, és milyen társadalmi támogatottságra lesz az elindított fordulatnak.

Olaf Scholz beszéde egy „új korszak” kezdetét jelenti a német külpolitikában, amelyben különösen az Oroszországhoz való viszony változott meg. A német kormány ráébredt arra, hogy az orosz fenyegetéssel szemben a „soft power” nem elég, annak katonai erővel alátámasztott elrettentési politikával kell párosulnia. A külpolitikába beépítik a katonai elrettentés logikáját és csökkentik az energetikai függőséget. Németország a pragmatikus, az elsősorban a gazdasági együttműködésen alapuló külpolitika helyett az értékalapú külpolitikát helyezi előtérbe. Németország elutasítja Oroszország agresszióját Ukrajnával szemben, a háború mielőbbi, Ukrajnának kedvező befejezésében érdekelt, a keleti politikájának revíziójával kapcsolatban mielőbb helyre akarja állítani a szövetségesi bizalmát. Scholz kancellár tabut döntött meg azzal, hogy elismerte a katonai erő szükségességét az európai rend és szolidaritás védelmében. Blumenau szerint a „korszakváltás” egyértelműen vízválasztót jelentett: megerősítette Németország sikeres külpolitikai hagyományait, miközben lehetőséget kínált a problémásabbaktól való megszabadulásra, ezáltal meghatározta Németország külpolitikájának paramétereit a következő évtizedre.⁷⁶

A német külpolitika paradigmaváltásának vagyunk tanúi. A hangsúlyok megváltoznak. Mégsem beszélhetünk teljes fordulatról, mivel a német külpolitika hagyományos alapvetései fennmaradnak: a kollektív biztonság elve, a szabályokon alapuló nemzetközi

---

⁷⁵ Blumenau 2022.

⁷⁶ Blumenau 2022.

rendre való törekvés, amely a „civil hatalmat” jellemzi, és az európai integráció iránti elkötelezettség megmarad. Berlin még határozottabban elveti a különutasítást, ehelyett a multilateralizmus, az európai és a transzatlanti szolidaritás mellett kötelezi el magát, amelynek védelmében hajlandó nagyobb felelősséget is vállalni annak érdekében, hogy a kialakuló új világrendben Európa megőrizhesse pozícióját Oroszországgal és a feltörekvő országokkal szemben.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Angela Merkel im Gespräch*. [online], 2022. 06. 07. Forrás: www.ardmediathek.de [2022. 06. 08.].
- ARD-DeutschlandTrend, März 2023, Deutsche Ukraine-Politik*. [online]. Forrás: infratest-dimap.de [2023. 10. 05.].
- ARD Tagesschau: *Bundespräsident zu Russland-Politik, „Ich habe mich gerirrt.”* [online], 2022. 04. 04. Forrás: tagesschau.de [2022. 04. 05.].
- ARD Tagesschau: *Merkel äußert sich. „Barbarischer Angriffskrieg Russlands”*. [online], 2022. 06. 02. Forrás: tagesschau.de [2022. 06. 03.].
- Auswärtiges Amt: *Wichtige Einigung im Konflikt in der Ostukraine*. [online], 2019. 10. 08. Forrás: auswaertiges-amt.de [2022. 10. 11.].
- Berns, Andreas: *Wie glaubwürdig ist unsere Wertebasierte Außen- und Sicherheitspolitik?* [online]. *GDISresearch*, 2022/4.
- Blumenau, Bernhard: *Breaking With Convention? Zeitenwende and the Traditional Pillars of German Foreign Policy*. *International Affairs*, 98(6), 1895–1913. Online: <https://doi.org/10.1093/ia/iia166>
- Bollfrass, Alex: *Germany's Security Revolution Is Already Stalling*. [online], 2022. 04. 21. Forrás: foreignpolicy.com [2022. 08. 12.].
- Brathwaite, Kirstin J. H. – Konaev, Margarita: *The Real Key to Victory in Ukraine. Why Sustaining the Fight Is Everything in a War of Attrition*. [online], 2022. 06. 29. Forrás: foreignaffairs.com [2022. 11. 16.].
- Brössler, Daniel: *Scholz fordert handlungsfähige EU*. [online], 2022. 08. 29. Forrás: sueddeutsche.de [2022. 10. 01.].
- Brzoska, Michael: *Grenzen für Rüstungsexporte*. [online], 2022. 08. 25. Forrás: ipg-journal.de [2023. 05. 30.].
- Brzozowski, Alexandra: *In Samarkand, Eu Vies to Keep Central Asia Close as Region Walks Tightrope Between Russia And China*. [online], 2022. 11. 18. Forrás: euractiv.com [2022. 11. 21.].
- Bundesministerium der Finanzen: *Schnelle und spürbare Entlastungen in Milliardenhöhe*. [online], 2022. 12. 16. Forrás: bundesfinanzministerium.de [2023. 10. 10.].
- Bundesministerium der Justiz – Bundesamt für Justiz: *Gesetz über die friedliche Verwendung der Kernenergie und den Schutz gegen ihre Gefahren*. [online]. Forrás: gesetzeiminternet.de [2023. 05. 25.].
- Bundesministerium der Verteidigung: *Weißbuch 2016 zur Sicherheitspolitik und zur Zukunft der Bundeswehr*. [online], 2016. 07. 13. Forrás: bmvg.de [2022. 05. 08.].
- Bundespräsident: *Eröffnung der 50. Münchener Sicherheitskonferenz*. [online], 2014. 01. 31. Forrás: bundespraesident.de [2023. 09. 10.].
- Bundesregierung: *Regierungserklärung von Bundeskanzler Olaf Scholz am 27. Februar 2022*. [online], 2022. 02. 27. Forrás: bundesregierung.de [2022. 04. 02.].
- Bundesregierung: *Fernsehansprache des Bundeskanzlers „Ein 8. Mai wie kein anderer”*. [online], 2022. 05. 08. Forrás: bundesregierung.de [2022. 05. 11.].
- Bundesregierung: *Militärische Unterstützungsleistungen für die Ukraine*. [online]. Forrás: bundesregierung.de [2023.10. 23.].
- Bundeszentrale für Politische Bildung: *Atomausstieg – Deutschland verabschiedet sich endgültig von der Kernkraft*. [online], 2023. 04. 14. Forrás: bpd.de [2023. 05. 25.].
- Bündnis 90/Die Grünen: *Grünes Wahlprogramm zur Bundestagswahl 2021*. [online], 2021. 09. 26., 11–13, 217–218, 229–230. Forrás: gruene.de [2023. 10. 30.].

- Csiki Varga Tamás – Etl Alex: *Forradalom vagy kiigazítás? A német haderő fejlesztésének kérdései az orosz–ukrán háború fényében*. [online], *SVKI Elemzések*, 2022. április 22. Forrás: svkk.uni-nke.hu [2022. 10. 14.] Online: <https://doi.org/10.32576/nb.2022.2.5>
- Csiki Varga Tamás – Tálás Péter: *Megerősített elrettentés és védelem – a NATO új stratégiai koncepciójának és madridi csúcstalálkozójának értékelése*. [online], *SVKI Elemzések*, 2022. július 12. Forrás: svkk.uni-nke.hu [2022. 10. 10.].
- Daehnhardt, Patricia – Handl, Vladimir (2018): *Germany's Eastern Challenge and the Russia–Ukraine Crisis: A New Ostpolitik in the Making?* *German Politics*, 27(4), 445–459. Online: <https://doi.org/10.1080/09644008.2018.1448385>
- Deutscher Bundestag: *Bundeskanzler Olaf Scholz: Wir erleben eine Zeitenwende*. [online], 2022. 02. 27. Forrás: bundestag.de [2022. 03. 02.].
- Deutscher Bundestag: *Plenarprotokoll, 20/19, 27. Februar 2022*. [online]. Forrás: dserver.bundestag.de [2022. 03. 22.].
- Deutschland rutscht beim Export auf Platz drei*. [online], 2011. 04. 18. Forrás: spiegel.de [2022. 08. 11.].
- Fix, Liana – Kimmage, Michael: *What If the War in Ukraine Doesn't End? The Global Consequences of a Long Conflict*. [online], 2022. 04. 20. Forrás: foreignaffairs.com [2022. 05. 15.].
- Fix, Liana – Kimmage, Michael: *What If the War in Ukraine Spins Out of Control? How to Prepare for Unintended Escalation*. [online], 2022. 07. 19. Forrás: foreignaffairs.com [2022. 07. 22.].
- Forsberg, Tuomas (2016): *From „Ostpolitik” to „Frostpolitik”? Merkel, Putin and German Foreign Policy Towards Russia*. *International Affairs*, 92(1), 21–42. Online: <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12505>
- Fünf-Jahres-Bilanz der Einbußen im Osthandel, Russland-Sanktionen treffen vor allem Sachsens Industrie*. [online], 2019. 07. 17. Forrás: manager-magazin.de [2023. 05. 30.].
- Grömling, Michael et al. (2016): *Der deutsche Leistungsbilanzüberschuss – Fluch oder Segen?* [online], *Wirtschaftsdienst*, 96(11), 787–805. Online: <https://doi.org/10.1007/s10273-016-2052-7>
- Hano, Johannes: *Multilateralismus, ein Zauberwort im Ukraine-Krieg verpufft*. [online], 2022. 03. 18. Forrás: zdf.de [2022. 05. 08.].
- Hendrich, Cornelia Karin: *Merkel kritisiert Putin und bittet Ukraine, „klug zu sein”*. [online], 2018. 11. 29. Forrás: welt.de [2023. 06. 30.].
- Hettyey, András (2015): *Különutas kezdeményezések: fordulat a német külpolitikában? Nemzet és Biztonság*, 8(1), 46–64.
- Ischinger, Wolfgang: *Germany's Ukraine Problem. Europe's Largest Country Needs Time to Adjust to a Dangerous New World*. [online], 2022. 08. 10. Forrás: foreignaffairs.com [2022. 10. 11.].
- Kiss J. László: *Berlin, Moszkva, Washington az ukrán válságban. Az ukrán válság mint a német politika tesztsete*. [online], *Grotius Tanulmányok*, 2014. 05. 09. Forrás: grotius.hu [2023. 05. 30.].
- Kiss J. László (2022): *A geökonómia mint külpolitika – érdekek és értékek a német külpolitikában*. In Csicsmann László – Kemenszky Ágnes (szerk.): *A nemzetközi rendszer alakváltozásai a 21. század elején. Tanulmányok Rostoványi Zsolt 70. születésnapja alkalmából*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, 177–188.
- Kiss, J. László: *Németország válaszáton: Atomkraft: Ja, bitte? Marad a német kormány?* [online], 2022. 07. 29. Forrás: youtube.com [2022. 08. 05.].
- Kleinwächter, Lutz: *Zur Sicherheitsstrategie Deutschlands in der „Zeitenwende”. Teoria i Praktyka*, 46(1), 151–167. Online: <https://doi.org/10.48269/2451-0718-btip-2022-1-009>
- Lau, Jörg – Shafy, Samiha: *„Werte und Interessen sind kein Gegensatz”*. [online], 2021. 12. 22. Forrás: auswaertiges-amt.de [2022. 10. 11.].
- Lindner will „eine der schlagkräftigsten Armeen in Europa”*. [online], 2022. 02. 28. Forrás: rp-online.de [2022. 11. 10.].
- Markus Söder bei Lanz (ZDF): „Putin hat uns alle belogen”*. [online], 2022. 03. 17. Forrás: fr.de [2023. 04. 14.].
- Meister, Stefan – Jilge, Wilfried: *Nach der Ostpolitik, Lehren aus der Vergangenheit als Grundlage für eine neue Russland- und Osteuropapolitik*. [online], *DGAP Analyse*, 2022. 12. 06. Forrás: dgap.org [2023. 06. 16.].
- Mehrere Grünen-Abgeordnete stimmen gegen Atom-Laufzeitverlängerung*. [online], 2022. 11. 11. Forrás: welt.de [2022. 11. 12.].
- Mehr Fortschritt wagen, Bündnis für Freiheit, Gerechtigkeit und Nachhaltigkeit. Koalitionsvertrag 2021–2025 zwischen SPD, Bündnis 90/Die Grünen und FDP*. [online], 2021, 104–125. Forrás: spd.de [2023. 06. 23.].

- Molnár Tamás Levente: *Németország a konfrontáció korszakába érkezik Az orosz–ukrán háború és Németország kísérlete külpolitikájának újrakalibrálására.* [online], *KKI-elemzések*, 2022/13. Forrás: kki.hu. Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzések.KE-2022.13>
- Moulson, Geir: *No Apologies: Germany's Merkel Defends Approach to Ukraine.* [online], 2022. 06. 07. Forrás: apnews.com [2022. 06. 08.].
- Mölling, Christina et al. (2022): *Zeitenwende für Europas Sicherheitsordnung: Entwicklungsoptionen in drei Skizzen.* [online], *DGAP Policy Brief*, 9. Forrás: ssoar.info [2022. 08. 18.].
- Risse, Thomas: *Zeitenwende? Putins Krieg und was er für die Zukunft der liberalen Weltordnung bedeutet. Klar ist: Deutschland braucht eine außenpolitische Trendwende.* [online], 2022. 03. 24. Forrás: internationalepolitik.de [2022. 11. 10.].
- Rüesch, Andreas: *Zauderei und nationale Egoismen: In der Ukraine-Politik erlebt der Westen keine Sternstunde.* [online], 2022. 04. 22. Forrás: nzz.ch [2023. 10. 10.].
- Sasse, Stefan: *Ein Jahr „wertebasierte Außenpolitik” – was bleibt?* [online], 2022. 10. 26. Forrás: deliberationdaily.de [2022. 10. 30.].
- Scholz will „Marshall-Plan” für die Ukraine. [online], 2022. 06. 22. Forrás: dw.com [2022. 11. 16.].
- Sind Sie für oder gegen die Lieferung schwerer Waffen an die Ukraine? [online]. Forrás: de.statista.com [2022. 10. 20.].
- Spyropoulos, Sophia – Neubert, Anja: *Zahlt Deutschland noch für russisches Gas?* [online], 2022. 11. 18. Forrás: mdr.de [2022. 11. 19.].
- Statistisches Bundesamt: *Exportüberschuss 2021 im fünften Jahr in Folge gesunken – Importüberschuss im Handel mit Russland.* [online], 2022. 03. 03. Forrás: destatis.de [2022. 10. 10.].
- Steinmeier: „Ich habe mich geirrt”. [online], 2022. 04. 04. Forrás: faz.net [2022. 04. 14.].
- Terhalle, Maximilian: *Strategische deutsche Interessen.* [online], 2021. 07. 27. Forrás: fazarchiv.faz.net [2022. 07. 27.].
- Urmersbach, Bruno: *Die 20 Länder mit dem größten Handelsbilanzüberschuss im Jahr 2022.* [online], 2023. 08. 29. Forrás: destatis.de [2023. 09. 10.].
- Zeitenwende | Wendezeiten, Sonderausgabe des MSR zur deutschen Außen- und Sicherheitspolitik.* [online], 2020. Forrás: securityconference.org [2023. 10. 10.].

Deák András¹ – Szabó John² – Weiner Csaba³

„Baráti tűz” Közép- és Kelet-Európára – Hogyan működik az orosz gázfegyver a nyugati szövetségi rendszer perifériáin?⁴

Oroszország 2022. februári ukrajnai inváziója óta drámaian visszaestek az Európába irányuló orosz gázszállítások. Tanulmányunk azzal foglalkozik, hogy Oroszország hogyan szankcionálta a gázfegyver bevetésével a háború előtt még viszonylag oroszbarát politikát folytató közép- és kelet-, illetve dél-európai államokat, és utóbbiak miként reagáltak erre. Oroszország szándéka az volt, hogy a célország minimalizálja a hozzájárulását Ukrajna honvédó erőfeszítéseéhez és a nyugati szankciókhoz, illetve hogy tartsa fenn az együttműködést Oroszországgal. Magyarország, Bulgária és Szerbia esetének segítségével, valamint az N. C. Crawford és A. Klotz 1999-es írásában ismertetett négy befolyásolási modell – kényszerítés, normatív kommunikáció, erőforrás-megtagadás és politikai törés – alkalmazásával mutatjuk be, hogy milyen különbözően működnek a szankciók eltérő társadalmi-politikai kontextusban. Habár egyik eset sem kínál vegytiszta példát, a domináns jegyek alapján mindegyik ország egy-egy modellt képvisel – Magyarország a normatív kommunikációt, Szerbia az erőforrás-megtagadást, Bulgária pedig a politikai törést –, míg az úgynevezett kényszerítés minden országban megjelent. A célszág főbb vonatkozó ismérvei – bel- és külpolitika, energiapolitika, energiarendszerek jellemzői – közül az állam behatolása a társadalomba különösen fontos szerepet játszott a szankciók kialakításában és hatásában, illetve a szankcionáltak válaszlépéseiben.

Kulcsszavak: szankciók, földgáz, Oroszország, Közép- és Kelet-Európa

‘Friendly Fire’ on Central and Eastern Europe: How the Russian Gas Weapon Works on the Peripheries of the Western Alliance

Russia deployed its “gas weapon” to coerce European states into supporting its political agenda following its February 2022 invasion of Ukraine. This paper explores the Kremlin’s intentions and the responses of Central and East European countries with relatively pro-Russian politics prior to the war. Russia aimed to minimise the target country’s contribution to Ukraine’s war efforts and support of Western sanctions, while nudging them to maintain cooperation. The form and impact of Russia’s actions differed based on the socio-political contexts, which we illustrate with three case studies: Hungary, Bulgaria, and Serbia. Findings are theorised with

¹ Deák András a Nemzeti Köszolgálati Egyetem Stratégiai és Védelmi Kutatóintézetének tudományos főmunkatársa. E-mail: deak.andras.gyorgy@uni-nke.hu

² Szabó John a HUN-REN KRTK Világgazdasági Intézet tudományos munkatársa és a Brunel University London vendégkutatója. E-mail: szabo.john@krtk.hun-ren.hu

³ Weiner Csaba a HUN-REN KRTK Világgazdasági Intézet tudományos főmunkatársa. E-mail: weiner.csaba@krtk.hun-ren.hu

⁴ A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal FK-138317. számú pályázatának támogatásával készült.

the use of N.C. Crawford and A. Klotz's 1999 analytical framework identifying four models of influence – compellance, normative communication, resource denial, and political fracture. Cases are not clear-cut, but broadly speaking each falls into one of three categories – Hungary into the normative communication, Serbia into the resource denial, and Bulgaria into the political fracture – based on predominant patterns, while compellance is perceivable in each country. Domestic and international policy, energy politics, and the characteristics of energy systems in the target countries all shape sanction design in addition to which the dominant political leadership's penetration of domestic society is especially pertinent in shaping the sanction design, its effect, and the responses of the receiver of the sanctions.

Keywords: sanctions, natural gas, Russia, Central and Eastern Europe

Bevezetés

Az Európába menő gázexport részleges leállítására a legerőteljesebb energiapolitikai lépés orosz részről a 2022 februárjában indított ukrajnai invázió kezdete óta. Mindez azt követően következett be, amikor Oroszország egyre nagyobb szerepet kapott az európai gázpiacon, minekutána az európai gáztermelés csökkent, és hosszú időn keresztül kevés versenyképes alternatíva jelent meg. Az orosz gázszállítások 2022 második felére több mint 80%-kal zuhantak az eddigi csúcshoz képest, ami a legnagyobb energiaellátási kihívás, amellyel Európa az 1973-as olajembargó óta kénytelen volt szembesülni.⁵ Az orosz gázmonopólium, a Gazprom felfüggesztette a szállítást azoknak, akik elítélték az orosz agressziót, vagy aktívan támogatták az ukrán honvédő erőfeszítéseket. Így jártak Közép- és Kelet-Európában többek között a balti államok, Bulgária és Lengyelország, illetve a nyugat-európai országok szinte mindegyike. Eközben a Kreml engedékenyebb volt azokkal szemben, akik látszólag semleges vagy oroszbarát álláspontot képviseltek. Ilyen volt a régióból például Magyarország, amely továbbra is a hosszú távú ellátási szerződésében meghatározott mennyiségeket kapja.⁶

Ettől függetlenül az Oroszországgal amúgy szívélyesebb viszonyt fenntartó országokat is érintette Moszkva gázbojkottja – nemcsak közvetetten, hanem Oroszország aktív nyomásgyakorlása révén is. Ez a jelenség, a baráti vagy legalábbis nem ellenséges országokkal szembeni szankciók alkalmazása nem ismeretlen a szakirodalomban. Az Egyesült Államok így járt el Nagy-Britanniával szemben az 1956-os szuezi válság alatt vagy Dél-Koreával annak katonai nukleáris programja kapcsán. Erre a jelenségre vonatkozik a Dresner által körülírt úgynevezett „szankciós paradoxon”.⁷ Dresner elemzése arra mutatott rá, hogy

⁵ Shiryayevskaya, Anna: *Europe Faces Widening Natural Gas Shortfall Next Year, Iea Says*. [online], 2022. 11. 03. Forrás: bloomberg.com [2022. 11. 03.]; Elliott, Stuart: *Iea Cuts European Gas Demand Forecast for 2023, Now Sees 7% Decline*. [online], 2023. 07. 18. Forrás: spglobal.com [2023. 07. 18.]; Schramm, Lucas (2024): Some Differences, Many Similarities: Comparing Europe's Responses to the 1973 Oil Crisis and the 2022 Gas Crisis. *European Political Science Review*, 16(1), 56–71.

⁶ Gavin, Gabriel: *Hungary to Ramp up Russian Gas Imports for Winter, Says Gazprom*. [online], 2023. 10. 22. Forrás: politico.eu [2023. 11. 17.].

⁷ Dresner, Daniel W. (2010): *The Sanctions Paradox: Economic Statecraft and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

szövetséges hatalmakkal szemben ugyan ritkábban, de sokkal sikeresebben alkalmaznak gazdasági nyomásgyakorlást, mint ellenséges államokkal szemben.

Ez a tanulmány is az orosz gázfegyver tervezett és tényleges hatását, társadalmi-politikai kontextusát vizsgálja három közép- és kelet-európai állam (Bulgária, Magyarország és Szerbia) esetében. Mindhárom állam nemcsak nagymértékben függött az orosz gázszállításoktól, de a háború előtt viszonylag oroszbarát politikát is folytattak. A háború kitörése után Oroszország leállította a Bulgáriába menő gázszállításokat, míg Magyarország és Szerbia hozzáférést feltételekhez kötötte. 2021 őszéig még lehetőség volt orosz gázt venni a Gazprom elektronikus értékesítési platformján keresztül, ezt követően azonban Szerbia és Magyarország is már csak a szerződéses mennyiségekhez jutott hozzá Oroszországból. A két állam arra kényszerült, hogy politikai tárgyalásokba bocsátkozzon a hosszú távú ellátási szerződésekben rögzített importhoz való hozzáférés és az ezen felüli mennyiségek kialkudása érdekében. A Kreml beavatkozását az a cél vezérelte, hogy politikai cselekvésre bírja a célországokat, azaz a szankciók alanyait, illetve címzettjeit (*receiver*): alakítsa azok bel- és külpolitikáját. A tanulmányban a szankciók alatt tehát nem a Nyugat által Oroszországgal szemben bevezetett korlátozásokat értjük, hanem azokat, amelyeket Oroszország vetett be az energiafegyverével, a gázembargóval való fenyegetéssel; Oroszország a szankciók alkalmazója, illetve kezdeményezője (*sender*). A tanulmányban megvizsgáljuk, hogy Oroszország hogyan alkalmazta a gázfegyvert, hogy a 2022 februárjáig vele szoros kapcsolatokat ápoló kisebb államokat befolyásolja. Fontos kérdés, hogy miért voltak lényegesen eltérők a három esetben az orosz lépések és a régióbeli válaszleépések.

A bel- és külpolitika komplex kölcsönhatásait tükrözi, hogy az egyes kormányok mennyire eltérően viszonyultak az orosz gázszállítások felfüggesztésének veszélyéhez. A tanulmány elméleti alapokra helyezi azt, hogy az orosz beavatkozásnak eltérő szándékai voltak a különféle társadalmi-politikai kontextusban, és azok nagyon különböző eredményekhez vezettek. Crawford és Klotz négy befolyásolási modelljén keresztül mutatjuk be, hogy egy állam (esetünkben Oroszország) hogyan igazítja a befolyásolás módját (itt: a gázembargóval való fenyegetést) az adott kontextushoz, és ezek milyen válaszokat váltanak ki. Ez a négy mód, illetve modell: a kényszerítés (*compellance*), a normatív kommunikáció (*normative communication*), az erőforrás-megtagadás (*resource denial*) és a politikai törés (*political fracture*).⁸ Ez a taxonómia jó eszköz ahhoz, hogy strukturáljuk az adott államok reakcióit, annak ellenére, hogy az egyes kategóriák között vannak átfedések, és a kényszerítés általában mindvégig jelen van.

A három kiválasztott országban Oroszország nem csak gázellátó ország volt, a társadalom és az elit meghatározó csoportjai az európainál mélyebb és sokrétűbb kapcsolatot, adott esetben rokonszenvet tápláltak iránta. A kormányok, a közvélemény és az elitek döntő része jellemzően pozitívan, partnerként tekintett Oroszországra, illetve mindhárom állam viszonylag fogékony volt az orosz stratégiai törekvésekre és befolyásra. A geopolitikai orientáció, az Oroszországgal való történelmi kapcsolatok és a csapelzárásra adott

⁸ Crawford, Neta C. – Klotz, Audie (1999): How Sanctions Work: A Framework for Analysis. In Crawford, Neta C. – Klotz, Audie (szerk.): *How Sanctions Work: Lessons from South Africa*. London: Macmillan Press Ltd., 25–42.

reakciók viszont különböztek a három esetben.⁹ Mindez lehetővé teszi, hogy az úgynevezett tényellentétes (*counterfactual*) vizsgálati módszerrel értékeljük őket, mert ugyan hasonló volt a kiindulópont, mégis lényegesen eltérő intézkedések születtek a háború kitörése után.

Az esettanulmányok a 2021 és 2023 közötti időszakot fogják át, de az elemzés nagy része 2022-ről és 2023-ról szól. A történet az Európába irányuló gázszállításoknak a Gazprom által való csökkentésével kezdődik 2021 második felében. A tanulmányban a bevezetés után az elméleti keretünket fejtjük ki, amit a három eset elemzése követ három különálló fejezetben. A tanulmány végén összehasonlítjuk az eseteket egymással, és megnézzük, hogy hogyan viszonyulnak az elméleti keretünkhöz. Ezek alapján ismertetjük a tanulmány elméleti hozzájárulását, az eredmények szélesebb körű alkalmazhatóságát, és kitérünk a szakpolitikai következményekre.

Elmélet: szankciók és befolyásolási modellek

Mivel az energia központi szerepet játszik a társadalom működésében, az energiaágazat gyakran válik a gazdasági nyomásgyakorlás, befolyásolás (*economic statecraft*) célpontjává. A szankciók kezdeményezője érdemi károkat tud okozni, ha a modern gazdaság Achilles-sarkát veszi célba. Az ezzel kapcsolatos szakirodalom meglehetősen gazdag. A korai esettanulmányok közé tartoznak az abesszíniai agresszióra adott válaszként Olaszországgal szemben hozott sikertelen olajsankciók az 1930-as években és a Japán elleni amerikai olajembargo a második világháború alatt.¹⁰ Ezek azt mutatják, hogy az energiaágazat szankcionálása meglehetősen hasonló a többi szankcióhoz: alkalmazásuk különböző célokat és logikákat követhet, például lehet célzott, és kiterjedhet a kapcsolódó pénzügyi áramlásokra és eszközökre is.¹¹ Az energetikai szankciókat az teszi különlegessé, hogy rendkívül aszimmetrikusak, és a szankció kezdeményezőjének nem kell különösebb gazdasági hatalommal rendelkeznie, ami a gazdasági szankciók alkalmazásának tipikus előfeltétele. Például a viszonylag kicsi arab OPEC-országok az 1970-es években az olajfegyver¹² bevetésével jelentős gazdasági károkat tudtak okozni az olajimporttól függő gazdasági nagyhatalmaknak. A szankciók alkalmazói tehát a gazdaságilag erősebbnek tekinthető államok vagy más entitások ágazati sebezhetőségét veszik célba, és a beavatkozás romboló hatású lehet.

A szankciós szakirodalom viszonylag ritkán fordít figyelmet arra, hogy egy adott beavatkozás mögött különféle szándékok állhatnak, és azok milyen eltérő válaszokat eredményezhetnek. Az energetikai szankciókkal foglalkozó legújabb szakirodalom

⁹ Szemben Bulgáriával és Magyarországgal, Szerbia nem uniós tagország, de 2012 óta tagjelölt, és folynak a csatlakozási tárgyalások.

¹⁰ Anderson, Irvine H. (1975): The 1941 De Facto Embargo on Oil to Japan: A Bureaucratic Reflex. *Pacific Historical Review*, 44(2), 201–231; Strang, G. Bruce (2008): „The Worst of All Worlds”: Oil Sanctions and Italy’s Invasion of Abyssinia, 1935–1936. *Diplomacy & Statecraft*, 19(2), 210–235.

¹¹ Fischhendler, Italy – Herman, Lior – Maoz, Nir (2017): The Political Economy of Energy Sanctions: Insights From A Global Outlook 1938–2017. *Energy Research & Social Science*, 34, 62–71.

¹² Paust, Jordan J. – Blaustein, Albert P. (1974): The Arab Oil Weapon: A Threat to International Peace. *American Journal of International Law*, 68(3), 410–439.

inkább azt vizsgálja, hogy a szankcióknak milyen gazdasági hatásuk van egy adott esetben,¹³ és a szankciókat elszenvedők hogyan alkalmazkodnak.¹⁴ A szakirodalom azt is feltárta, hogy a kisebb hatalmak milyen aránytalanul nagy hatást értek el a szankciók bevezetésével,¹⁵ de e kutatások többsége szektorális kérdésekre összpontosít, és elméleti következtetéseket von le annak vizsgálatával. Amikor több esetet kutatnak, akkor a válaszlépések vizsgálata és azok elméleti keretek közé helyezése során általában a közös vonásokra összpontosítanak, általánosítanak. Mi viszont pont arra vagyunk kíváncsiak, hogy a nemzetállamok miért viselkedhetnek egészen másképp ugyanolyan (vagy nagyon hasonló) szankciócsomag vagy annak fenyegetése esetén.

Hasonlóképpen, az ukrajnai háborúval kapcsolatos szankciós irodalom azt szokta felmérni, hogy a nyugati szankciók mennyire hatékonyak Oroszországgal szemben, vagy hogy Oroszország hogyan reagál a gazdasági nyomásgyakorlás ezen formáira.¹⁶ A gazdasági nyomásgyakorlás azonban nem volt egyoldalú, hiszen a Kreml is számos európai országnak csökkentette vagy teljesen leállította a gázszállításokat. Ha elfogadjuk Chan és Cooper definícióját a gazdasági szankciókra, amely szerint az „a gazdasági erőforrások tényleges megvonása vagy az azzal való fenyegetés a célpont politikájának megváltoztatása érdekében”,¹⁷ akkor könnyű belátni, hogy a Kreml is szankciókat vetett be, amikor felfüggesztette a gázexportot számos országba. Míg azonban a nyugati szankciókat gyakorlatilag egyetlen ország (illetve Belaruszt ideértve két állam) ellen vezették be, Oroszország gazdasági befolyásolását több tucat állam ellen kellett alkalmazni. Életszerű és gyakorlatilag igazolható, hogy Moszkva differenciálta saját szankcióalkalmazását, és arra a címzett országok kormányai és társadalmi eltérően reagáltak. A túlzott általánosítás éppen ezért jelen helyzetben nem járható út, sokkal differenciáltabban kell a témához közelíteni.

Az elméleti keret kiválasztásakor Galtung korszakalkotó tanulmánya volt a kiindulópont, amely szerint a szankciók azért nem vezetnek eredményre, mert a kezdeményezőnek naiv elvárásai vannak a címzettek behódolását illetően. Ez a naiv elképzelés abból táplálkozott, hogy a szankció eredményessége és mértéke között egyenes arányosság állna fenn: a címzettek által tett politikai engedmények arányosak a szankciók gazdasági

¹³ Jones, Lee (2015): *Societies under Siege: Exploring How International Economic Sanctions (Do Not) Work*. Oxford: Oxford University Press.

¹⁴ Elliott, Kimberly Ann (2005): Trends in Economic Sanctions Policy: Challenges to Conventional Wisdom. In Walensteen, Peter – Staibano, Carina (szerk.): *International Sanctions: Between War and Words in the Global System*. Abingdon: Frank Cass, 3–14; Tcherneva, Vessela: *Easy Prey? Russia's Influence in Bulgaria*. [online], 2023. 02. 08. Forrás: ecf.eu [2023. 10. 04.]; *The Global Sanctions Data Base*. [online], 2023. Forrás: globalsanctionsdatabase.com [2023. 11. 04.]; Tierney, Dominic (2005): Irrelevant or Malevolent? UN Arms Embargoes in Civil Wars. *Review of International Studies*, 31(4), 645–664; Peterson, Timothy M. (2020): Reconsidering Economic Leverage and Vulnerability: Trade Ties, Sanction Threats, and the Success of Economic Coercion. *Conflict Management and Peace Science*, 37(4), 409–429.

¹⁵ Cranmer, Skyler J. – Heinrich, Tobias – Desmarais, Bruce A. (2014): Reciprocity and the Structural Determinants Of The International Sanctions Network. *Social Networks*, 36, 5–22; Rühl, Christof (2022): Energy Sanctions and the Global Economy: Mandated vs. Unilateral Sanctions. *International Economics and Economic Policy*, 19(2), 383–399.

¹⁶ Bergeijk, van Peter A. G. (2022): Sanctions Against the Russian War on Ukraine: Lessons From History and Current Prospects. *Journal of World Trade*, 56(4), 571–586.

¹⁷ Chan, Steve – Drury, A. Cooper szerk. (2000): *Sanctions as Economic Statecraft: Theory and Practice*. Basingstoke – New York: Palgrave Macmillan, 2.

hatásával.¹⁸ Galtung kritikával illette a nemzetközi politikai elmélet ezen hagyományos és szerinte túlságosan leegyszerűsítő nézetét. Számos okot azonosított, amiért a célszágok társadalmi nagyobb gazdasági áldozatot is vállalhatnak, kitarva eredeti politikai álláspontjuk mellett. Ahhoz, hogy a szankciók kezdeményezője elérje a várt eredményt, nem elegendő, hogy a címzett rossznak tekintse a szankciókat, hanem az alternatív cselekvési módokat is azoknál kisebb rossznak kell tekintenie.¹⁹ Továbbá a kezdeményezőnek a szankciók konkrét társadalmi-politikai kontextusát is figyelembe kell vennie. Galtung ezt úgy szemléltette, hogy összegyűjtött egy sor olyan tényezőt – erkölcsi szempontok, igazságérzet és a szankciók rosszallása, a jólét sikeres újraelosztása, a nemzetgazdaság diverzifikálása –, amely a címzett, az ő példájánál Rodézia (a mai Zimbabwe) cselekedeteit alakították. Elemzése rávilágít ezeknek a tényezőknek a fontosságára, amelyeket a szankciók kezdeményezőinek figyelembe kell venniük a szankciók megtervezésekor.

A címzettek válaszainak megmagyarázása érdekében a témával foglalkozó szakértők egy része Galtung érvelését a kommunikációval kapcsolatos kutatásokra és a különféle ügyeket összekapcsoló „árukapcsolás” diplomáciára (*linkage diplomacy*) támaszkodva gondolta tovább. A kognitív pszichológiától kölcsönözve a gazdasági nyomásgyakorlás elmélete magába építette azt, hogy a szankciók sikere miként függ attól, hogy a címzett hogyan értelmezi a külső nyomást, és hogyan viszonyul az általa kormányzott társadalomhoz. A kognitív kapcsolatok fogalmát széles körben használták Galtung strukturális-erőszak-elmélete mentén. Ez utóbbi azt hangsúlyozza, hogy az imperializmus fejlettebb formái nem a pusztán katonai erőre támaszkodnak, hanem a kommunikáció és a leigázott, illetve befolyásolt társadalom kulturális átformálása révén gyakorolnak befolyást.²⁰ Ehhez behatolásra (*penetration*) van szükség,²¹ ami ebben a kontextusban azt jelenti, hogy rejtett módon, különböző informális csatornákon, szereplőkön keresztül érik el, hogy a behatolt társadalom elfogadja a követelést, és azt hatékonyan fonják be a társadalom szövetébe. A behatolás a címzett ország politikai rendszerének stabilitására összpontosít, mivel a kezdeményezőnek figyelembe kell vennie, hogy a kormányzat stabil-e, és a társadalomban mély gyökerekkel rendelkezik-e. Ezek megléte vagy hiánya befolyásolja, hogy a szankciók mely szereplőket célozzák meg.

Kelman szerint az új attitűdök a kognitív kapcsolatokról, azaz a címzett attitűdstruktúrájától függenek. A külső nyomás befogadásának három módját különbözteti meg: megfélemlés (*compliance*), azonosulás (*identification*) és internalizáció (*internalisation*).²² Li kérdéseket javasol annak megállapítására, hogy melyik formát alkalmazzák. A „menyibe kerül” a megfélemlés esetében releváns, a „ki követeli” az azonosulásnál számít,

¹⁸ Galtung, Johan (1967): On the Effects of International Economic Sanctions: With Examples From the Case of Rhodesia. *World Politics*, 19(3), 378–416.

¹⁹ Galtung 1967: 392.

²⁰ Galtung, Johan (1971): A Structural Theory of Imperialism. *Journal of Peace Research*, 8(2), 81–117.

²¹ Scott, Andrew MacKay (1982): *The Revolution in Statecraft: Intervention in an Age of Interdependence*. Durham: Duke University Press; Morgan, Clifton T. – Schwebach, Valerie L. (1995): Economic Sanctions as an Instrument of Foreign Policy: The Role of Domestic Politics. *International Interactions*, 21(3), 247–263.

²² Kelman, Herbert C. (1958): Compliance, Identification, and Internalization: Three Processes of Attitude Change. *Journal of Conflict Resolution*, 2(1), 51–60.

a „mik a követelések” pedig az internalizáció azonosításához.²³ Li megközelítését kibővítve: a megfelelés esetében a címzett elfogadja és betartja a szándékolt befolyást, mert kedvező reakciót vár a kezdeményezőtől. Anélkül törekszik jutalomra vagy a büntetés elkerülésére, hogy érdemben meggyőződne a szankciók tárgyáról.²⁴ Ez nagy átfedésben van a Galtung előtt alkalmazott nemzetközi politikai elmélettel, mivel az a legtöbb gazdasági nyomásgyakorlás esetén jelen lévő *quid pro quo* megfontolásokra összpontosít. Gyakorlatilag a megfelelés a klasszikus racionális cselekvésnek felel meg, amikor a befolyásolt szereplő érdekmaximalizál, a megváltozott viszonyok mellett, a nyomásgyakorlást figyelembe véve haszonelvűen újraoptimalizálja a magatartását.²⁵

Ehhez képest a gyakorlat azt mutatja, hogy a külső nyomásgyakorlásra való reakciók nem feltétlenül az érdekoptimalizáció mentén zajlanak. Éppen ezért a szankciók hatásának további árnyalása és magyarázata érdekében Kelman felismerte, hogy az internalizáció esetén a kezdeményező követelése összhangban állnak vagy legalábbis nem ellentétesek a címzett eredeti álláspontjával és értékrendszerével, ami pedig kiváltja a külső nyomásnak való engedést. Ilyenkor a címzett tulajdonképpen egyetért a nyomásgyakorlóval, vagy indifferensnek gondolja a követeléseit. A szankció vagy az azzal való fenyegetés ebben az esetben inkább csak jelzés, felszólítás, esetleg noszogtatás, a címzett magatartását inkább az egyetértés, semmint a haszonelvűség vezérli. Természetesen az internalizáció nem feltétlenül ellentétes a megfeleléssel. Amennyiben a behatolás, a penetráció szintje magas, a nyomásgyakorló a célországon belül sok olyan szövetséges szereplővel rendelkezik, amelyek egyetértenek az ő céljaival, akkor az érintett kormány részéről a belpolitikai költség-haszon elemzés és érdekoptimalizálás juthat olyan következtetésre, hogy célszerűbb behódolni. Ez gyakori eset, amelyet rendszeresen alkalmaznak szankciók megtervezésekor és végrehajtásakor.²⁶

Végül az azonosulás arra készíti a címzettet, hogy elfogadja és betartsa a kezdeményező követeléseit, mert igyekszik fenntartani a már meglévő jó kapcsolatokat, függetlenül attól, hogy hogyan alakulnak az ezzel járó költségek és a haszon. A szakirodalomban széles körben alkalmazták az azonosulás forgalmát, mert jó betekintést nyújt abba, hogy az államok hogyan tesznek eleget az elvárásoknak, ha strukturális függőségben vannak más államoktól, ahogy a függőségi elmélet ezt magyarázza.²⁷ A magterületre (centrumra) és perifériára felosztott világregységben utóbbiak erős aszimmetrikus függősége az előbbiektől nem korlátozódik a gazdasági függőségre, még ha az nagy befolyással is rendelkezik, hanem kiterjed a normákra és az értékekre is. Ezért a szereplők széles köre

²³ Li, Chien-pin (1993): The Effectiveness of Sanction Linkages: Issues and Actors. *International Studies Quarterly*, 37(3), 349–370.

²⁴ Lacy, Dean – Niou, Emerson M. S. (2004): A Theory of Economic Sanctions and Issue Linkage: The Roles of Preferences, Information, and Threats. *Journal of Politics*, 66(1), 25–42.

²⁵ McLean, Elena V. – Whang, Taehee (2010): Friends or Foes? Major Trading Partners and the Success of Economic Sanctions. *International Studies Quarterly*, 54(2), 427–447.

²⁶ Hufbauer, Gary Clyde et al. (2009): *Economic Sanctions Reconsidered*. Washington, DC: Peterson Institute for International Economics.

²⁷ Caporaso, James A. (1978): Dependence, Dependency, and Power in the Global System. *International Organization*, 32(1), 13–43.

egyetért vagy empatizál a szankciók kezdeményezőivel (de nem feltétlenül az adott ügyben való álláspontjával), lojális azokhoz, ami arra készíti a célországot, hogy a kezdeményező szándékainak megfelelően reagáljon a szankciókra.

Ez a háromszatú taxonómia ideális analitikai eszköztárat kínál a szankciók tervezésének és fogadtatásának magyarázatához. Ugyanakkor amint azt Crawford és Klotz is kiemelte, alkalmazásának módja meglehetősen homályos. Kelman taxonómiája ugyanis segít megérteni, hogy a címzettek nagy általánosságban miért cselekszenek egy adott módon, mik a szankció tervezésénél megjelenő elvárások, de nem kellően veszi figyelembe a címzett ország éppen aktuális belpolitikai viszonyait és hatalmi mechanizmusait. Ez a hiányosság hozzájárult a szankciós és *linkage* szakirodalom harmadik hullámának megjelenéséhez, amely azt vizsgálta, hogy a szankciók sikerét milyen belpolitikai mechanizmusok határozzák meg.²⁸ Crawford és Klotz innen kiindulva azt mondja, hogy a szereplőknek, a befolyásolás mechanizmusainak, a siker feltételeinek és a befolyásolás elsődleges helyének a rendszerszintű elemzése lehetővé teszi a szankciók szándékainak és eredményeinek mélyebb megértését. Ha olyan kérdésekre válaszolunk, mint hogy „kit céloznak a szankciók”, „hogyan hatnak”, „milyen feltételeknek kell teljesülniük ahhoz, hogy hatékonyak legyenek” és „hol hatékonyak”, akkor jobban megérthetjük a szankciók kialakításnak és alkalmazásának vezérlő elvét. Ennek megfelelően Crawford és Klotz az analitikai eszköztárukat strukturáló vezérgondolatot illetően elfordul azoktól a korábbi erőfeszítésektől, amelyek pusztán arra összpontosítottak, hogy „a szankciók sikeresek-e”.²⁹ A sikeresség értékelését szerintük meg kell hogy előzze a hatásokra vonatkozó *a priori* várakozás. Annak érvényesülése vezethet a szankciók sikeréhez, míg a hatásmechanizmus kapcsán való tévedés szinte garantálja a kudarcot. Ennek megfelelően különféle eseteket³⁰ összegyűjtve arra szűkítették a kérdést, hogy „hogyan működnek”.³¹ Crawford és Klotz a címzett társadalmak és kormányok reakcióira és a kezdeményezővel való interakcióik logikájára fókuszál.

E kérdések, valamint a mechanizmusok és a célok elemzése alapján dolgozta ki Crawford és Klotz a négy kategóriából (kényszerítés, normatív kommunikáció, erőforrás-megtagadás és politikai törés) álló taxonómiáját (1. táblázat). A kényszerítés a legelterjedtebb nézet a szankciók működéséről. „A racionális döntéseket hozó elitnek újra kell értékelnie a céljai elérésének költségeit a tényleges vagy várható szankciók költségeinek fényében” – állítja Crawford és Klotz, de utalva ezzel Baldwinra is.³² A kényszerítés feltételrendszerét úgy kell kialakítani és alkalmazni, hogy a címzett számára költségeesebbé tegyék az alternatív cselekvésmódokat, így rászorítva őket arra, hogy a szankció

²⁸ Drury, A. Cooper (2000): How and Whom the US President Sanctions: A Time-Series Cross-Section Analysis of US Sanction Decisions and Characteristics. In Chan, Steve – Drury, A. Cooper (szerk.): *Sanctions as Economic Statecraft*. London: Palgrave Macmillan, 17–36; Elliott 2005; Drezner, Daniel W. (2012): An Analytically Eclectic Approach to Sanctions and Non-Proliferation. In Solingen, Etel (szerk.): *Sanctions, Statecraft, and Nuclear Proliferation*. Cambridge: Cambridge University Press, 154–173; Jones 2015.

²⁹ Kirshner, Jonathan (1997): The Microfoundations of Economic Sanctions. *Security Studies*, 6(3), 32–64.

³⁰ Hufbauer et al. 2009; *The Global Sanctions Data Base* 2023.

³¹ Kirshner 1997.

³² Crawford–Klotz 1999: 26.

kezdeményezőjével összhangban kormányozzanak. Ezzel szemben a normatív kommunikáció modellje szerint „az elitek és a lakosság erkölcsi érvekre reagálnak”,³³ ami arra viszi rá a kezdeményezőt, hogy a normák összhangját feltételezve cselekedjen. A szankció ilyenkor csak a helyes magatartás sorvezetője, a nyomásgyakorló a címzett által elfogadható érvek és argumentáció mellett nyomatékosít. Ha a kényszerítés és a normatív kommunikáció nem válik be, akkor a kezdeményező az erőforrások megtagadásához folyamodhat, ami „csökkenő képességekhez vezet, amelyek megakadályozzák a kifogásolható politikák folytatását; a szankciók úgy működnek, hogy megfosztják az államot a cselekvőképességétől”.³⁴ A hatások tehát erőteljesebbek, és a kormányzati rendszerek vagy kormányok megdöntésére irányulhatnak, miközben általában véve a kormányzat összetételét és az intézményi struktúrákat a kezdeményező érdekeihez igazítva változtatják meg. Tulajdonképpen a politikai rendszer túlélési ösztöneire apellál. Végül: a politikai törés esete nem a kormányt, hanem a társadalmat és az intézményeket célozza meg, hogy politikai változást idézzon elő. Ez olyan környezetben áll fenn, ahol kismértékű az uralkodó elit behatolása a társadalomba, gyenge a legitimitációja, vagy megkérdőjelezhető a támogatottsága.

1. táblázat: A tanulmányban alkalmazott szankciós taxonómia

	Szereplők	A befolyásolás mechanizmusa	A siker feltételei	A befolyásolás fő helye
<i>Kényszerítés</i>	a döntéshozó elit racionális	növeli a költségeket és/vagy csökkenti a hasznot	legalább részleges gazdasági és katonai kölcsönös függőség	a döntéshozó elit
<i>Normatív kommunikáció</i>	a döntéshozó elit normatív szempontokat is mérlegel	rábeszélés	az elitek világosan felfogják a normatív érveket	a döntéshozó elit
<i>Erőforrás-megtagadás</i>	az elitek makacsok: az államok működtetése materiális javaktól is függ	a képességek csökkentése a fontos erőforrások korlátozásával	a szankcionálók által megváltoztatni kívánt magatartás anyagi erőforrásokat igényel; legalább részleges gazdasági és katonai kölcsönös függőség	a kormány intézményi struktúrái; a gazdaság
<i>Politikai törés</i>	a kormány az elit és a nép támogatásától függ	olyan legitimitációs válság kialakulásának elősegítése, amely fokozott elégedetlenséghez vagy forradalomhoz vezet	törekény elit; külső képesség a kormány-nyal szemben álló csoportok támogatására	a döntéshozó elit és a civil társadalom

Forrás: Crawford–Klotz 1999: 27.

³³ Crawford–Klotz 1999: 27.

³⁴ Crawford–Klotz 1999: 28.

Crawford és Klotz olyan kategorizálást kínál, amely alkalmazható az energiával kapcsolatos kérdésekre, egy kisebb változtatással: nem minden kategória, illetve mechanizmus egyenrangú. Ez a taxonómia árnyaltságot biztosít, de a szankciók különféle mechanizmusai közötti kölcsönhatások egyszerre is jelentkezhetnek.³⁵ Vagyis a valóságról alkotott elképzeléseink eredendően rendezetlenek. Azt találtuk, hogy a kényszerítés gyakorlatilag mindig jelen van. A gazdasági szankciók kivételével a kezdeményező feltételez némi racionalitást a döntéshozóktól, és anyagi eszközökkel (például az energiához, a nyersanyagokhoz vagy a finanszírozáshoz való hozzáféréssel) befolyásolja a címzett cselekedeteit. Nyilván sok múlik a racionalitás kereteinek lehatárolásán, azon, hogy azt mennyire pusztán gazdasági jelenségnek tekintjük, vagy a politikai szempontok területére is kiterjesztjük azt. Mindazonáltal az általunk vizsgált három eset egyikében sem volt az orosz nyomásgyakorlás alternatíva nélküli, Moszkva mindig kínált olyan kimeneteket, amelyek mellett legalábbis gazdaságilag az összes többi megoldás kedvezőtlenebb volt. A szerb és a magyar esetben ezen megoldásokat alkalmazták is, míg Bulgáriában ez a lehetőség feltételezhetően nyitva állt.

Ezen fenntartás mellett a másik három forma (a normatív kommunikáció, az erőforrás-megtagadás és a politikai törés) a kényszerítéssel együtt jelent meg. Nem vitatjuk, hogy Oroszország szankciói elvi teret adtak az „észszerű” megfelelésnek, nem feltétlenül a gazdasági hadviselés (*economic warfare*) kizárólag képességsökkentő, pusztító céljával vezették be őket. Ugyanakkor mégis három, egymástól részben eltérő szankciós történetet láthatunk, ahol a címzettek válaszadásait, annak eltéréseit ezen utóbbi három reakciós mechanizmus különbözteti meg.

Normatív kommunikáció: Magyarország esete

Magyarországot egy robusztus, monolitikus, gyakorlatilag egypárti kormány irányítja, amely mélyen behatol a társadalomba. Az Orbán Viktor által vezetett Fidesz 2010 óta zsinórban négyszer szerzett alkotmányozó többséget – legutoljára éppen az orosz–ukrán háború korai szakaszában, 2022 tavaszán –, amelyet az ellenzék kevésbé veszélyeztet. Magyarország EU- és NATO-tag, és erőteljesen integrálódott az európai gazdasági értékláncokba. Ennek ellenére a kormány a nyugati liberális értékekkel ellentétes, a főárammal szembehelyezkedő irányvonalat követ, megszilárdítva saját kormányzati rendszerét és fenntartva a nacionalista retorikát. Az uniós intézményekkel szemben pozicionálja magát, ami konfrontációhoz vezetett többek között a migráció, az LMBTQ+ és az emberi jogok, valamint tágabb értelemben a politikai *status quo* kérdésében. A közvélemény Oroszországgal való szimpátiája korlátozott, tekintettel az 1956-os forradalomra és a több mint négy évtizeden át tartó kommunista diktatúrára. Orbán Viktor miniszterelnök és Putyin elnök között azonban szívélyes a kapcsolat. A magyar kormányfő a „keleti nyitás”

³⁵ McKibben, Heather Elko (2010): Issue Characteristics, Issue Linkage, and States' Choice of Bargaining Strategies In The European Union. *Journal of European Public Policy*, 17(5), 694–707; Meierding, Emily – Sigman, Rachel (2021): Understanding the Mechanisms of International Influence in an Era of Great Power Competition. *Journal of Global Security Studies*, 6(4), 1–18.

keretében jó kapcsolatokat épített ki Európán kívüli, esetenként autokratikus rezsimekkel. Hasonlóképpen a belpolitikában, az államilag ellenőrzött média lehetővé teszi a kormány számára a narratívák felerősítését: oroszbarát és Nyugat-kritikus üzeneteket terjeszt, és pozitív hangulatot teremt Oroszországgal kapcsolatban a lakosságban.

Magyarország nagymértékben függ az importált energiahordozóktól, amelyek döntően Oroszországból származnak. A gáz esetében a leglátványosabb a helyzet, ez a legjelentősebb energiaforrás a teljes és végső energiafelhasználásban, minekutána többségi részesedése van a hőtermelésben és a lakossági energiafogyasztásban, továbbá a második számú tüzelőanyag az áramtermelésben. A kormány az olcsó energiaellátás szempontjából nélkülözhetetlennek állította be Oroszországot, a 2013-ban elindított rezsicsökkentés pedig 2010 óta talán a legtartósabb narratíva a közbeszédben, a Fidesz programjának központi eleme, amelynek fontos szerepe volt a választásokon elért eredményekben.³⁶ Mindez politikailag érzékennyé teszi a földgáz ügyét. Amint azt látni fogjuk, a kormány retorikailag nem törekedett arra, hogy leváljon az orosz gázimportról, de kidolgozott pár eszközt a sokkok tompítására.

2021-ig Szlovénia kivételével minden szomszédos országgal kiépültek a gázösszekötetések, a horvátországi cseppfolyósítottgáz- (LNG-) terminálban importkapacitásokat kötöttek le, és jelentős belföldi tárolókapacitások állnak rendelkezésre (a kereskedelmi mellett stratégiai készleteket is fenntartanak). Az alacsony (rezsicsökkentett) lakossági gázárak azonban ösztönözték a keresletet. A teljes magyarországi gázfelhasználás 2021-re 11,1 milliárd köbméterre emelkedett.³⁷ Az egyetemes szolgáltató a Gazprommal 2021-ben kötött, évi 4,5 milliárd köbméterre szóló, tíz- plusz ötéves ellátási szerződéssel igyekezett kielégíteni a lakossági és nem lakossági egyetemes szolgáltatásra jogosultak gázigényét. A szállítások egy kisebb része továbbra is Ausztrián keresztül zajlik, de a forgalom zömét 2021-ben áterelték a Balkáni Áramlatba, amely az Oroszország és Törökországi közti, fekete-tengeri Török Áramlat meghosszabbítása Bulgárián és Szerbián át Magyarországra. Ezzel az ukrán tranzitot ugyan nagyrészt kikerülték, az oroszoktól való importfüggőség azonban fennmaradt.

Oroszország 2022. februári ukrajnai inváziója váratlanul érte a kormányt, és arra kényszerítette, hogy az eddiginél óvatosabban egyensúlyozzon az EU és Oroszország között. A kormánynak viszonylag szabad keze volt a külpolitika hangolásában a háború kibontakozása során, mivel szilárd belpolitikai helyzete és a magyarországi média felett gyakorolt ellenőrzése lehetővé tette, hogy a stratégiai ambícióinak megfelelően alakítsa a narratívát. Az energiainporttól való függőség viszont komoly béklyót jelentett. Ezért a kormánykommunikáció a nyilvánosság felé azt hangsúlyozta, hogy a gázimport fenntartása érdekében jó kapcsolatokat kell ápolni Oroszországgal. A kormány látszólag semleges, pacifista, békepárti álláspontot képviselt, ami lehetővé tette, hogy ne kelljen a Nyugat nagy része által elfogadott ukránbarát álláspont mellé állnia, és az orosz vezetést is megnyugtatta, ezzel pedig elkerülte a politikai és/vagy gazdasági megtorlást. A kormány

³⁶ Weiner, Csaba – Szép, Tekla (2022): The Hungarian Utility Cost Reduction Programme: An Impact Assessment. *Energy Strategy Reviews*, 40, 100817.

³⁷ Magyar Energetikai és Közmű-szabályozási Hivatal – FGSZ Földgázszállító: *A magyar földgázrendszer 2022. évi adatai*. [online], 2023. 10. 13. Forrás: mekh.hu [2023. 10. 18.].

továbbra is bírálta az uniós szankcióit, azokat kontraproduktívnak tartotta. Mentességeket kért Magyarországnak, és vétóval fenyegetőzött, ha bizonyos rendelkezéseket nem változtatnak meg vagy nem törölnek. A Gazprom általi gázstop fenyegetése bizonyosan meghatározta a magyar elit költség-haszon elemzéseit, a vele való együttműködés fenntartását. Ugyanakkor ez nem feltétlenül volt kizárólagos, más jellegű megfontolások is érvényesültek.

A magyar vezetést normatív alapon is meggyőzték, hiszen az orosz és a magyar kormányzat nézetrendszerében egyes pontokon átfedés tapasztalható. Budapest viszonyra patthelyzetbe került az Európai Bizottsággal a magyarországi jogállamiság, illetve a kohéziós alap, valamint a helyreállítási és ellenálló képességi eszköz forrásaihoz való hozzáférés kérdésében,³⁸ ami Magyarországnak a legtöbb európai állammal és intézménnyel való kapcsolatát is megterhelte. A magyar kormány magatartása az orosz vezetéssel szemben nem változott érdemben 2022 februárja után, a többi uniós országgal ellentétben rendszeresek a magas szintű találkozók. Emellett a kormány elutasítja az ukrajnai fegyverszállításokat, bírálja a Zelenszkij-kormányt nyújtandó uniós pénzügyi támogatásokat, és ellenezte az ukrán csatlakozási tárgyalások megkezdését.³⁹ A magyar kormány álláspontja a korábbi normatív és politikai irányvonal folytatását mutatja. Fontos szempont az energia, de az Oroszországgal való kapcsolatokat a hivatalos nyilatkozatokban gyakran függetlenítik ettől a megfontolástól, ami a fenti értékekkel való összhangot, illetve ezeknek az értékeknek az internalizálását tükrözi.

A kormány a Gazprommal való együttműködés fokozásával és a gázfogyasztást csökkentő, vagyis keresletoldali intézkedések bevezetésével reagált az orosz gázimport felfüggesztésének veszélyére. Az orosz gázvásárlások önkéntes beszüntetése vagy a rubelben történő fizetés megtagadása szóba sem jött, a kormány lekicsinyelte az orosz gázimporttal járó kockázatot. Jóllehet látta, hogy a Gazprommal korábban baráti kapcsolatot tartó államok (például Bulgária) esetében is zárt el gázcsapot, ami tudatosíthatta benne, hogy a Kreml akaratának kikényszerítése érdekében ez megtörténhet Magyarországgal is. Mindazonáltal a kormány intézkedései kevésbé tükrözték, hogy tudatában lenne az energiabiztonsági fenyegetésnek, a baráti kapcsolatok fennmaradását feltételezték. Az intézkedések ugyanis meglehetősen visszafogottak voltak. Egy kivétel volt: a rezsicsökkentés rendszerének az átalakítása, amelynek keretében az átlag feletti gáz- és áramfogyasztást jóval magasabb árakkal terhelték meg. Ezt a kormány olyan keresletoldali intézkedésekkel párosította, mint például a belső hőmérséklet csökkentése az iskolákban, valamint az állami intézményekben és cégeknél. Ezek jelentették az utolsó mentsvárat, és az egyre szorongatóbb ellátási és pénzügyi szükségesség miatt volt rájuk szükség. Az egyetemes gáz- és áramszolgáltató, illetve a mögötte álló állam nem bírta tovább a nyomást, olyan nagy veszteséget volt kénytelen elszenvadni.

Az intézkedések viszonylag sikeresnek bizonyultak. Jóval nagyobb mértékben, 20,2%-kal csökkent a gázfelhasználás 2022. augusztus és 2023. március között a megelőző

³⁸ Igaz, az uniós források kérdésében 2023 decemberében fordulat következett be.

³⁹ Orbán Viktor 2023 decemberében blokkolta az Ukrajnának szánt 50 milliárd eurós uniós támogatást, de végül 2024 februárjában megszavazta. Ezzel szemben a magyar miniszterelnök távollétében született meg az Európai Tanács 2023. decemberi döntése Ukrajna uniós csatlakozásának megkezdéséről.

öt év átlagfogyasztásához képest, mint amiről az EU rendelkezett, de az EU egésze is (17,7%-os eredményével) az önkéntes 15%-os célérték felett teljesített. A gázfelhasználás minden ágazatban csökkent. Ebben azonban a szokásosnál enyhébb időjárás is szerepet játszott.⁴⁰ A Fidesz mély behatolása a társadalomba és magas támogatottsága lehetővé tették, hogy még az egyik központi szakpolitikájában, a rezsi-csökkentésben bekövetkezett zavarokat is átvészelve, és a megtett lépések arról tanúskodtak, hogy nem sok hajlandóság volt az orosz importtól való elfordulásra, ami tágabb értelemben igazodott az oroszbarát külpolitikához.

A magyar energiapolitika nem törekszik tudatosan az Oroszországtól való diverzifikációra, de nem is utasítja el az alternatív lehetőségeket; mindkét út továbbra is nyitva áll. Gyakran a felek közötti részleges egyetértés a lépések mozgatórugója, amit folyamatosan kommunikál is a kormány. Ez a véleményazonosság azonban olyan technogazdasági kontextusba ágyazódik, amely bizonyos fokú ellátásbiztonságot nyújt Magyarországnak, hiszen szükség (válság) esetén lehetőség van hozzáférni alternatív importhoz. Ennek megfelelően a kormány csak kisebb lépéseket tett az importdiverzifikáció terén, és azokat is meglehetősen későn: rövid távú szerződéseket kötött szimbolikus mennyiségekre az azeri és a török állami olaj- és gázvállalatokkal, a SOCAR-ral és a Botaşsal. Ezekon kívül csak relatíve távlati tervek születtek: nagyobb mennyiségű azeri importról, katarai LNG Horvátországon keresztül behozataláról, valamint a tervezett gdański LNG-terminálról és a romániai fekete-tengeri gázmező projektjéből való szállításokról. A diverzifikáció kérdését nagyrészt nyitva hagyták, stratégiai döntések nem születtek, mivel a kormány nem tartja feltétlenül szükségesnek, és igyekszik is elkerülni minden olyan kötelezettségvállalást, amely megtöri az Oroszországgal való normatív összhangot.

Politikai törés: Bulgária esete

Bulgária energiaellátásának a története meglehetősen tipikus a régióban: a kommunista uralom alatt az 1950-es évektől úgy folyt az iparosítás, hogy ehhez csak korlátozottan támaszkodhattak belföldi erőforrásokra. Az ország ugyan jelentős szénkészlettel rendelkezett, de ez nem volt elegendő az ugrásszerűen megnövekedett igények kielégítésére. Mindez az importra és leginkább az új energiahordozókra (így az atomenergiára) való fokozott ráutaltsághoz vezetett, ami a szovjet erőforrásoktól, illetve sok esetben technológiától és *know-how*-tól való függőséget eredményezett.⁴¹ Kisebb mértékben és a régió legtöbb országához hasonlóan ez érintette a szovjet gázbehozatalt is, minekutána a szovjet olajimport az 1970-es években szűkössé vált.⁴² A gáz Románián keresztül érkezett, amit az ipar – cement-, műtrágya-, kerámia- és üvegyártás –, valamint kisebb mértékben

⁴⁰ Eurostat: *Supply, Transformation and Consumption Of Gas – Monthly Data*. [online], 2023. Forrás: ec.europa.eu [2023. 09. 19.]; Magyar Energetikai és Közmű-szabályozási Hivatal: *Havi piacmonitoring riport: földgáz*. [online], 2022–2023. Forrás: mekh.hu [2023. 09. 18.].

⁴¹ Tchalakov, Ivan – Mitev, Tihomir (2019): Energy Dependence Behind the Iron Curtain: The Bulgarian Experience. *Energy Policy*, 126, 47–56.

⁴² Szabo, John – Deak, Andras (2021): The CEE Energy Transition: Recurring Fifty-Year-Old Dynamics? In Mišik, Matúš – Oravcová, Veronika (szerk.): *From Economic to Energy Transition: Three Decades of Transitions in Central and Eastern Europe*. Cham: Palgrave Macmillan, 63–96.

a Szófiában és környékén lévő távfűtési rendszerek igényeinek kielégítésére használtak fel. A gáz iránti kereslet az 1980-as évekig nőtt, majd 1990-ben 6,3 milliárd köbméterrel érte el a csúcst. Az 1990-es években visszaesés következett be, ezt követően évi 2,4–3,4 milliárd köbméter között stabilizálódott a fogyasztás.⁴³ A szovjet stratégia meglehetősen sikeres volt abban, hogy Bulgáriát a gázon keresztül a befolyási övezetéhez kösse, mivel a bolgár vezetés a közelmúltig nem épített ki alternatív importútvonalakat. A kétoldalú gazdasági kapcsolatok szorosan összefonódtak a politikai együttműködéssel, Bulgária a Varsói Szerződés tagjaként szoros kapcsolatokat ápolt a Szovjetunióval. A Kreml azóta is azt feltételezi, hogy a bolgár társadalom nosztalgiával tekint a kommunizmusra, és ezért általában véve a mai napig kedvezően viszonyul Oroszországhoz.

Pusztán a számokat tekintve a földgáz nem játszik kiemelkedő szerepet Bulgária energiaellátásában, de az alternatívák hiánya és a gáznak a lakossági fűtésében betöltött szerepe politikailag érzékennyé teszi a kérdést. A távfűtési hálózatra 112 000 háztartás van rákötve,⁴⁴ és az alacsony áron történő energiaellátás politikai prioritás. Az első Boriszov-kormány (2009–2013) elleni 2013-as tüntetések világosan megmutatták, hogy az energia a tiltakozás gyújtópontjává válhat. A gáz kiváltása nem volt terítéken Bulgária lassan mozduló energiapolitikájában, jelenleg pedig azért lenne ez kihívás, mert az emelkedő szén-dioxid-árak miatt a széntüzelés nem versenyképes, az egyetlen atomerőmű teljes terheléssel termel, a megújuló energiaforrások elterjedése pedig lassú. Történelmileg a kormányok az Oroszországgal való szoros kapcsolatok fenntartása és az uniós forrásokból megvalósítandó importdiverzifikációs projektek támogatása között lavíroztak. Minden olyan lehetőségre lecsaptak, ami a gázpiaci integráció és az új importcsatornák megnyitása révén növelte az ellátásbiztonságot (lásd például az azeri gázt szállító projekteket), ugyanakkor sietve támogatták az orosz politikai célkitűzéseket is (például a Déli Áramlat gázvezeték tervét az ukrán tranzit elkerülése érdekében).⁴⁵

Bulgária infrastrukturális és társadalmi-politikai adottságai miatt a Kreml azt gondolta, hogy szektorális szankciókkal, azokkal való fenyegetéssel Bulgária a háború alatt távol tartható a nyugati főszodortól. Úgy tűnt, hogy Bulgáriának kevés alternatívája van az orosz gázzal szemben, és a racionális gazdasági számítás azt sugallta, hogy ha a Gazprom nyomást gyakorol, adott esetben leállítja a gázszállítást, a bolgár kormány a Kreml politikájához fog igazodni. A Kreml szankciós elképzeléseit támogatta az is, hogy a háború előtti felmérések szerint a lakosság 58%-a pozitívan állt Oroszországhoz és Putyin elnökhöz, még akkor is, ha ezt erős Nyugat-barát orientáció ellensúlyozta, hiszen Bulgária EU- és NATO-tag.⁴⁶ A belpolitikában a Bolgár Szocialista Párt (BSZP) az oroszbarát

⁴³ Energy Institute: *Statistical Review of World Energy Data; Statistical Review of World Energy*. [online], 2023. Forrás: energyinst.org [2023. 10. 04.].

⁴⁴ Energy and Water Regulatory Commission Bulgaria: *Annual Report to the European Commission*. [online], 2020. 07. Forrás: dker.bg [2023. 09. 11.].

⁴⁵ Bowden, Julian (2019): *SE Europe Gas Markets: Towards Integration*. [online], Oxford: Oxford Institute of Energy Studies, OIES Paper NG 150. Forrás: oxfordenergy.org [2021. 04. 07.].

⁴⁶ Zankina, Emilia (2023): Pro-Russia or Anti-Russia: Political Dilemmas and Dynamics in Bulgaria in the Context of The War in Ukraine. In Ivaldi, Gilles – Zankina, Emilia (szerk.): *The Impacts of the Russian Invasion of Ukraine on Right-wing Populism in Europe*. Brussels: European Center for Populism Studies, 48–63.

politika bástyája, gyengülő pozíciója ellenére jelentős befolyással rendelkezik, 2021 vége és 2022 nyara között benne volt Kiril Petkov kormányában.

Ugyanakkor az orosz lehetőségekhez és elvárásokhoz képest Bulgária meglehetősen karakteres ukrán- és Nyugat-barát politikát folytatott. A háború kitörése után Petkov és kormánya nyíltan és burkoltan egyaránt támogatta Ukrajnát. Az intézkedések a menekültek befogadásától kezdve egészen Sztefan Janev védelmi miniszter lemondásának követeléséig terjedtek, mivel utóbbi – Putyin retorikájával összhangban – nem volt hajlandó háborúnak nevezni az orosz katonai műveleteket. Bulgária az orosz invázió megindulása után titokban fegyvereket és üzemanyagot is szállított Ukrajnának. Azonban később kiderült, a bolgár fegyverexport 2022-ben 200%-kal nőtt, ami mögött az Ukrajnának szánt szállítmányok álltak közvetítőkön keresztül.⁴⁷ Mindezt azonban egy friss és labilis koalíciós kormány, a háború kirobbanása előtt alig több mint két hónappal hivatalba lépett Kiril Petkov, a centrista Folytatjuk a Változást (PP) nevű párt miniszterelnöke vezette kabinet fémjelezte. A Kreml elégedetlensége a fennálló irányvonallal, a kormány gyenge helyzete és a soron következő, idő előtti választás, illetve az alternatíva barátságos jellege egyaránt arra ösztökelte Moszkvát, hogy küldjön karakteres üzenetet a bolgár lakosságnak a „helyes magatartást” illetően. A Petkov-kabinet Oroszországgal szembeni „határozott politikája”⁴⁸ kikövezte az utat ahhoz, hogy 2022 áprilisában, a negyedik uniós szankciós csomag elfogadása után a Gazprom felfüggeszse a Bulgáriába irányuló gázexportot.

Az orosz fél azt feltételezte, hogy ha embargót vezet be a gázra, a társadalom szélesebb rétegei és a politikai vezetés akkor is támogatják Oroszországot, ami segíteni fogja a pártokat abban, hogy egyezséget kössenek a gázszállítások újraindításáról, cserébe pedig Bulgária továbbra is támogatja Oroszországot. Habár feltételezhetően történt kísérlet a kormány szintjén való nyomásgyakorlásra, elnézve annak ingatagságát, alacsony társadalmi bázisát, nem feltétlenül tűnt észszerűnek ezt az utat választani. Kevés hosszabb távú politikai hozadékkal kecsegtettek a csak a politikai vezetést célzó szankciók, ellenben lehetőség nyílt arra, hogy a Kreml politikai törésen keresztül érjen el változásokat.

Tehát a kényszerítés korlátozott hatást gyakorolt Bulgáriára, az elit nem engedett a gázszállítások felfüggesztésével való fenyegetésnek, ami végül Oroszországot arra készítette, hogy emelje a tétet. A Petkov-kormány arra játszott, hogy az EU segítségével alternatív forrásokból elégítik ki a keresletet – Ukrajna- és Európa-párti technokrata programmal válaszolt a háborúra. A Kreml a bolgár társadalom Oroszországról alkotott kedvező véleményét és a politikai instabilitást kihasználva politikai törést idézett elő az embargó révén. A gázszállítások felfüggesztésének komoly szerepe volt a koalíciós kormány bukásában, minekutána a Szlavi Trifonov által vezetett Van Ilyen Nép (ITN) párt kilépett a koalícióból, az ezt követő, 2022. júniusi parlamenti bizalmatlansági szavazáson pedig felsorakozott a teljes ellenzék a kormánypártok ellen. Trifonov a költségvetési vitákat és Észak-Macedónia uniós csatlakozásának ügyét nevezte meg a szakítás fő okaiként, de pártja sikertelenül szorgalmazta, hogy napirendre tűzzék az orosz gázimport újraindítását

⁴⁷ Kotseva, Antonia – Nikolov, Krassen: *Bulgarian Weapons Exports up 200% Since Ukraine War*. [online], 2023. 07. 18. Forrás: euractiv.com [2023. 09. 10.].

⁴⁸ Roth, Andrew: *'I Fear Bulgaria Will Become a Soft State': Kiril Petkov on Threat of Russia*. [online], 2022. 06. 23. Forrás: theguardian.com [2023. 09. 10.].

is, ami oroszbarát álláspontot jelzett. Emellett Petkov amúgy is törékeny koalícióját gyengítették az oroszbarát politikát folytató pártok, miközben a mindent átható korrupció és az instabil kormányzati intézmények lehetővé teszik az orosz befolyást.⁴⁹

A politikai törés hatása a Petkov-kormányt 2022 augusztusában felváltó, a független Galab Donev által vezetett ügyvivő kormányban mutatkozott meg, amely az Oroszországgal való kapcsolatok rendezésére és a gázimport újraindítására törekedett. Ez elvileg megfelelő volna az orosz állam számításainak, de 2021 és 2022 között csökkent a lakosság körében Oroszország és Putyin támogatottsága: az oroszokat immár 30% látta biztonsági fenyegetésnek (az egy évvel korábbi nullával szemben). Ugyan a megkérdezettek 57%-a még mindig nem tekintette fenyegetésnek Oroszországot, és 30% gondolt rá partnerként, de erősödtek a NATO- és EU-ellenes hangok is.⁵⁰ A társadalom tehát továbbra is megosztott volt, és nem volt egyértelmű jelzés arra vonatkozóan, hogy a politikai törés az oroszbarát álláspont támogatása felé billenti-e a politikát. Az oroszbarát pártok támogatása felé forduló választók általi hatást tompította, hogy Bulgária – részben az európai és nemzetközi gázpiacokba való integráltságának köszönhetően – sikeresen átvészelte a 2022/2023-as telet. Az egy éven át működő Donev-kormány nem tudott oroszbarát politikát érvényre juttatni, az általános környezet meggátolta az orosz gázimport újraindítását. Ennek legfőbb oka a politikai erők megosztottsága, a labilis kormányzati viszonyok voltak, amelyekhez képest feltehetően az oroszok elvárásai túlzóak voltak. Mind a 2022. októberi, mind a 2023. tavaszi választások hatalommegosztási megállapodáshoz vezettek a Polgárok Bulgária Európai Fejlődéséért (GERB) és a Demokratikus Erők Szövetsége (SZDSZ) (GERB–SZDSZ), valamint a Folytatjuk a Változást és a Demokratikus Bulgária (PP–DB) koalíciók között, amelyek mindegyike – különböző mértékben és formában ugyan, de – Európa-párti, s távol tartják az oroszbarát szélsőjobboldali Újjászületés pártot és a BSZP-t a hatalomtól. A Kreml szankciói a politikai törés esetét ugyan elő tudták idézni Bulgáriában, de az átmeneti gázellátási alternatíva rendelkezésre állása és az uniós normatív orientáció meggátolta a Kremlt abban, hogy elérje a kitűzött célját, egy oroszbarát kormány beiktatását.

Erőforrás-megtagadás: Szerbia esete

Szerbia olyan eset, ahol a nagyhatalmak – Kína, az EU, Oroszország és az Egyesült Államok – szisztematikus módon gyakorolnak nyomást, és látványosan szemben állnak egymással, mindez pedig bonyolult társadalmi-politikai dinamikával párosul. A 2010-es évek végén az EU részesevé a szerb külkereskedelemben stabilan 60% körül volt, és a külföldi közvetlentőke-befektetéseknek is körülbelül ekkora hányada származott az Európai Unióból.⁵¹ Uniós tagjelölt országgént Szerbia jelentős technikai segítséget kap az integráció elősegítése érdekében. A strukturális beágyazottság ellenére, illetve a régió más országaitól eltérően azonban a lakossági preferenciák nem támasztják alá az EU-hoz fűződő szoros gazdasági kapcsolatokat. 2022 decemberében a megkérdezettek

⁴⁹ Tcherneva 2023.

⁵⁰ Kazaz, Jana – Smilov, Daniel: *GLOBSEC Trends 2022: Bulgaria*. [online], 2022. 12. 14. Forrás: globsec.org [2023. 10. 04.].

⁵¹ Statistical Office of the Republic of Serbia: *Exports and Imports*. [online], 2023. Forrás: data.stat.gov.rs [2023. 09. 30.].

mindössze 18%-a választotta az EU-t Szerbia legközelebbi külpolitikai partnerének, miközben Oroszországot 51%, Kínát pedig 19%.⁵² Oroszországot ráadásul nemcsak partnernek, hanem nagylelkű barátnek is tekintik. A lakosság a legkevésbé érdekvezérelt partnerként jellemezte Oroszországot,⁵³ ami a vele való erős azonosulást tükrözi. Ez jelentős mértékben táplálkozik a Nyugat-ellenes és nacionalista érzelmekből, amelyeket a jugoszláv polgárháború, az ország ellen korábban hozott nyugati szankciók, Szerbia 1999-es NATO-bombázása és Koszovó elszakadása is megerősített. Az oroszbarát közhangulat termékeny talajt kínál az orosz lépések támogatásához, szélsőséges esetben pedig politikailag költségessé tette az oroszellenes narratívákat. A pártpolitika szintén követi a geopolitikai irányvonalakat,⁵⁴ és néhány szerb párt – leginkább a Szerbiai Szocialista Párt (SPS) és a jobboldali ellenzék (a Mozgalom a Szerb Királyság Megújításáért – POKS, valamint a Szerbiai Eskütartók Pártja) – erős oroszbarát attitűdöket mutat.

A külkapcsolatok és a belpolitikai hangulat elválaszthatatlan Oroszország legfőbb anyagi befolyásolási formájától, az energiától. Az orosz Gazprom Nyefty 2008-ban, a koszovói függetlenség nemzetközi elismerését követően vásárolta meg kedvezményes áron a szerb olaj- és gázipar ékkövét, a NIS-t. A szerb gázimport történelmileg szinte kizárólag Oroszországból származik, Szerbia pedig az új déli orosz gázfolyosó (Balkáni Áramlat – Török Áramlat) 2020-as üzembe helyezésével az orosz gáz fontos tranzitországvá vált.⁵⁵ Habár a szerb–orosz energetikai kapcsolatokat illetően a végső döntés formálisan az államfő kezében van, számos szervezetnek van befolyása. Hagyományosan az orosz befolyás fő pillérei a Szerbiai Szocialista Párt révén az energiaügyi minisztérium, a külügyminisztérium és a nemzeti gázmonopólium, a Srbijagas voltak. Ez ugyan 2020-tól a Szerbiai Szocialista Párt meggyengült pozíciójával megváltozott, de Oroszország továbbra is képes kihasználni a belpolitikai megosztottságot saját érdekei érvényesítésére: behatolni bizonyos területekre (külpolitika, hírszerzés, energiaipar stb.), és ott saját helyi partnereit támogatni. A befolyás alá vont szervezetek is profitáltak az orosz kapcsolatból, ahogy bizonyos értelemben a kormány is, mivel ezen szereplőkön keresztül volt képes a kedvező kereskedelmi kapcsolatokat fenntartani.

A gáz csak mérsékelt szerepet játszik a szerb energiaellátásban. A részesedése 2020-ban 12,6% volt a teljes energiafogyasztásban. Az ipar gázigénye teszi ki a kereslet javát, a lakossági és a kereskedelmi szektor súlya marginális. A gázfelhasználás több mint 85%-át Oroszország biztosítja. Ahogy jeleztük, ez utóbbi immár nem Ukrajnán, hanem Törökországon keresztül érkezik, és Szerbiának fontos tranzitszerepe van Magyarország felé. A szerb–orosz gázkapcsolatok már a háború kitörése előtt feszültté váltak, mert a korábbi tízéves ellátási szerződés (2011–2021) kifutását követően a Gazprom szigorúbb

⁵² Vuksanovic, Vuk – Steric, Luka – Bjelos, Maja (2022): *Public Perception of Serbian Foreign Policy in the Midst of the War In Ukraine*. [online]. Belgrade: Belgrade Centre for Security Policy. Forrás: qkss.org [2023. 09. 30.].

⁵³ A válaszadók 27,5%-a látta érdekvezéreltnek Oroszországot, míg az EU-t 56,3%. Lásd Vuksanovic–Steric–Bjelos 2022.

⁵⁴ Vuksanovic, Vuk (2021): *Systemic Pressures, Party Politics and Foreign Policy: Serbia between Russia and the West, 2008–2020*. [online] PhD-disszertáció. London: London School of Economics and Political Science. Forrás: etheses.lse.ac.uk [2023. 09. 03.].

⁵⁵ Korábban is volt némi tranzitszerepe Szerbiának, hiszen nemcsak Szerbia, hanem Szerbián át Bosznia-Hercegovina is Magyarországon keresztül importálta az orosz gázt, de a Bosznia-Hercegovinába menő mennyiség elhanyagolható nagyságú volt.

exportpolitikát vezetett be. Az orosz fél nem írt alá újabb hosszú távú szerződést, csupán hat hónapos hosszabbítást ajánlott fel Vučić elnök 2021. novemberi moszkvai látogatása során. A Gazprom azt is követelte, hogy a szerződésben a gázárképletet módosítsák, eddig ugyanis az olajárakhoz kötötték a gázárakat, és nem a hollandiai TTF gázkereskedelmi központ áraihoz, ahogyan mostanában már szokás. Ez utóbbi módosítás azonban a gázárak jelentős emelkedését eredményezte volna.⁵⁶ A meghosszabbítás 2022. május végén járt volna le, ami arra kényszerítette a szerződő feleket, hogy bonyolultabb környezetben tárgyaljanak, hiszen akkor már folyt az ukrajnai háború, Vučić pedig a 2022. áprilisi választások megnyerése után koalíciós partnert keresett. Moszkva azonban ellenállt a szerződés aláírásának, hogy fenntartsa Oroszország befolyását Szerbia felett.

A szerződés aláírásának a visszatartása a Kreml kísérlete volt arra, hogy az erőforrás-megvonás eszközének a bevetésével alakítsa a szerb politikát, illetve kormányzati struktúrát. Végül a szerb kormány összehozott egy új hároméves gázszerződést 2022 májusában, amikor a Gazprom már épp elkezdte felbontani a szerződéseit az európai partnereivel.⁵⁷ A feltételek viszonylag kedvezőek voltak, hiszen Szerbiának sikerült megőriznie az olaj-indexálást, noha így is jelentős áremelkedést kellett elviselnie. Mindazonáltal mindkét félnek lehetősége volt azt kommunikálni, hogy kedvező feltételekkel állapodtak meg, ami az „igaz barátság” bizonyítéka. A szerződéses mennyiség (évi 2,2 milliárd köbméter) elegendő volt a szerb gázfogyasztás döntő többségének a fedezésére, de a kismértékű hiány még mindig némi befolyást biztosított Oroszországnak Szerbiával szemben a jövőben.

Ugyanakkor az uniós szankciós rezsimekhez való szerb hozzáállásban és a kormánykoalíció alakulásán keresztül a Gazprom által visszatartott szállítások és Oroszország politikai nyomásának a hatása is megmutatkozott. Szerbia semmilyen intézkedést nem volt hajlandó hozni Oroszországgal szemben, így nem csatlakozott a nyugati szankciókhoz sem. Ez összhangban állt a szerbiai közhangulattal, de a kormány behatolása a társadalomba kulcsfontosságú volt a lakosság támogatásának a megszerzéséhez, mert közben komoly nyugati nyomásnak kellett ellenállni. Vučić az oroszbarát Szerbiai Szocialista Pártot választotta koalíciós partnerének, ami logikusnak tűnhet a történelmi együttműködés fényében, de lett volna vállalhatóbb politikai megoldás is. Az intenzív belső tárgyalásokat jelezte, hogy az új kormány csak 2022 őszén tudott megalakulni. Külügyminiszternek a szocialista Ivica Dačićot nevezték ki.

Habár úgy tűnik, hogy Oroszország megerősítette a pozícióját a szerb gázszektorban, ez egyfajta fordulatot is kiváltott. Az energiaügyi minisztérium Vučić pártja, a Szerb Haladó Párt (SNS) irányítása alatt maradt, amely fokozta az erőfeszítéseit, hogy az orosz gázzal szemben alternatív betáplálási útvonalakat találjon. Szerbia 2022 nyarán kötelezettséget vállalt az évi 1,8 milliárd köbméter kapacitású bolgár–szerb gázösszeköttetés megépítésére. Vučić elnök személyesen látogatott el a helyszínre, s részt vett a görög–bolgár interkonnektor átadásán is 2022 októberében, jelezve nagy fokú elköteleződését a gázimport diverzifikálása iránt. A Magyarországgal való gázipari együttműködés kezdeményezése

⁵⁶ Vuksanovic, Vuk: *Russia's Gas Gift to Serbia Comes With Strings Attached*. [online], 2021. 12. 04. Forrás: euronews.com [2023. 09. 25.].

⁵⁷ A'Hearn, Brendan: *Serbia Signs New Gas Supply Contract With Gazprom*. [online], 2022. 05. 30. Forrás: argusmedia.com [2023. 09. 28.].

és egy közös gázkereskedelmi vállalat létrehozása szintén a nyugati piacokhoz való kapcsolódást szolgálja, csakúgy, mint a magyarországi tárolókapacitásokhoz való hozzáférés.⁵⁸ E lépések fényében a hároméves orosz gázellátási szerződés úgy is értelmezhető, hogy Szerbia időt nyert az alternatív importhoz szükséges infrastruktúra kiépítésére, ami alkupozíciót biztosít a kormánynak a Kremmel szemben. A nyugati nyomás az EU és az Egyesült Államok részéről pedig további lendületet ad ennek a menetrendnek. Ez a nyomás egyfelől az EU támogató jelenlétét mutatja, beleértve az unió részvételét a szerb jogharmonizációban. Másfelől az Egyesült Államok is költséget rendel a túlzott oroszpolitikához. Ez történt például akkor, amikor az oroszbarát hírszerzési főnök, Aleksandar Vulin lemondott 2023 novemberében, miután júliusban az Egyesült Államok szankciókat vezetett be ellene. Az orosz befolyás a szerb intézményi döntéshozatalban és Oroszország képessége a kulcsfontosságú erőforrások visszatartására meggátolhatja Vučić elnök kormányának oroszellenes lépéseit, de az erős nyugati kapcsolatok és befolyás ellehetetlenítik a vele való mélyebb együttműködést.

Zárógondolatok

A három eset markáns különbséget mutat abban, hogy hogyan működnek a szankciók eltérő társadalmi-politikai kontextusban. A Kreml mindhárom országban hasonló célokat követett: azt, hogy a célszág minimalizálja a hozzájárulását Ukrajna honvédő erőfeszítéseéhez és a nyugati szankciókhoz, illetve hogy tartsa fenn az együttműködést Oroszországgal. A belpolitika, az energiapolitika, az energiarendszerek jellemzői, valamint a szankciók címzettjeinek a nemzetközi kapcsolatokban betöltött szerepe egyaránt alakították az ellenük hozott szankciók formáját, azok hatását és a címzettek válaszlépéseit. Az állam behatolása a társadalomba különösen fontos szerepet játszott a szankciók kialakításában és hatásában. A behatolás és ezáltal a narratívák ellenőrzésének a képessége központi jelentőségű, és meghatározza, hogy a szankciók kezdeményezője konkrétan kinek címezi a szankciókat a célszágban, kit és mit is próbál befolyásolni. A magyar esetben az Orbán-kormányok által a társadalom felett gyakorolt szoros ellenőrzés arról győzte meg a moszkvai vezetést, hogy elsősorban az uralkodó eliteket célozzák meg, a kormányzat legmagasabb szintjeit. Oroszország általános szankciós magatartása nyilvánvalóan arra kényszerítette a magyar vezetést, hogy mérlegelje a lépései költségeit és hasznát. Azonban a normatív alapon való igazodás, összhang és a nem túl távol álló politikai alapállás volt az, ami arra készítette a magyar vezetőket, hogy esetenként támogassák, de legalábbis ne hátráltassák Oroszország intézkedéseit. A magyar kormány eközben mindvégig azt feltételezte, hogy hozzáférhet az orosz gázhoz, tekintettel arra, hogy pozitívan, de mindenképpen egybehangzóan reagált a Kreml meggyőzésére, mindez pedig a gázszállítások és a magas szintű politikai párbeszéd fennmaradását eredményezte. Így Magyarország keveset változtatott a gázbeszerzésein, miközben konfrontatívabb álláspontra helyezkedett az EU-val, amikor az Európai Tanácsban az Oroszország elleni

⁵⁸ Milošević Grbić, Tamara: *Serbia Establishes Joint Gas Company With Hungary*. [online], 2023. 06. 21. Forrás: euractiv.com [2023. 09. 28.].

szankciókról tárgyaltak. Bizonyos értelemben a Kreml intézkedései a magyar esetben voltak a leghatékonyabbak, mivel az amúgy EU- és NATO-tag Magyarországot relatíve közelebb hozták Oroszországhoz, és eltávolították a nyugati szövetségesektől.

A Kreml szankcióira adott bolgár és szerb reakciók számottevően eltértek a magyarországitól, mert mindketten elfordultak Oroszországtól. Bulgária a kismértékű behatolás esetét képviselte, ahol a kormányok pozíciói ingatagok voltak. A gázembargó célja az volt, hogy destabilizálja a Petkov-kormányt, és lehetővé tegye egy oroszbarát koalíció hivatalba lépését. A Kreml a lakosság körében feltételezett oroszbarátságon keresztül kívánt változást elérni, de elszámította magát, mert Bulgária képes volt az európai és nemzetközi gáz-, illetve LNG-piacokhoz fordulni a kereslet kielégítése érdekében, ami tompította az orosz szankciók kívánt hatását. Egy rövid időszakról eltekintve a bolgár vezetés nem változtatott az Ukrajnát támogató irányvonalon, és Oroszországnak a lakosság körében korábban kedvező megítélése is romlott. Bulgáriában legitimációs válság zajlott le, de nem a Kreml által várt eredménnyel. Ami Szerbiát illeti, a Kreml szankciói a pártpolitika és a különböző gazdasági kulcsszereplők magatartásának alakítására irányultak, amit Oroszország kormányzati intézményeket átszövő behatolása és jelenléte tett lehetővé. Az erőforrás-megtagadás Vučićot arra ösztökölte, hogy tartsa fenn az addigi irányvonalat, azaz továbbra is szoros politikai kapcsolatokat ápoljon Oroszországgal és a vele szövetséges vagy annak alárendelt helyi szereplőkkel. Ugyanakkor az embargó veszélye miatt a kormány alternatív gázimportútvonalak és -források után nézett, hogy a jövőben csökkenteni tudja az Oroszországtól és helyi érdekképviseleteitől való függőséget.

A három eset három olyan példát kínál, amelyek elhelyezhetők Crawford és Klotz taxonómiájában, de egyik eset sem vegytiszta. Több kategóriába is besorolhatók, azonban mindháromnál azonosítható a domináns kategória. Kivételt képez a kényszerítés, amely gyakorlatilag univerzálisan alkalmazható, és példáink azt mutatják, hogy a kényszerítés minden szankciós esetben meg is jelenik valamilyen mértékben. Már pusztán az, hogy felmerül a szankciók bevezetése, tipikusan arra sarkallja a kormányokat, hogy racionális számításokat végezzenek a szankciók hatásairól, és mérleljék, milyen alternatív cselekvési irányokat követhetnek; ez pedig nagyban befolyásolja a döntéseiket. Baldwin ilyen esetekben anticipált, vagyis előfeltételezésen alapuló reakciókról beszél, amikor ellenállás, kompromisszumért való küzdelem vagy tágabb értelemben vett ellenállás nélkül tudják hatékonyan átvinni a kezdeményező szándékát.⁵⁹ Szélsőséges esetekben nincs is szükség konkrét szankciós lépésekre, hiszen a címzett eleve igyekszik a követeléseknek eleget tenni, még mielőtt azok megfogalmazódnának.

A vizsgált esetekben ez létfontosságú volt, mivel a gázfegyver veszélye hosszú ideje fenyeget, ami a legtöbb európai államot már az energiarendszerek integrálására és az import diverzifikálására készítette. Az érintett kormányok tudták, hogy függnek az orosz gáztól, és a többiek példáján – ahol a Gazprom teljes mértékben elzárta a gázt – azt is megtapasztalhatták, hogy Moszkva képes a végtelenségig elmenni. Szerbiának volt egyértelműen a legkisebb mozgástere ebből a szempontból, de Magyarország erős függősége is komoly akadályt gördített az orosz fellépéssel szembeni tiltakozás elé. A kényszerítés

⁵⁹ Baldwin, David Allen (1985): *Economic Statecraft*. Princeton: Princeton University Press.

és a vonatkozó racionális reakció tehát mindenütt jelen van, de önmagában nem ad mélyebb magyarázatot a szankciót kezdeményező és a címzett ország lépéseit alakító dinamikákra. A kényszerítés a szankciók másik három formájának valamelyikéhez (normatív kommunikáció, erőforrás-megtagadás és politikai törés) társul, azt pedig, hogy melyikhez, nagymértékben alakítja az adott kormányzatnak a társadalomba való behatolása, a szankció kezdeményezőjének a célpont társadalmába való behatolása és a célország vezetői által elfoglalt normatív álláspontok.

A három ország esete jól szemlélteti a gázszektoron kívüli, elsősorban politikai megfontolások szerepét a gázipart illető rövid távú szakpolitikai alkalmazkodásban. Oroszország és a Gazprom tisztában voltak a gázdiplomáciával való nyomásgyakorlás korlátaival, eszközeiket szelektíven fejlesztették ki, változatos országterveket dolgoztak ki. A szankciók címzettjei is az ágazati adottságoknak és a politikai berendezkedésüknek megfelelően reagáltak, gyakran a várt irányvonal mentén, valamikor viszont fordítottak a várt cselekvési irányon (főként Bulgária). Mindazonáltal a közép- és hosszú távú politikai döntéseket sokkal inkább a piaci realitások és az ellátásbiztonságról alkotott percepciók határozzák meg. Ebből a két szempontból pedig az orosz ellátás problematikusá vált. Európa azon országaiban, ahol Oroszország elzárta a gázcsapot, nem kérdéses az alternatív ellátási útvonalak kiépítésének a szükségessége. Az orosz gázellátás megbízhatósága rendkívül alacsony szintre csökkent, részben Oroszország intézkedései, részben az új helyzet, a megnövekedett tranzit- és politikai kockázatok miatt. Mindezek a fejlemények továbbra is magas szintű politikai determináltságot feltételeznek az ágazati döntéshozatalban, viszont hosszabb távon véget vethetnek az orosz gázipari nyomásgyakorlási potenciálnak ezekben az államokban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A'Hearn, Brendan: *Serbia Signs New Gas Supply Contract With Gazprom*. [online], 2022. 05. 30. Forrás: argusmedia.com [2023. 09. 28.].
- Anderson, Irvine H. (1975): The 1941 De Facto Embargo on Oil to Japan: A Bureaucratic Reflex. *Pacific Historical Review*, 44(2), 201–231. Online: <https://doi.org/10.2307/3638003>
- Baldwin, David Allen (1985): *Economic Statecraft*. Princeton: Princeton University Press.
- Bergeijk, van Peter A. G. (2022): Sanctions Against the Russian War on Ukraine: Lessons From History and Current Prospects. *Journal of World Trade*, 56(4), 571–586. Online: <https://doi.org/10.54648/TRAD2022023>
- Bowden, Julian (2019): *SE Europe Gas Markets: Towards Integration*. [online]. Oxford: Oxford Institute of Energy Studies, OIES Paper NG 150. Forrás: oxfordenergy.org [2021. 04. 07.] Online: <https://doi.org/10.26889/9781784671488>
- Caporaso, James A. (1978): Dependence, Dependency, and Power in the Global System. *International Organization*, 32(1), 13–43. Online: <https://doi.org/10.1017/S0020818300003842>
- Chan, Steve – Drury, A. Cooper szerk. (2000): *Sanctions as Economic Statecraft: Theory and Practice*. Basingstoke – New York: Palgrave Macmillan. Online: <https://doi.org/10.1057/9780230596979>
- Crawford, Neta C. – Klotz, Audie (1999): How Sanctions Work: A Framework for Analysis. In Crawford, Neta C. – Klotz, Audie (szerk.): *How Sanctions Work: Lessons from South Africa*. London: Macmillan Press Ltd., 25–42. Online: https://doi.org/10.1057/9781403915917_2

- Cranmer, Skyler J. – Heinrich, Tobias – Desmarais, Bruce A. (2014): Reciprocity and the Structural Determinants Of the International Sanctions Network. *Social Networks*, 36, 5–22. Online: <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2013.01.001>
- Drezner, Daniel W. (2010): *The Sanctions Paradox: Economic Statecraft and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511549366>
- Drezner, Daniel W. (2012): An Analytically Eclectic Approach to Sanctions and Non-Proliferation. In Solingen, Etel (szerk.): *Sanctions, Statecraft, and Nuclear Proliferation*. Cambridge: Cambridge University Press, 154–173. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511862380.008>
- Drury, A. Cooper (2000): How and Whom the US President Sanctions: A Time-Series Cross-Section Analysis Of Us Sanction Decisions and Characteristics. In Chan, Steve – Drury, A. Cooper (szerk.): *Sanctions as Economic Statecraft*. London: Palgrave Macmillan, 17–36. Online: https://doi.org/10.1057/9780230596979_2
- Elliott, Kimberly Ann (2005): Trends in Economic Sanctions Policy: Challenges To Conventional Wisdom. In Wallensteen, Peter – Staibano, Carina (szerk.): *International Sanctions: Between War and Words in the Global System*. Abingdon: Frank Cass, 3–14.
- Elliott, Stuart: *Iea Cuts European Gas Demand Forecast for 2023, Now Sees 7% Decline*. [online], 2023. 07. 18. Forrás: spglobal.com [2023. 07. 18.].
- Energy and Water Regulatory Commission Bulgaria: *Annual Report to the European Commission*. [online], 2020. 07. Forrás: dker.bg [2023. 09. 11.].
- Energy Institute: *Statistical Review of World Energy Data; Statistical Review of World Energy*. [online], 2023. Forrás: energyinst.org [2023. 10. 04.].
- Eurostat: *Supply, Transformation and Consumption of Gas – Monthly Data*. [online], 2023. Forrás: ec.europa.eu [2023. 09. 19.].
- Fischhendler, Italy – Herman, Lior – Maoz, Nir (2017): The Political Economy of Energy Sanctions: Insights From a Global Outlook 1938–2017. *Energy Research & Social Science*, 34, 62–71. Online: <https://doi.org/10.1016/j.erss.2017.05.008>
- Galtung, Johan (1967): On the Effects of International Economic Sanctions: With Examples From the Case of Rhodesia. *World Politics*, 19(3), 378–416. Online: <https://doi.org/10.2307/2009785>
- Galtung, Johan (1971): A Structural Theory of Imperialism. *Journal of Peace Research*, 8(2), 81–117. Online: <https://doi.org/10.1177/002234337100800201>
- Gavin, Gabriel: *Hungary to Ramp up Russian Gas Imports for Winter, Says Gazprom*. [online], 2023. 10. 22. Forrás: politico.eu [2023. 11. 17.].
- Hufbauer, Gary Clyde et al. (2009): *Economic Sanctions Reconsidered*. Washington, DC: Peterson Institute for International Economics.
- Jones, Lee (2015): *Societies under Siege: Exploring How International Economic Sanctions (Do Not) Work*. Oxford: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198749325.001.0001>
- Kazaz, Jana – Smilov, Daniel: *GLOBSEC Trends 2022: Bulgaria*. [online], 2022. 12. 14. Forrás: globsec.org [2023. 10. 04.].
- Kelman, Herbert C. (1958): Compliance, Identification, and Internalization: Three Processes of Attitude Change. *Journal of Conflict Resolution*, 2(1), 51–60. Online: <https://doi.org/10.1177/002200275800200106>
- Kirshner, Jonathan (1997): The Microfoundations of Economic Sanctions. *Security Studies*, 6(3), 32–64. Online: <https://doi.org/10.1080/09636419708429314>
- Kotseva, Antonia – Nikolov, Krassen: *Bulgarian Weapons Exports up 200% Since Ukraine War*. [online], 2023. 07. 18. Forrás: euractiv.com [2023. 09. 10.].
- Lacy, Dean – Niou, Emerson M. S. (2004): A Theory of Economic Sanctions and Issue Linkage: The Roles of Preferences, Information, and Threats. *Journal of Politics*, 66(1), 25–42. Online: <https://doi.org/10.1046/j.1468-2508.2004.00140.x>
- Li, Chien-pin (1993): The Effectiveness of Sanction Linkages: Issues and Actors. *International Studies Quarterly*, 37(3), 349–370. Online: <https://doi.org/10.2307/2600812>
- Magyar Energetikai és Közmű-szabályozási Hivatal: *Éves földgázmérleg 2014–2022*. [online], 2023. 12. 21. Forrás: mekh.hu [2023. 12. 29.].

- Magyar Energetikai és Közmű-szabályozási Hivatal: *Havi piacmonitoring riport: földgáz*. [online], 2022–2023. Forrás: mekh.hu [2023. 09. 18.].
- Magyar Energetikai és Közmű-szabályozási Hivatal – FGSZ Földgázzszállító: *A magyar földgázrendszer 2022. évi adatai*. [online], 2023. 10. 13. Forrás: mekh.hu [2023. 10. 18.].
- McKibben, Heather Elko (2010): Issue Characteristics, Issue Linkage, and States’ Choice of Bargaining Strategies In The European Union. *Journal of European Public Policy*, 17(5), 694–707. Online: <https://doi.org/10.1080/13501761003748682>
- McLean, Elena V. – Whang, Taehee (2010): Friends or Foes? Major Trading Partners and the Success of Economic Sanctions. *International Studies Quarterly*, 54(2), 427–447. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2478.2010.00594.x>
- Meierding, Emily – Sigman, Rachel (2021): Understanding the Mechanisms of International Influence in an Era of Great Power Competition. *Journal of Global Security Studies*, 6(4), 1–18. Online: <https://doi.org/10.1093/jogss/ogab011>
- Milošević Grbić, Tamara: *Serbia Establishes Joint Gas Company With Hungary*. [online], 2023. 06. 21. Forrás: euraactiv.com [2023. 09. 28.].
- Morgan, Clifton T. – Schwebach, Valerie L. (1995): Economic Sanctions as an Instrument of Foreign Policy: The Role of Domestic Politics. *International Interactions*, 21(3), 247–263. Online: <https://doi.org/10.1080/03050629508434868>
- Paust, Jordan J. – Blaustein, Albert P. (1974): The Arab Oil Weapon: A Threat to International Peace. *American Journal of International Law*, 68(3), 410–439. Online: <https://doi.org/10.2307/2200513>
- Peterson, Timothy M. (2020): Reconsidering Economic Leverage and Vulnerability: Trade Ties, Sanction Threats, and the Success of Economic Coercion. *Conflict Management and Peace Science*, 37(4), 409–429. Online: <https://doi.org/10.1177/0738894218797024>
- Roth, Andrew: *‘I Fear Bulgaria Will Become a Soft State’: Kiril Petkov on Threat of Russia*. [online], 2022. 06. 23. Forrás: theguardian.com [2023. 09. 10.].
- Rühl, Christof (2022): Energy Sanctions and the Global Economy: Mandated vs. Unilateral Sanctions. *International Economics and Economic Policy*, 19(2), 383–399. Online: <https://doi.org/10.1007/s10368-022-00542-9>
- Schramm, Lucas (2024): Some Differences, Many Similarities: Comparing Europe’s Responses to the 1973 Oil Crisis and the 2022 Gas Crisis. *European Political Science Review*, 16(1), 56–71. Online: <https://doi.org/10.1017/S1755773923000255>
- Scott, Andrew MacKay (1982): *The Revolution in Statecraft: Intervention in an Age of Interdependence*. Durham: Duke University Press.
- Shiryayevskaya, Anna: *Europe Faces Widening Natural Gas Shortfall Next Year, Iea Says*. [online], 2022. 11. 03. Forrás: bloomberg.com [2022. 11. 03.].
- Statistical Office of the Republic of Serbia: *Exports and Imports*. [online], 2023. Forrás: data.stat.gov.rs [2023. 09. 30.].
- Strang, G. Bruce (2008): „The Worst of All Worlds”: Oil Sanctions and Italy’s Invasion of Abyssinia, 1935–1936. *Diplomacy & Statecraft*, 19(2), 210–235. Online: <https://doi.org/10.1080/09592290802096257>
- Szabo, John – Deak, Andras (2021): The CEE Energy Transition: Recurring Fifty-Year-Old Dynamics? In Mišik, Matúš – Oravcová, Veronika (szerk.): *From Economic to Energy Transition: Three Decades of Transitions in Central and Eastern Europe*. Cham: Palgrave Macmillan, 63–96. Online: https://doi.org/10.1007/978-3-030-55085-1_3
- Tchalakov, Ivan – Mitev, Tihomir (2019): Energy Dependence Behind the Iron Curtain: The Bulgarian Experience. *Energy Policy*, 126, 47–56. Online: <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2018.11.008>
- Tcherneva, Vessela: *Easy Prey? Russia’s Influence in Bulgaria*. [online], 2023. 02. 08. Forrás: ecf.eu [2023. 10. 04.]. *The Global Sanctions Data Base*. [online], 2023. Forrás: globalsanctionsdatabase.com [2023. 11. 04.].
- Tierney, Dominic (2005): Irrelevant or Malevolent? UN Arms Embargoes in Civil Wars. *Review of International Studies*, 31(4), 645–664. Online: <https://doi.org/10.1017/S0260210505006674>
- Vuksanovic, Vuk (2021): *Systemic Pressures, Party Politics and Foreign Policy: Serbia between Russia and the West, 2008–2020*. [online] PhD-disszertáció. London: London School of Economics and Political Science. Forrás: etheses.lse.ac.uk [2023. 09. 03.].

- Vuksanovic, Vuk: *Russia's Gas Gift to Serbia Comes With Strings Attached*. [online], 2021. 12. 04. Forrás: euronews.com [2023. 09. 25].
- Vuksanovic, Vuk – Steric, Luka – Bjelos, Maja (2022): *Public Perception of Serbian Foreign Policy in the Midst of the War In Ukraine*. [online]. Belgrade: Belgrade Centre for Security Policy. Forrás: qkss.org [2023. 09. 30].
- Weiner, Csaba – Szép, Tekla (2022): The Hungarian Utility Cost Reduction Programme: An Impact Assessment. *Energy Strategy Reviews*, 40, 100817. Online: <https://doi.org/10.1016/j.esr.2022.100817>
- Zankina, Emilia (2023): Pro-Russia or Anti-Russia: Political Dilemmas and Dynamics in Bulgaria in the Context Of The War in Ukraine. In Ivaldi, Gilles – Zankina, Emilia (szerk.): *The Impacts of the Russian Invasion of Ukraine on Right-wing Populism in Europe*. Brussels: European Center for Populism Studies, 48–63. Online: <https://doi.org/10.55271/rp0012>

Fercsák Balázs¹

Az algériai polgárháború vallási elemei

Az 1992-ben kezdődött algériai polgárháború a hidegháborút követő időszak egyik legbrutálisabb fegyveres konfliktusa volt. Az országban az eredetileg a változások részeként elindult demokratikus folyamatok erőszakos cselekményekbe fordultak, amint napirendre került egy konzervatív-vallási programmal rendelkező, a hatalmi elit pozícióit veszélyeztető párt választásokon történő (esetleges) győzelme. Jelen tanulmány a fegyveres erőszakhoz vezető folyamatokat, a radikális szervezetek és a szélsőséges fegyveres csoportok célkitűzéseit és tevékenységét, valamint a megbékélési folyamatot igyekszik bemutatni a polgárháború vallási hátterére koncentrálva.

Kulcsszavak: Algéria, vallás, polgárháború, fegyveres erőszak, vallási szélsőségek

Religious Elements of the Algerian Civil War

The Algerian Civil War, which began in 1992 is considered to be one of the most brutal armed conflicts of the post-Cold War era. The democratic processes, which originally began as part of the overall changes in the country, turned into violent acts as soon as the possibility arose, that a party with an agenda considered conservative and religious, that would threaten the position of the ruling elite, may be elected. This article seeks to demonstrate the processes leading to armed violence, the goals and activities of radical organisations and extremist armed groups as well as the reconciliation process focusing on the religious backgrounds of the civil war.

Keywords: Algeria, religion, civil war, armed violence, religious extremism

Bevezetés

Az egyre rosszabb gazdasági helyzet következtében kialakult sorozatos tüntetések és zavargások után 1989-re véget ért az egypártrendszer Algériában, s 1990 júniusában helyhatósági, majd 1991 decemberében az első szabad parlamenti választások (első fordulójának) megtartására is sor került az országban. Ez utóbbi esetében a szavazatok többségét az Üdvösség Iszlám Frontja (FIS) kapta, a 232-ből 188 helyet megszerezve a parlamentben.² A választások második fordulójának megtartása helyett azonban 1992. január 11-én a többnyire a kormányon lévő Nemzeti Felszabadítási Front (FLN) tagjaiból álló algériai hadsereg katonai puccsot hajtott végre. Sadli Bendzsedid elnököt eltávolították a hatalomból, s a parlamenti funkciókat egy öttagú államtanács vette át,

¹ Fercsák Balázs a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskolájának doktori hallgatója. E-mail: fercsak.b@gmail.com

² DeRouen Jr., Karl – Heo, Uk szerk. (2007): *Civil Wars of The World. Major Conflicts since World War II*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 119.

a választások eredményeit törölték, a FIS vezetőit letartóztatták. A hadsereg – a hatalom megszilárdítása után – kihirdette a rendkívüli állapotot, majd 1992. március 4-én betiltották a FIS-t, aminek következtében fegyveres iszlamista³ csoportok támadásokat indítottak a kormányzati és a biztonsági erők ellen.⁴ A FIS korábban letartóztatott vezetőit, Abbasszi Madanit és Ali Belhadzsot 1992 júliusában 12 év szabadságvesztésre ítélték.⁵ Ugyanezen év októberében a terroristaellenes törvények kiterjesztették a rendőrség hatáskörét, majd törvényen kívül helyezték a szakszervezeteket, a kulturális egyesületeket, valamint a FIS-szel kapcsolatban álló körzeti parlamenteket is.

A függetlenségtől a polgárháborúig vezető út

Az algériai függetlenségi háború 1954-től 1962-ig tartott, ezalatt komoly fegyveres harcokra került sor az országban (a háború – francia becslés szerint – legalább 350 ezer ember életét követelte⁶). Az 1962-ben kivívott függetlenségtől kezdődően Algériát az a világi beállítottságú (és katonai) FLN kormányozta, amely az 1950-es években az antikolonialista háborúkban is harcolt a gyarmattartó Franciaország ellen.⁷ Az ország első elnökének 1963-ban Ahmed Ben Bellát választották, aki a függetlenséget követő években megszilárdította hatalmát, megtartotta magának a miniszterelnöki pozíciót, és ő volt a fegyveres erők főparancsnoka is. 1965-ben azonban az FLN katonai szervezetének (ALN) korábbi vezetője, egyben Ben Bella hadügyminisztere, Houari Boumédiène katonai puccsal eltávolította az elnököt a hatalomból, majd 13 éven keresztül, 1978-ban bekövetkezett haláláig vezette az országot. Boumédiène-t Sadli Bendzsedid ezredes követte, aki 1992-ig, egészen a polgárháború kezdetéig hivatalában maradt. Noha az országban több esetben is gazdasági, illetve politikai liberalizációra került sor, a függetlenség kivívása után Algéria gyakorlatilag mindvégig egypárti diktatúra volt.⁸

Az afrikai országok függetlenné válásától várt eufória Algéria esetében is elmaradt, és az országban a gazdasági, illetve a társadalmi problémák – annak ellenére, hogy Algéria jelentős ásványkincsekkel (vasérc, kőolaj, szén, földgáz) rendelkezett – idővel egyre súlyosabbá váltak. Az évek során felhalmozódott belső feszültségeken a rendszert kísérő korrupció csak tovább rontott. Az országban az 1962-es függetlenné válást követően a vezetői réteg hosszú időn keresztül változatlan maradt (a hadsereg a függetlenségi háborúban politikai befolyást szerzett), s ez a réteg a történelmi és forradalmi legitimációra hivatkozva monopolizálta a hatalmat.⁹ A függetlenség kivívásakor az algériai gazdaság

³ Az iszlamizmus az iszlám vallást céljai megvalósítása érdekében felhasználó s annak megfelelően értelmező politikai ideológia, illetve az erre épülő aktivista mozgalom. Az iszlám klasszikus forrásaira hivatkozó, de modern értelmezése, amely saját politikai, ideológiai iszlám értelmezését az egész társadalomban érvényesíteni kívánja (az iszlamizmus radikális, militáns változata a dzsihádzizmus). Rostoványi Zsolt (2020): *Az iszlám és a 21. század*. Budapest: L'Harmattan, 37–38; 53.

⁴ DeRouen–Heo 2007: 107.

⁵ DeRouen–Heo 2007: 119.

⁶ Stapleton, Timothy (2018): *Africa: War and Conflict in the Twentieth Century*. London – New York: Routledge Taylor & Francis Group, 74.

⁷ Stapleton 2018: 110.

⁸ DeRouen–Heo 2007: 103–104.

⁹ Kiss-Gálfalvi Tamás (2015): Algéria 2011 után. Lehetőségek és ígéretek között. *Külföldi Szemle*, 14(2), 65.

súlyos problémákkal szembesült: a francia származású algériaiak távozása képzett tisztviselők és szakemberek nélkül hagyta az országot, a munkanélküliség pedig közel 45%-os volt. A kitelepülő európaiak a tőkájukat kivonták Algériából, aminek következtében az országban jelentős tőkehiány is fellépett. Ben Bella az államosítást idéző folyamatokat indította be a gazdaságban, a mezőgazdasági szektor modernizálására azonban nem került sor. Boumédiène alatt pedig az ország iparosítása vált kulcsfontosságúvá, s az államilag irányított fejlesztési terveket az 1973-as olajárrobbanás is elősegítette.¹⁰

Az 1980-as években, habár a nyitás a piacgazdaság irányába megkezdődött, Algéria továbbra is gazdasági problémákkal küzdött. A csökkenő olaj- és gázárbevételek mellett a növekvő mértékű munkanélküliség még inkább hozzájárult a lakosság anyagi nehézségeinek, a társadalomban felgyülemlett feszültségeknek a további fokozódásához. Ráadásul a munkanélküliség – a népesség lélekszámának gyors növekedése következtében is – főleg a fiatalabb korosztályt érintette, kilátástalanná téve ezáltal jövőbeni megélhetésüket, s nem utolsósorban mozgósítási lehetőséget biztosítva a szélsőséges szervezetek számára. Algériában a szocialista világi rendszer a konszenzusos integráció jegyében bizonyos vallási erők számára kiváltságokat adott, míg másokat kizárt¹¹ ebből a kapcsolatból.¹² A belső problémákat az algériai kormányzat nem kezelte megfelelően, ami egyenes utat jelentett az erőszakos megmozdulások irányába. Az algériaiak körében népszerű értelmezés szerint a politikai pluralizmus folyamata, amelyet az emberek az 1980-as évek végén (többek között) azért támogattak, hogy javítsanak saját gazdasági és társadalmi helyzetükön, az elvtelen közszereplők¹³ miatt polgárháborúhoz vezetett. Az algériai állampolgárok szemében a polgárháború egy elhibázott politikai nyitás következménye volt.¹⁴ Az 1980-as években az igazságtalanság, a mellőzöttség, a kizárás és a diszkrimináció politikája egy olyan törekény generációt hozott létre, amely ugyan szeretett volna változást elérni, de vajmi keveset tudott a haladást szolgáló, építő jellegű változásokról, és az eredmény (a polgárháború révén) a társadalom teljes romba döntése lett.¹⁵ 1990 júniusában Algéria szegényeinek 50%-a munkanélküli volt, 1991 elején pedig a munkanélküliségi ráta rekordértéken, a teljes népesség körében mintegy 25%-on állt

¹⁰ DeRouen–Heo 2007: 104.

¹¹ A posztkoloniális Algériában az FLN a reformista szárnyal történő szövetség által, azt támogatva és (tevékenységét) szabályozva az iszlám ellenőrzésére, illetve irányítására törekedett, míg a konzervatívabb (vallási) erőket igyekezett kiközösíteni. Erre, valamint a gyenge gazdasági teljesítményre és a politikai korrupcióra reagálva az iszlamista mozgalmak az 1970-es és 1980-as években megerősödtek. Philpott, Daniel (2007): [Explaining the Political Ambivalence of Religion](#). [online], *American Political Science Review*, 101(3), 519.

¹² Toft, Monica Duffy – Philpott, Daniel – Shah, Samuel (2011): *God's Century*. New York – London: W.W. Norton & Company, 168.

¹³ Az algériai társadalmat érintően készült beszámolók alapján az interjúalanyok nyitottak voltak a polgárháborúval kapcsolatos kérdéseket illetően. Azonban amikor nyíltan megvitatásra került az ellenzéki erők szerepe és a polgárháborúhoz való kapcsolatuk, az algériai emberek többsége úgy nyilatkozott, hogy tanultak a múltjukból, és (már) senki nem hisz az ellenzéki politikusoknak (akik elvtelen közszereplőként eljátszották az algériaiak bizalmát). Zeraoulia, Faouzia (2020): *The Memory of the Civil War in Algeria: Lessons from the Past with Reference to the Algerian Hirk*. *Contemporary Review of the Middle East*, 7(1), 30.

¹⁴ Zeraoulia 2020: 30.

¹⁵ Zeraoulia 2020: 40–41.

(1991 kezdetén az algériai populáció 57%-a 25 év alatti volt).¹⁶ Az algériai politikai elit a következmények figyelembevétele nélkül, rosszul kezelte a belső viszályokat, s az ország ingtag helyzete nagymértékben annak volt betudható, *ahogyan (amely módon)* a kormányzat az iszlamista ellenzéki erőkkel szemben az 1990-es évek elején föllépett.¹⁷

Ezek a körülmények vezettek el az országban a demokratikus folyamatok elindulásához és végső soron a polgárháborúhoz, amelynek kirobbanásában több tényező is szerepet játszott: a jelzett gazdasági és társadalmi problémákon, az algériai kormányzat tehetlenségén, a katonai puccson, valamint a változó (hidegháborús) nemzetközi környezeten kívül az anyagi haszonszerzés lehetősége is. Mind a kormányzat, mind a felkelők vonatkozásában felmerült annak a lehetősége, hogy profitáljanak a konfliktusból és újraországk az országban meglévő gazdasági javakat.¹⁸ A függetlenség elnyerésétől fogva Algériát gyakorlatilag folyamatosan az az FLN kormányozta, amely a dekolonizációs folyamatok során elért eredményekre is hivatkozva egy szűk réteg kezében összpontosította a hatalmat. Az évtizedek során felhalmozódott belső feszültségek, az egyre gyakoribbá váló zavargások következtében 1989-re megvalósult az országban a többpártrendszer, amely – amint arról már fentebb szó volt – a FIS győzelmét eredményezte az 1991 decemberében megtartott parlamenti választáson. A hadsereg azonban – a demokratikus folyamatokat megakasztva – közbelépett, és az iszlamista erők felemelkedésétől tartva katonai puccsot hajtott végre.

Vallási háttér

1962 és 1990 között Algéria hivatalos államvallása – valamennyi ebben az időszakban elfogadott alkotmánya szerint – az iszlám volt. Az FLN azonban mindvégig világi államként kormányozta Algériát, az iszlámra kizárólag a rendszer alkotóelemeként, nem pedig a gyakorlati élet részeként tekintve. Az 1980-as évek elejére az iszlamisták egyre aktívabbá váltak, s a zavargásokra az algériai kormány letartóztatásokkal válaszolt. Ennek ellenére 1984-ben elfogadtak egy jogszabályt, amelyre széles körben úgy tekintettek, mint egyfajta engedményre az iszlamistáknak, hiszen jelentősen korlátozta a nők jogait, beleértve a házasságon belüli jogait, illetve a férfi felügyelete nélküli (egyedül történő) utazásukat is.¹⁹ Az 1980-as évek végén Algériában több (békés) iszlamista tüntetésre is sor került, amelyekre a hadsereg szintén erőszakkal válaszolt. A tüntetések hatására végül 1989-ben elfogadták az ország új alkotmányát, amely engedélyezte a többpártrendszer bevezetését. Az 1990-es évek elején Algéria a vallási összetételét tekintve 99%-ban szunnita muszlim ország volt, kis létszámú keresztény közösséggel (zsidó populáció nélkül).²⁰ Az algériai társadalom azonban sokféleképpen értelmezte az iszlámot, így az országban továbbra is a vallási sokszínűség volt a jellemző. Az iszlám szerves részét képezte az algériai

¹⁶ Bonner, Bissie K. (2010): „*One and Done*” or „*Long Run*” Democracy? *The Rhetoric and Behavior of Algeria's Front Islamique du Salut, 1989–1992*. [online], History Senior Honors Seminar, Georgetown University, 10–11.

¹⁷ Toft et al. 2011: 168.

¹⁸ DeRouen–Heo 2007: 111–112.

¹⁹ Bonner 2010: 8–9.

²⁰ Bonner 2010: 10–11.

identitásnak, de inkább érzelmi szinten, nem pedig a kifejezések, illetőleg a megnyilvánulások (vallásgyakorlás) tekintetében (a mecsetek látogatottsága Algériában a muszlim világon belül az egyik legalacsonyabb volt).²¹ 1989 és 1992 között az országban számos olyan iszlamista csoport létezett, amely az iszlám és a saria – politikát, gazdaságot, társadalmat és erkölcsöt érintő – alapelveihez történő visszatéréssel érvelt. Ezen mozgalmak közül azonban kétségtelenül a FIS töltött be vezető szerepet mint az egyetlen olyan párt, amely az iszlám nevében képes volt jelentős mértékben mozgósítani az algériaiakat.²²

Az Üdvösség Iszlám Frontjának törvényes bejegyzésére 1989-ben került sor Algériában. A párt már az 1980-as években széles körű támogatást élvezett a lakosság körében, s 1990-ben a helyhatósági választásokat is megnyerte az országban. Röviddel az 1991. decemberi parlamenti szavazást követően a FIS közzétette tervét (követeléseit): kiterjeszteni a saria törvénykezést a köz- és a magánéleti szféra valamennyi területére, különös tekintettel a nők öltözködésére és munkavégzésére vonatkozóan. A párt közölte, hogy a kormányzat minden szintjére kiterjedő reformokat tervez, s *célja Algériát egy iszlám ortodox állammá változtatni*.²³ Az ország közvetlenül a puccsot megelőzően – a FIS növekvő befolyása révén – gyors ütemben haladt a fundamentalista²⁴ változások irányába.²⁵ Az algériai iszlamistákat más iszlamista mozgalmakhoz hasonlóan gyakran vádolták azzal, hogy demokratikus választásokon törnek hatalomra, majd azt követően a demokratikus folyamatokat megakasztva a saria törvénykezésen alapuló egypárti iszlamista állam megalakítását kényszerítik ki (az elemzők szerint ez valószínűleg a radikalitását hangsúlyozó FIS esetében is így történt volna).²⁶ Programja ellenére kezdetben (1992-ig) a FIS kevésbé volt szélsőséges, hajlandóságot mutatott politikai kompromisszumra, más radikális csoportokkal ellentétben, ebben az időszakban kifejezetten a forradalmi erőszak ellen foglalt állást. Az algériai kormányzat azonban ahelyett, hogy a megoldásra törekedett volna, csak rontott a helyzeten azzal, ahogyan az iszlamista ellenzéki erőket kezelte 1992 elején, illegálisba kényszerítve a FIS vezetőit és aktivistáit.²⁷ 1992-ben már egyre kevésbé látszott a megegyezés lehetősége a kormányzat és az ellenzéki erők között, s a FIS betiltásával annak tagjai más szélsőséges csoportokkal együtt a fegyveres erőszakhoz folyamodtak.

Az algériai polgárháborúban több fegyveres csoport is részt vett és harcolt a kormányzattal szemben (illetve később egymás ellen is) különböző politikai célkitűzésekkel. Megerősödésükben a kormányzati elnyomás és a biztonsági szervek erőszakos fellépése is szerepet játszott. Egyes csoportok kifejezetten arra törekedtek, hogy visszaállítsák

²¹ Bonner 2010: 11.

²² Bonner 2010: 3.

²³ Toft et al. 2011: 168.

²⁴ A fundamentalista emberi magatartás lényege, hogy az álláspont képviselője „mindent az általa elfogadott, megkérdőjelezhetetlennek tekintett alapkijelentések szigorú értelmezése alá akar vetni – legyen szó tudományos elméletekről, társadalmi viszonyokról, esztétikáról vagy éppenséggel életvezetéséről.” A fundamentalista szemlélet a vallással való kapcsolatban is megnyilvánul oly módon, hogy „a saját vallásos meggyőződés minden másnál felsőbbrendű, egyedül, kizárólagosan és minden elemében igaz.” Petruska Ferenc – Ujházi Lóránd szerk. (2021): *Vallás és biztonság kapcsolatainak egyes kérdéseiről*. Budapest: Ludovika, 15–17.

²⁵ DeRouen–Heo 2007: 107.

²⁶ Bonner 2010: 3–4.

²⁷ Toft et al. 2011: 168–169.

a katonai puccs előtti politikai erőviszonyokat, amelyben a FIS megnyerte a választások első fordulóját, ilyen volt például a Fegyveres Iszlám Mozgalom (MIA), majd később az Üdvösség Iszlám Hadserege (AIS).²⁸ A helyi szerveződési csoportok alapvető érdeke volt hasznot húzni a polgárháború teremtette gazdasági lehetőségekből, míg a radikális (forradalmi) szervezetek a szent háborút, a „dzsihádot” hangsúlyozták az államhatalom megdöntése mellett, mint például az Iszlám Államért Mozgalom (MEI), illetve az összes közül talán a legszélsőségesebb, az Iszlám Fegyveres Csoport(ok)²⁹ (GIA).³⁰ Ez utóbbi két szervezet kétségbe vonta a mérsékeltebb csoportok elképzeléseit, miszerint vissza kell térni a korábbi politikai folyamatokhoz, s a kormánnyal szembeni ellenállásra kell összpontosítani. A MEI azt remélte, hogy megnyeri magának az algériai népet, megfosztva ezzel minden támogatástól a kormányt, s ennek érdekében bárkit elfogadott, aki hajlandó volt harcolni. Hasonló álláspontot követett a GIA, amely az Iszlám ellenségeire és a „dzsihádot” támogatóira osztotta fel a civileket, az előbbieket egyben célpontnak is tekintve. Míg a mérsékeltebb MIA és AIS a támadásaikat szinte kizárólag a biztonsági erők és a kormányzati tisztviselők ellen koncentrálták, a MEI és a GIA a totális háborút idéző radikális nézőpontjuk következtében a civileket helyezték a konfliktus középpontjába, választási kényszer elé állítva őket.³¹ Az elsősorban a városi területeken tevékenykedő, tagjait a jövőjüket kilátástalannak látó fiatal férfiakból toborzó GIA nemcsak a hatalommal együttműködőkkel szemben hirdetett szent háborút, de halállal fenyegette meg azokat is, akik a Korán általuk értelmezett tanításaitól eltértek.³²

A fegyveres csoportok, különösen a GIA felfogása alapján a takfir (az algériaiak többsége szerint egy más társadalmaktól importált) ideológia volt a legjobb módja a tökéletes társadalmi modell és a tisztaság (erkölcsösség) elérésének (a takfir³³ a vallásból történő kiközösítést jelenti, azt, hogy valakiről, aki egyébként muszlimnak vallja magát, kijelentik, hogy hitetlen). A radikálisok értelmezésében az algériai polgárháború során mindenkinek, akit hitetlennek neveztek, meg kellett halnia. „Az emberek még mindig emlékeznek a felkelők által használt koncepcióra, hogy mindazokat, akik elutasították követésüket, hitetlenként írták le”.³⁴ A GIA a takfir ideológiára hivatkozva a társadalom romlott elemektől való „megtisztítását” hirdette. A szélsőségesek stratégiáját képezték továbbá olyan, a vallási szokásokhoz, gyakorlatokhoz kapcsolódó „ölési technikák, taktikák”, mint például a levágás (áldozat bemutatása Istennek), illetve egy bárány leölése ima után vagy a hajnali ima (fadzsr) alatt ramadánkor, amit a takfir ideológia vallásos szimbólumaiként tüntettek fel.³⁵ A polgárháború korai fázisaiban az ellenfelek állami tisztviselők, újságírók, politikai aktivisták, mérsékelt iszlamisták voltak, míg 1994 után a takfir ideológia globális

²⁸ DeRouen–Heo 2007: 107–108.

²⁹ A GIA több kisebb fegyveres csoportból álló szervezet volt. Az írásban következetesen az egyes számú megnevezést használom.

³⁰ DeRouen–Heo 2007: 107–108.

³¹ DeRouen–Heo 2007: 107–108.

³² Tálás Péter (1995): *Algéria: a „titkos háború”*. [online], *Beszélő*, 7(13). Forrás: Beszélő Online [2024. 04. 24.].

³³ A takfir az egyik legsúlyosabb megbélyegzés, „egyike a legsúlyosabb vádaknak, hiszen olyanokkal szemben alkalmazták, akik muszlimok” (vagy annak tartják magukat). Következmenye a hívők közösségéből történő kizárás, a törvényen kívül helyezés. Rostoványi 2020: 48–49.

³⁴ Zeraoulia 2020: 39–40.

³⁵ Zeraoulia 2020: 40.

értelmezésében az ellenség már magában foglalta a társadalom valamennyi szegmensét (tanárokat, nőket, falusiakat, kereskedőket, földműveseket egyaránt).³⁶ Az algériai polgárháború egyes szakaszaiban különös kegyetlenség és brutalitás volt jellemző, amelynek során a legszélsőségesebb fegyveres csoportok a civil lakosságot is célzó „mészárlásokat”, illetve lefejezéseket hajtottak végre. Az 1995-ös választást követően – amikor is Liamine Zéroual tábornok több iszlamista jelöltet is legyőzve az országban ismét megszerezte a hatalmat – a GIA egész falvak lakosságának gyilkolásába kezdett, és kiterjesztette harcát az AIS ellen is. A vérontások gyakran egy-egy éjszakai rajtaütés során történtek, nemegyszer egész közösségeket érintve. Annak ellenére, hogy Zéroual kormánya már az 1994-es első elnökké választásakor a harcok befejezésére törekedett, különös kegyetlenség volt jellemző a polgárháború 1993 és 1995 közötti éveire, illetve 1997–98-ban. A szélsőséges szervezetek tagjai között megtalálhatók voltak az Afganisztánt is megjárt, a Szovjetunió elleni háborúban harcolt (mudzsáhid) veteránok, akiknek a jelenléte még inkább hozzájárult az iszlám radikalizmushoz.³⁷

Az algériai Jijel Egyetem Politikatudományi tanszékének kutatója, Faouzia Zeraoulia több mint hetven interjút készített az országban a polgárháború egykori érintettjeivel, illetve áldozataival. Az interjúalanyok elbeszélése szerint minden tiltott volt ebben az időszakban, beleértve a zenét, a televíziót, a nők oktatását, az idegen nyelveket, de még a véleménynyilvánítást is. A GIA az algériai társadalom globális megtisztulásáról kezdett el beszélni, és megsemmisítő startégiát követett a civilekkel szemben is, amelynek során mindenki ellenségnek számított, aki elutasította a szervezet elképzeléseit.³⁸ A szélsőséges fegyveres csoportok, élükön a GIA-val, a nyugati életformát és annak átvételét is elutasították, s az algériai társadalmat érintően ebben látták az egyik legfőbb problémát. A civil lakossággal szembeni kegyetlenkedései és erőszakos cselekményei miatt a radikális csoport támogatását az 1990-es évek közepére az al-Káida terrorszervezet is megszüntette.

Az erőszak drasztikus méreteket öltött a polgárháború során mind a radikális csoportok, mind a kormányzat biztonsági erői részéről, amelyek több ezer FIS-szimpatizánst letartóztattak és internálótáborokba küldtek. A kegyetlenkedések a szélsőséges iszlamisták esetében gyakran a vallás nevében, a vallási hitelvekre hivatkozva nyilvánultak meg. Egy vallási célokért folyó (polgár)háborúban jelentős politikai, pénzügyi vagy akár fegyveres támogatás is szerezhető nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt. Algéria vonatkozásában a FIS-hez közel álló iszlamista szervezetek a szakértők szerint Szaúd-Arábiától, Irántól és Szudántól is kaptak külföldi támogatásokat (1993 tavaszán az algériai kormányzat ez utóbbi kettővel a diplomáciai kapcsolatokat is megszakította). Szaúd-Arábia esetében pedig hivatalosan is elismerték, hogy a FIS 1991 előtt támogatásban részesült.³⁹ Az iráni támogatás az állam politikájának részeként volt értelmezhető, amely szerint exportálni kívánják az iszlám forradalmat a muszlim világban mindenütt. Ezenkívül Irán feltehetően érintett volt az 1992-es algéri repülőtéri robbantásban is, az algériai sajtó szerint pedig

³⁶ Zeraoulia 2020: 39–40.

³⁷ Stapleton 2018: 110–111.

³⁸ Zeraoulia 2020: 40.

³⁹ DeRouen–Heo 2007: 116.

a felkelők egy részét a libanoni Hezbollah táborában is képezték.⁴⁰ Habár a szudáni kapcsolat nem volt egyértelmű, az algériai kormányzat rendre a régió iszlamista mozgalmainak általános támogatásával vádolta az afrikai országot (a kormány részére elsősorban Franciaország biztosított pénzügyi támogatást).

Összességében a polgárháborúban a vallási elemek a kormányzattal szemben álló iszlamista szervezetek célkitűzései tekintetében jelentkeztek, ami kezdetben a FIS programjában és követeléseiben, később az egyre radikálisabb fegyveres csoportok (élükön a GIA-val) szemléletében, illetve erőszakos cselekményeiben nyilvánultak meg. A parlamenti választást követően a FIS világossá tette, hogy a saria törvénykezés bevezetésével a célja egy iszlám ortodox állam megteremtése Algériában a köz- és magánéleti szféra valamennyi területére kiterjedően. Betiltását követően a radikális szervezetek – többek között – a vallási célkitűzéseik elérése érdekében (is) fegyveres harcokba kezdtek, amelyek során erőszakos cselekményeik vonatkozásában az iszlám ellenségei mellett gyakran hivatkoztak a takfir ideológiára is. A vallási radikalizmushoz az afganisztáni veteránok, illetve a külső (szaúdi, feltételezett iráni és szudáni) támogatások egyaránt hozzájárultak.

A polgárháború befejezése

Az 1990-es évek végére a békéltető politikák, valamint a tervezett amnesztiaprogramok következtében a fegyveres harcok mérséklődtek. 1997 szeptemberében az AIS tüzszünetet hirdetett, és a tagjait érintően (amnesztia) tárgyalásokba kezdett az algériai kormánnyal, majd 1999-ben – Zeroual hirtelen halálát követően – az FLN veterán Abdelaziz Bouteflika lett az ország elnöke. Bouteflika az algériai társadalomban széles körű támogatást élvezett, és közkegyelmet ígért azoknak a felkelőknek, akik nem vettek részt a tömegmészárlásokban, illetve a bombatámadásokban. Az erőszak azonban nem szűnt meg, az iszlamista támadások folytatódtak, immáron az 1998-ban a GIA-tól elszakadt Ima és Harc Szalafista Csoportja (GSPC) részéről is.⁴¹ A GSPC egyébként kerülte a civilek támadását és elutasította a GIA polgári lakossággal szembeni kegyetlenkedéseit. 2000. január 13-án az AIS egykori tagjai teljes közkegyelemben részesültek, a GIA és a GSPC viszont nem fogadta el az amnesztiát és tovább folytatta tevékenységét (a GIA főleg nyugaton és az Algirtól délre eső területeken, a GSPC a keleti országrész és Kabyla egyes területein volt aktív).⁴² 2002-re a GIA – amely a polgárháború során mintegy 2-3 ezer fős felkelői bázissal rendelkezett – gyakorlatilag megsemmisült a belső konfliktusok és a sikeres katonai műveletek eredményeképpen, amihez az Amerikai Egyesült Államok 2001. szeptember 11-ei terrortámadást követő katonai támogatása is hozzájárult.⁴³ A FIS korábban letartóztatott és tizenkét évre elítélt két vezetőjét Abbasid Madanit és Ali Belhadjit 2003-ban kiengedték a börtönből, a megbékélesi folyamat tovább folytatódott (a legtöbb kutató a polgárháború végét egyébként 2002-re teszi). 2004-ben Bouteflikát újraválasztották, a választás tisztaságát nemzetközi megfigyelők is elismerték. Az elnök amnesztiát hirdető programjai

⁴⁰ DeRouen–Heo 2007: 116.

⁴¹ Stapleton 2018: 110–111.

⁴² DeRouen–Heo 2007: 112–114.

⁴³ Stapleton 2018: 110–111.

nagymértékben elősegítették a múltbeli események feledtetését, s a múlt helyett inkább Algéria jövőjét hangsúlyozták, a megbékélést felajánlva a felek számára (Bouteflikára úgy tekintettek, mint aki képes lehet áthidalni a köztük lévő szakadékot).⁴⁴ A GSPC közben bejelentette Oszama Bin Laden, valamint az Afganisztánban és Csecsenföldön harcoló muszlimok támogatását. Később a szervezetben belharcok törtek ki, majd 2004-ben a fegyveres csoport vezetőjét is megölték.

Az algériai kormányzat 2005-re jelentős területek felett szerezte vissza az ellenőrzést az országban. Ugyanazon év szeptember 29-én népszavazást tartottak, amelyen a szavazók több mint 97%-a jóváhagyta a Béke és a Nemzeti Megbékélés Kartáját (a részvétel majdnem 80%-os volt).⁴⁵ A karta felmentette a kormányzati erőket az erőszakban betöltött szerepük alól, egyben amnesztiát adott azoknak az iszlamista harcosoknak, akik nem vettek részt a mészárlásokban, nemi erőszaktevételekben és a bombatámadásokban; kárpótlást kínált továbbá az áldozatok családtagjainak, beleértve a polgárháború során eltűnt személyeket is.⁴⁶ A karta jelentős előrelépésnek számított a megbékélési folyamat során, ennek ellenére az algériai kormányzat hatalmának megszilárdítása érdekében röviddel a polgárháborút követően – annak brutalitása miatt is – egyre inkább korlátozta az állampolgári jogokat. Az állami kontroll erősítésére különösen a vallás területén került sor, aminek keretében 2005-ben a kormányzat kibővítette az iszlám oktatás szabályozását, és létrehozott egy kormányzati szervet, amelynek feladata a hitoktatók alkalmazásának, valamint a Korán oktatásának irányítása és felügyelete lett.⁴⁷ A korlátozások nem csak a többségi vallási közösségekre vonatkoztak, azokat kiterjesztették a nem muszlim vallási csoportokra is. Egy 2006-os rendelet alapján például korlátozták a nem muszlimok nyilvános vallásgyakorlását, szigorították a más hitelvek muszlimok számára történő terjesztésének büntetését, és korlátozták a keresztény vallási tárgyak importját is.⁴⁸ A GSPC időközben délre, főleg Mali, Niger és Csád felé húzódott vissza, 2007-ben pedig az al-Káidához csatlakozva felvette az al-Káida az Iszlám Maghrebben (AQIM) elnevezést. A szervezet azóta is több támadást hajtott végre az algériai biztonsági erők, illetve létesítmények, majd később nyugati célpontok ellen is a kormány megdöntése és az iszlám kalifátus létrehozása érdekében.

Összegzés

Az egy évtizedig tartó algériai polgárháború közel 200 ezer halálos áldozatot követelt az országban. A harcok során a háború egyes szakaszaiban az iszlamista fegyveres csoportok, de gyakran a kormányzati erők részéről is különös kegyetlenkedés és brutalitás volt tapasztalható. Az okok összetettek, a polgárháború kirobbanásában több tényező is szerepet játszott. A függetlenség kivívása óta fennálló egypártrendszer, a hatalom szűk

⁴⁴ Toft et al. 2011: 169.

⁴⁵ DeRouen–Heo 2007: 114.

⁴⁶ DeRouen–Heo 2007: 114.

⁴⁷ Henne, Peter S. – Klocek, Jason (2019): Taming the Gods: How Religious Conflict Shapes State Repression. *Journal of Conflict Resolution*, 63(1), 112–113.

⁴⁸ Henne–Klocek 2019: 112–113.

kör által történő kisajátítása, a társadalomban felgyülemlett feszültségek, a korrupció, az egyre súlyosabbá vált gazdasági helyzet, az 1980-as évek zavargásai mind olyan körülmények, amelyek hozzájárultak a politikai változások elindulásához. A katonai puccsnak, az eszközöknek, amelyekkel az algériai kormányzat kezelte az ország belső problémáit, majd később az (iszlamista) ellenzéki erőket, illetve az egyes fegyveres csoportok egyéni érdekeinek is fontos szerepe volt a polgárháború kitörésében. Az algériai társadalom változást akart, amit az 1990. évi helyhatósági és az 1991. évi parlamenti választásokon egyértelművé tett, amikor is a szavazatok többségét az iszlamista FIS kapta. Ez utóbbi „szerencsétlenül elsült” választás lett az eredménye a katonai háttérű szocialista rezsimmel szembeni elégedetlenségnek, amely nem szükségképpen az iszlamisták támogatásaként, inkább a hivatalban lévő kormányzati korrupció elleni tiltakozó szavazásként volt értelmezhető. A vallási párt egy hihető alternatíva volt.⁴⁹ A FIS az iszlám alapelveihez történő visszatérés hangsúlyozása mellett felismerte a társadalomban jelentkező problémákat, aminek következtében sikeresen mozgósított, hitelesen képviselve, hogy az országban lévő válságra a megoldás az iszlám. A szervezet a vallási és erkölcsi retorikát használva valamennyi hátrányos helyzetű társadalmi réteget megnyert, főleg a városokban. A FIS-nek sikerült kihasználnia két fontos szociológiai tényezőt, amely az algériai társadalmat az 1980-as években jellemezte: a politikai változások iránti kollektív vágyat és az oligarchia rendszerrel szembeni kollektív elégedetlenséget.⁵⁰ Terveiben és programjaiban egyértelművé tette, hogy célja egy, az iszlámon alapuló vallási állam létrehozása Algériában, ahol a belpolitika és a jogrendszer fő forrása a Korán. Tevékenységét és stratégiáját ennek mentén alakította, a mozgósítás során politikai célokra használva az algériai mecseteket is.⁵¹ A párt betiltását követően a radikális csoportok (egyebek mellett) a vallás nevében, vallási céljaik elérése érdekében a fegyveres erőszakhoz folyamodtak, s a „szent háború” során, élükön a GIA-val, nem kíméltek senkit, akit az iszlám ellenségének nyilvánítottak. A 2000-es évek elejére a megbékélési folyamatok elindultak, aminek következtében széles körű amnesztiaprogramokat vezettek be valamennyi érintett fél esetében, jelentős mértékben hozzájárulva – a fennálló hatalmi rendszer megszilárdítása mellett – a béke megteremtéséhez is az országban. A polgárháború vonatkozásában az algériaiak megosztott felelősségről beszélnek, a radikálisokat és a kormányzatot éppúgy felelősnek tartják a történelemért. Úgy vélik, elárulták őket, s a politikai nyitás áldozatai kizárólag az algériai emberek voltak.⁵²

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bonner, Bissie K. (2010): „One and Done” or „Long Run” Democracy? *The Rhetoric and Behavior of Algeria’s Front Islamique du Salut, 1989–1992*. [online], History Senior Honors Seminar, Georgetown University.

⁴⁹ Toft et al. 2011: 168.

⁵⁰ Zeraouia 2020: 31.

⁵¹ Bonner 2010: 17–18.

⁵² Zeraouia 2020: 30.

- DeRouen Jr., Karl – Heo, Uk szerk. (2007): *Civil Wars of The World. Major Conflicts since World War II*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO.
- Henne, Peter S. – Klocek, Jason (2019): Taming the Gods: How Religious Conflict Shapes State Repression. *Journal of Conflict Resolution*, 63(1), 112–138. Online: <https://doi.org/10.1177/0022002717728104>
- Kiss-Gálfalvi Tamás (2015): Algéria 2011 után. Lehetőségek és ígéretek között. *Külgügyi Szemle*, 14(2), 63–77.
- Petruska Ferenc – Ujházi Lóránd szerk. (2021): *Vallás és biztonság kapcsolatának egyes kérdéseiről*. Budapest: Ludovika.
- Philpott, Daniel (2007): [Explaining the Political Ambivalence of Religion](https://doi.org/10.1017/S0003055407070372). [online], *American Political Science Review*, 101(3), 505–525. Online: <https://doi.org/10.1017/S0003055407070372>
- Rostoványi Zsolt (2020): *Az iszlám és a 21. század*. Budapest: L'Harmattan.
- Stapleton, Timothy (2018): *Africa: War and Conflict in the Twentieth Century*. London – New York: Routledge Taylor & Francis Group. Online: <https://doi.org/10.4324/9781351104685>
- Tálas Péter (1995): *Algéria: a „titkos háború”*. [online], *Beszélő*, 7(13). Forrás: Beszélő Online [2024. 04. 24.].
- Toft, Monica Duffy – Philpott, Daniel – Shah, Samuel (2011): *God's Century*. New York – London: W.W. Norton & Company.
- Zeraoulia, Faouzia (2020): The Memory of the Civil War in Algeria: Lessons from the Past with Reference to the Algerian Hirak. *Contemporary Review of the Middle East*, 7(1), 25–53. Online: <https://doi.org/10.1177/2347798919889781>

Dunay Pál¹

Recenzió Oroszország Ukrajna elleni háborújáról annak első esztendeje tükrében²

Nehéz feladat a jelenkor történetírása. Nem hordozza azokat az előnyöket, mint az olyan korszakok elemzése, amelyek távolabb vannak tőlünk, s így kevésbé befolyásolják a még folyamatban lévő események. Ezt a nehézséget a recenzió tárgyát képező könyvnek az esetében tovább fokozza még két tényező: 1. Amint Oroszország hadműveletet kezdett Ukrajna ellen, hasonlóan más történelmi fordulatokhoz, előbb a sajtó, majd pedig a politikai elemzők „repültek rá” a témára. Ez érthető és elkerülhetetlen. Az előbbieket az események vezetik, némi iróniával azt is mondhatnánk, hogy a sajtó fut az események után. Ez a dolga. Azonban a politikai elemzők többsége is hajlamos ugyanerre. Még ha elemzésük mélysége el is tér a sajtótól, sokan éppúgy futnak a kérészetű fejlemények után, mint az előbbieket, amit aztán felülír az, ami történik. 2. Az események így vagy úgy elfogult tálalása pedig rabul ejti az elemzőket és munkájukat. Nehéz „kilógni” az irányadó diskurzusból, a fősodor magával ragadhatja a szerzőket, még ha a demokráciákban nem is az elvárásoktól való eltérés kockázata, hanem éppen a nehézsége miatt.

Szerencsére azonban az idő múlásával megjelentek a szakfolyóiratok cikkei, a szerkesztett könyvek és az egyszerűs monográfiák is.³ Mire Oroszország agressziója véget ér Ukrajna ellen, könyvtárnyi lesz az irodalom.⁴ Az igazi kérdés az, mit lesz érdemes később is elolvasni, mely könyveket nem eszi meg gyorsan az idő vasfoga.

Ebbe a keretbe illesztendő be az a kötet, amelyet szerkesztőként Andor László és Uwe Optenhögel jegyez. Habár terjedelme nem túl nagy, a szerzők száma és rendkívül széles körű szakértelme módot ad arra, hogy a témát a kötet összetettségében elemezze. A kötet 21 fejezetből áll, 23 szerző tollából. Közülük nyolcan németek, négyen magyarok, ami azt is eredményezi, hogy – főleg, ha hozzászámítjuk a lengyel és a lett szerzőket is – erős a közép-európai fölény. De ha figyelembe vesszük, hogy éppen az ukrajnai háborút illetően milyen sok eltérő vélemény jelenik meg ezekben az államokban, akkor ez nem okoz elfogultságot vagy nagyobb gondot.

¹ Dunay Pál a George C. Marshall Európai Biztonsági Tanulmányi Központ NATO- és európai biztonsági kérdések volt professzora, az ELTE TÁTK Politikai és Nemzetközi Tanulmányok Intézetének egyetemi docense. E-mail: p.dunay@osce-academy.net

² Andor, László – Optenhögel, Uwe szerk. (2023): *Europe and the War in Ukraine: From Russian Aggression to a New Eastern Policy*. Brussels: Foundation for European Progressive Studies.

³ Ezek között feltétlenül érdemes megemlíteni a következőket: Sasse, Gwendolyn (2023): *Russia's War Against Ukraine*. Cambridge: Polity Press; Medvedev, Sergei (2023): *A War Made in Russia*. Cambridge: Polity Press; Wilson, Andrew (2022): *The Ukrainians: The Story of How a People Became a Nation*. New Haven – London: Yale University Press; Heisbourg, François (2023): *Les leçons d'une guerre: L'Ukraine, la Russie, l'Asie, les États-Unis... et Nous*. Paris: Odile Jacob.

⁴ A magyar irodalomból lásd Sz. Bíró Zoltán (2023): *Putyin háborúja*. Budapest: Gondolat; Fedinec Csilla – Rázcz András – Romsics Ignác (2023): *Az orosz–ukrán konfliktus történelmi háttérrel*. Budapest: Kocsis.

Ha immáron be szeretném mutatni, mit nyújt a könyv, azzal kezdeném, hogy majdnem teljes képet fest az orosz–ukrán háború hatásairól a nemzetközi rendszer különböző elemeire első esztendejének fényében. A fejezetek többségében vannak olyan pontok, amelyek újítóak és továbbgondolást igényelnek. Van néhány fejezet, amely talán kevésbé színvonalas vagy újító, míg néhány kifejezetten kiemelkedő. Aki csak szerkesztett könyvet, tudja, milyen nehéz elérni azt, hogy a szerzők jelentős átfedés nélkül ugyanabba az irányba haladjanak, kiegészítsék egymást és hozzájáruljanak egy valamelyest kohéziót mutató egészhez. Ezt mindig csak viszonylagosan sikerül elérni, de ennek felismerése hozzájárul a megértéshez.

Az Andor–Optenhögel-könyv Európa felől közelít a tárgyhoz, habár nyilván nem könnyű a kontinens folyamatait elválasztani a nemzetközi rendszer globális átrendeződésétől. Ennek a kapocsnak a megteremtése már csak azért is nehéz, mert a könyv nem ígéri azt, hogy teljes képet ad az orosz–ukrán háborúról. Ezért fogadható megértéssel az, hogy hiányzik a kötetből a katonai aspektus és bizonyos nagyhatalmak háborúhoz fűződő viszonya.

A képet, amelyet a könyv megrajzol, egy rövid, kiemelkedően tárgyilagosan megírt fejezet helyezi el Oroszország politikájának fejlődésében, az írást André Gerrits holland professor jegyzi. Sikerral kerüli el azt, hogy tendenciózus legyen. Felvázolja az orosz politikának azokat a hosszú távú megfontolásait, amelyek megalapozták a kiterjedt erőszak-alkalmazást Ukrajna ellen. Megállapítja, hogy Vlagyimir Putyin eszmei-filozófiai nézetei hosszabb időre tekintve többnyire kohéziót mutatnak. Gerrits a 2010-es évek kezdetére teszi Putyin konzervatív fordulatát, nagyjából arra az időszakra, amikor visszatért az elnöki pozícióba. Nehéz lenne vitatni ezt a véleményt, de érdemes talán megemlíteni, hogy Putyin ugyancsak végrehajtott egy úgynevezett posztszovjet fordulatot. Az azonban korábbra tehető, és vagy ahhoz köthető, amikor Putyin 2005-ben kinyilvánította, hogy a 20. század legnagyobb stratégiai katasztrófája a Szovjetunió felbomlása volt, vagy a 2017. februári, a müncheni biztonsági értekezleten elhangzott beszédéhez. Ha pedig a tetteknek nagyobb jelentőséget tulajdonítunk, mint a szavaknak, akkor a fordulat a Grúzia ellen folytatott háború volt 2008-ban – az a fordulat, amely nem vezetett ahhoz az egységes nyugati véleményhez, hogy Oroszország politikai fejlődésében alapvetően új korszak kezdődött.

Ugyanakkor – a korábbi megjegyzéssel ellentétben, s ezt André Gerrits helytállóan jegyzi meg – Putyin végrehajtotta az elszakadást országa kommunista múltjától. Kritikusan viszonyul a legtöbb volt kommunista vezetőhöz, beleértve a lenini nemzetiségi politikát éppúgy, mint Gorbacsov politikáját, amit egyszerűen árulásnak tart. A szovjet vezetők közül egyedül Sztálinnal óvatos, mert az ő népszerűsége megakadályozza a kritikát. (És itt hadd ne találgassak azt illetően, hogy Putyin mennyiben érthet egyet Sztálin politikájával.) Ehelyett a területgyarapító cárok szolgálnak példaként és mintaként. Különösen azok, akik gyarapították Oroszország területét.

Az orosz–ukrán háború okai közül Gerrits nem kíván választani a biztonsági és a történelmi érvek közül. Ezzel vélhetően a legközelebb kerül a realitáshoz. „Ukrajna orosz inváziója egyszerre több dolog: a nyugati intézmények terjeszkedésének kísérlete, Ukrajna leigázása, Oroszország globális pozíciójának megszilárdítása és Putyin személyes

hatalmának megszilárdítása.” (7. o.) A biztonság oldalán megjelenik a NATO folyamatos bővülésének elutasítása, a történelmi szempontok között pedig az, hogy az orosz elnök szerint a háború nem két nép között folyik, hiszen az ukránok és az oroszok egy nemzetet alkotnak. Utóbbira épült Putyin elnök 2021. júliusi cikke az oroszok és az ukránok történelmi egységéről, ami ugyancsak figyelmeztetést kellett hogy jelentsen arra vonatkozóan, ami következett.

Oroszország önazonosítása (és kérdés, mennyiben önazonossága) igen közel jár ahhoz, amit „civilizációs államnak” nevezünk. Olyan ország, amely civilizációként vagy egy civilizáció központjaként határozza meg magát, még ha eurázsiai központi szerepét nem is sikerült megalapoznia. Sőt az Ukrajnában zajló háború – tehetjük hozzá – éppen hogy távolítja, óvatosságra intheti a többi egykori szovjet köztársaságot, megértve, hogy Moszkva kockázatos vállalkozásokba is hajlandó belebonyolódni, hogy megtartsa vezető szerepét a térségben.

Az Egyesült Államok szerepét bemutató, Jack Thompson által jegyzett fejezet egyrészt elismeri, hogy Washingtonnak nem Európa biztonsága az elsődleges, a multilaterális elkötelezettség hívei mégis fontosnak tartják az európai elköteleződést. Oroszország meggyengítésének az a közvetlen célja, hogy ne tudjon olyan agressziót elkövetni, mint amit 2022 februárjában kezdett. Arról már kevesebb szó esik, mennyiben célja Ukrajna nyugati támogatásának az, hogy egy meggyengült Oroszország ne tudjon zavart okozni akkor, amikor az Egyesült Államok hatalmi pozíciójának megőrzése érdekében esetleg konfliktusba keveredik Kínával.

Értekes és kritikus hozzájárulás foglalkozik (Nyugat-)Európa keleti politikájával. A szerző, Reinhard Krumm öt pontba foglalja a legfontosabb elemeket: 1. Az európai biztonság adottságnak tekintése. 2. A keleti politikát nem tekintette elsőbbségnek. 3. A keleti partnerséget nem tekintették jelentősnek az európai biztonság szempontjából. 4. Abból a feltevésből indult ki, hogy csak idő kérdése, Oroszország mikor követi majd a nyugati irányt. 5. A Nyugat úgy vélte, hogy Európa Oroszország elsődleges érdekszférája, és lebecsülte erőfeszítéseit arra, hogy másutt, más irányokban globálisan (BRICS) és szomszédságában (Kína) építse ki pozícióját. Annak ellenére, hogy legalább a negyedik pont kétséges, hiszen mindenki láthatta Oroszország távolodását a Nyugat kinyilvánított értékeitől. Ugyanakkor – állapítja meg az európai stratégiai autonómiával foglalkozó fejezet – az ukrán háborúnak ebben a tekintetben kettős hatása van. Egyrészt megerősíti az USA vezető szerepét az európai biztonságban, másrészt fokozza azt az elvárást, hogy az EU tagjai többet tegyenek a kontinens biztonságáért. Következésképpen az európai stratégiai autonómia – Christos Katsioulis fejezete szerint – döntő változáson megy keresztül. Arról viszont a szerző nem tesz említést, hogy az az európai (EU) stratégiai autonómia, amely most éppen eltűnőben van, maga is meglehetősen rövid életű volt és ahhoz kötődött, hogy Nyugat-Európa aggodalommal figyelte a Trump-adminisztráció megjósolhatatlan magatartását és elfordulását Európától.

Ezeket az alapvetést nyújtó fejezeteket szakpolitikai rész követi, amely bemutatja a háború különféle aspektusait, így a fegyverszállítások és az Oroszország ellen bevezetett szankciók jelentőségét, az amerikai cseppfolyósított gáz (LNG) szállítását abban a tekintetben, hogy Nyugat-Európa orosz szénhidrogéntől függése megszüntethető legyen,

valamint az élelmiszer-ellátási láncok megszakítását. Ezt a háború Ukrajna belső folyamataira gyakorolt hatása és néhány fontos szereplő (a balti államok és Lengyelország) helyzetértékelése követi. Külön fejezet mutatja be Finnország és Svédország véleményének megváltozását a NATO-tagságot illetően. Az utóbbi fejezetek nagy értéke, hogy szerzői az adott államok belső folyamatait jól ismerő és értő „helybéli” szakértők.

Külön figyelmet érdemel a kötet egyik szerkesztőjének, Uwe Optenhögelnek az orosz–kínai kapcsolatokat az ukrajnai háború fényében elemző fejezete. Tekintettel arra, hogy ebben a témában hatalmas tempóban gyarapodik az irodalom, s az abban megjelenő nézetek gyakran tükröznek változatos előítéleteket, fontos, hogy pontos és pártatlan képet kaphassunk. Az bizonyos, hogy a fejezet érti a helyzet összetettségét. Ezért – állapítja meg – figyeli Peking a háborút geopolitikai perspektívából, azt elemezve, hogy Moszkvával közös álláspontja miként befolyásolja a NATO és általában a Nyugat helyzetét. Érdekes módon azonban azt már nem említi, hogy Kína azért sem kíván nyilatkozni magáról a háborúról és változtatta meg a nyilvános eszmecsere témáját, hogy ne kelljen felvállalni azt, hogy ellentmondjon Moszkvának. A szerző számos fontos megállapításának egyike az, hogy Kínának „rosszkor jött” a háború (156. o.), egy olyan időszakban, amikor számos belső és külső kihívással kell szembenéznie a lassuló gazdasági növekedéstől a demográfiai kihívásig és egy, a korábbinál Kínával szemben bizalmatlanabb nemzetközi környezetig. A szerző azt is megjegyzi, hogy Kína lehet az egyetlen állam, amelyik befolyást tud gyakorolni Putyin elnökre. Ez vélhetőleg igaz, de felmerül a kérdés, hogy Peking el kíván-e térni kinyilvánított be nem avatkozási politikájától, más államok szuverenitásának tiszteletétől. Vagy ez csak más államok belügyeire, nem pedig nemzetközi kapcsolataira vonatkozik, és esetleg mindössze addig tart, amíg be nem csukódnak az ajtók a magas szintű tárgyalásokon.

A kötet utolsó fejezetei már túllépnek a fejlemények elemzésén és azon, hogy nagyon korlátozottan merengjenek a jövőn. Két fejezet is foglalkozik a kilátásokkal. Edward Knudsen a háború lehetséges kimenetelét vizsgálja, és megállapítja, hogy egy teljes ukrán győzelem nem tűnik lehetségesnek, amíg Ukrajna vezetői és lakossága nem tartanak elfogadhatónak területvesztéséget a háború eredményeként. Ami ezt a fejezetet kiemeli a spekulatív írások tucatjai közül, az az, hogy nem próbálja megjósolni a konfliktus kimenetelét, ehelyett a különböző lehetőségek mellett és ellen szóló érveket vizsgálja. A Nyugat problémája az, hogy miközben maga is látja, nincs realitása Ukrajna teljes és feltétlen győzelmének – amit nem nyilváníthat ki, hiszen azzal meggyengítené Kijev támogatását –, nem fogadhatja el azt, hogy Oroszország agresszió eredményeként gyarapítsa területét Ukrajna rovására. Ennek az ellentétnek a feloldása nem véletlenül okoz fejfájást. Knudsen ugyancsak megemlíti a Nyugatnak az orosz gazdasághoz fűződő érdekeit. Ezzel az utalásával már túllép a fegyveres konfliktuson. Egyrésztől felmerül, hogyan lehet Oroszországgal helyreállítani a gazdasági és egyéb kapcsolatokat agressziója és a háború lezárása után, másrésztől pedig az, ki lehet-e rekeszteni Moszkvát a nemzetközi együttműködésből és tartósan páriává tenni. Mindegyik választásnak hatalmasak a politikai költségei. Mindannyiunk kíváncsiságát felélesztheti, milyen köztes megoldást találnak majd ki a különféle nyugati államok döntéshozatali központjaiban.

Michael Landesmann Ukrajna gazdaságának a háborút követő helyreállítását elemzi. Az óriási konkrét kiadásokon túl fölmerül a kérdés, mennyiben képes Kijev megszüntetni azokat az akadályokat (rossz kormányzás, csekély kormányzati kapacitás, korrupció), amelyek gátolták a fejlődését egy egész generáció idején, a függetlenné válása óta. Együtt jelennek meg a gazdasági helyreállítás hatalmas költségei, a demográfiai hanyatlás és a befektetések attraktivitását illető kétségek. Minél tovább tart a háború, annál költségesebb lesz a helyreállítás, annál nagyobb lesz a harctéri veszteség, és annál többen fontolják majd meg a haza nem térést a külföldön menedéket talált sok millió ukrán állampolgár közül, tekintettel arra, hogy beilleszkedtek a befogadó államokban. A helyreállítás időszaka ráadásul hatalmas kereskedelmi hiányt fog eredményezni az azzal együtt járó importigény miatt. Természetesen az Európai Unióhoz való közeledés nagy segítséget jelent majd, de a tagállamok mélyen megosztottak abban, hogy ez mikor vezethet tagsághoz.

Az általában színvonalas kötet írásainak nagy része 2022 utolsó hónapjaiban, néhány kivétellel 2023 elején készült. Nem lenne tisztességes azt vizsgálni, mennyire igazolták későbbi fejlemények a szerzők meglátásait. Kivételes az, amikor a könyvben olyan megjegyzést találunk, amely megkérdőjelezhető, pontatlan vagy már a könyv szerkesztésekor elavult. Az előbbi csoportba sorolható az, amikor egy szerző „a progresszív politikai erőket” a baloldallal azonosítja (122. o.), holott a moderált konzervatív erők is lehetnek haladók, amint ezt Európa második világháború utáni történelme jól mutatja. Pontatlanság az, amikor az egyik fejezet Oroszország gazdaságának csökkenését 3,4%-ra tette 2022-ben (71. o.), ami valójában csak 2,1 lett, és ami már a tárgyév végén látható volt. Azt viszont nem tudhatjuk be a szerzőknek, hogy 2023-ra további GDP-csökkenést jósoltak. Hiszen a legtekintélyesebb nemzetközi pénzügyi intézmények és hitelminősítő intézetek sem tettek mást. S az, hogy a 2023-as évben az orosz gazdaság 2–3% közötti GDP-növekedést produkál, aligha az előrejelzés hibája: az orosz gazdaság alkalmazkodásának és sikeres, a szankciók következményeit „elhárító” tevékenységének tudható be.

A kötet végén számos mutatót találunk. Ezek közé tartozik a különféle fogalmak meghatározása (251–262. o.), a fontosabb politikai szereplők rövid életrajza (262–267. o.), a földrajzi fogalmak (városok, országrészek) azonosítása (268–271. o.), végül a háborúban bevetett főbb fegyverek felsorolása (271–275. o.). Ezek mind igen értékes kiegészítést jelentenek. Szinte minden adat pontos és friss, még ha egy esetben, Ukrajna volt berlini nagykövetéről, Andrij Melnikről a kötet nem is közli, hogy 2022 őszi hazatérése után hazájának külügyminiszter-helyettese lett. Melnik a német politika nagykövettől szokatlanul kritikus megfigyelőjeként vált ismertté a német közvéleményben, s lett népszerű vendége a német televíziócsatornák esti vitaműsorainak.

Összességében kitűnő könyvet jegyeznek a szerkesztők és a szerzők, ami összetett képet rajzol az Ukrajnában zajló háború különböző összefüggéseiről, és logikus ívben mutatja be azokat. Az események természetesen haladnak tovább, s így a megállapítások egy része elavul. De a szerzők által bemutatott összetett megfontolások értékes elemző kötet és tanulmányozandó kordokumentummá teszik. Kutatóknak, elemzőknek, a térség iránt érdeklődőknek, újságíróknak és a nemzetközi kapcsolatok hallgatóinak egyaránt ajánlható a könyv.

Tartalom

HÁDA BÉLA: <i>Dél-ázsiai tüzérségi lövedékek Ukrajnának?</i>	2
EGERESI ZOLTÁN: <i>Törökország, kurdok és a PKK elleni harc 40 éve</i>	4
BALOGH ÁRON: <i>Haiti: nemzetközi beavatkozás nélkül nincs jövő?</i>	39
TÓTH TERÉZIA ERIKA: <i>„A világ ezután nem ugyanaz, mint azelőtt volt” – Korszakváltás a német külpolitikában?</i>	62
DEÁK ANDRÁS – SZABÓ JOHN – WEINER CSABA: <i>„Baráti tűz” Közép- és Kelet-Európára – Hogyan működik az orosz gázfegyver a nyugati szövetségi rendszer periferiáin?</i>	84
FERCSÁK BALÁZS: <i>Az algériai polgárháború vallási elemei</i>	108
DUNAY PÁL: <i>Recenzió Oroszország Ukrajna elleni háborújáról annak első esztendeje tükrében</i>	119